

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**17. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNİN TEMEL
MESELELERİ: HÂBNÂME ÜZERİNDE BİR
DEĞERLENDİRME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdullah KARA

BURSA – 2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**17. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNİN TEMEL
MESELELERİ: HÂBNÂME ÜZERİNDE BİR
DEĞERLENDİRME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdullah KARA

Danışman:

Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA – 2018

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

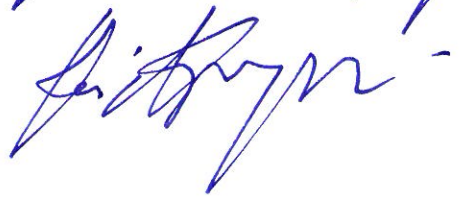
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 701515031 numaralı Abdullah KARA'nın hazırladığı "17. Yüzyıl Siyasetnâmelerinin Temel Meseleleri: Hâbnâme Özelinde Bir Değerlendirme" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 06/04/2018 günü 10:30 - 12:00..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezininbaşarılı..... (başarılı / başarısız) olduğunaoybirliği..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Derda Kırışık

Üye

Prof. Dr. Feri Akdoğan

Üye

Dr. Öğ. Üy. Levent BARKLUOĞLU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 14/03/2018

Tez Başlığı / Konusu: 17. Yüzyıl Siyasetnâmelerinin Temel Meseleleri: Hâbnâme Özelinde Bir Değerlendirme /17 yüzyıl siyasetnâmelerindeki temel meseleler ve Veysî'nin Hâbnâme adlı eserinin bu açıdan değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 125 sayfalık kısmına ilişkin, 13./03/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

14.03.2018

Abdullah Kara

Adı Soyadı: Abdullah KARA
Öğrenci No: 701515031
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP

[Signature]

14.03.2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “17. Yüzyıl Siyasetnâmelerinin Temel Meseleleri: Hâbnâme Üzerinde Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

14/03/2018

Adı Soyadı: Abdullah KARA
Öğrenci No: 701515031
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı:	Abdullah KARA
Üniversite:	Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı:	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Tezin Niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	vii + 136
Mezuniyet Tarihi: / ... / 2018
Tez Danışmanı:	Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP

17. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNİN TEMEL MESELELERİ: HÂBNÂME ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ıslahatnâme türü siyasetnâme eserleri içerisinde yer alan ve Veysî'nin Hâbnâme adlı eseri ile örneklendirilen bir çalışma olup, geçmiş siyasi metinlerinde meselelere nasıl yaklaşıldığını konu edinmektedir. Bu çalışma yapılırken geniş bir literatür taraması yapılmış, uzman kişilerin gerekli eserlerine başvurularak geçmişin meseleleri ele alınmış ve bu bağlamda günümüzle de benzerlikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Hâbnâme'nin verimli bir şekilde ele alınması için dönemin diğer bazı siyasetnâmeleri ve kaynakları da çalışma içerisinde kısaca ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde siyasetnâme kavramı ve kültürüne ait gerekli bilgiler sunulmuş, çalışmanın sıhhatinin sağlanması için gerekli temeller oluşturulmuştur. İkinci bölümde 16. ve 17. yüzyıldaki Osmanlı'nın durumu, Sultan 1. Ahmed dönemine dair bilgiler, döneme ait adaletnâme örneği ve çeşitli siyasetnâme örnekleri ele alınarak konunun daha özelle mahiyetini belirler nitelikte bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Hâbnâme adlı eserin değerlendirilmesi noktasında da kıyaslamalar ve döneme etkisi konusunda yapılacak tespitler için gerekli zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Hâbnâme adlı eser ele alınarak detaylı bir inceleme yapılmış ve bu eserde ele alınan meseleler maddeler halinde sunulmuştur.

Yapılan çalışmanın sonucunda geçmiş-günümüz-gelecek siyaset algısı ve meseleleri hususunda benzerliklerin olduğu tespit edilerek bu konuda öne çıkan kavramlar belirlenmiş, bu kavramların geçmişte ne anlam ifade ettiği belirtilerek günümüz siyaset meseleleri ve kavramlarının kökenine inilerek daha sağlıklı çıkarımların yapılması için zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâbnâme, Veysî, siyasetnâme, 17.yüzyıl

ABSTRACT

Name and Surname: Abdullah KARA
University: Uludag University
Institution: Social Science Institution
Field: Political Science and Public Administration
Branch: Politics and Social Sciences
Degree Awarded: Master
Page Number: vii + 136
Degree Date: .../ ... / 2018
Supervisor: Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP

FUNDAMENTAL ISSUES OF 17TH CENTURY POLITICSBOOK: AN ANALYSIS OF HÂBNÂME

This study examines how previous politicsbook approaches to the daily issues, in particular with the example of Veysî's Hâbnâme which is included in the islahatnâme kind of politicsbook trend which started in 2nd period of 16th century. While this study is being performed, an extensive literature review has been done, the issues of the past were handled by referring to the works of the experts and in this context similarities has been revealed. In addition, some other politicsbooks and publications of the period were handled briefly in the study in order to understand Hâbnâme efficiently.

In the first section of the study, the concept of politicsbook and necessary information about its culture were presented and important points have been analysed for a healthy work. In the second chapter, the situation of Ottoman Empire in the 16th and 17th centuries, the information on the Sultan Ahmed period, various politicsbook and adaletnâme examples be dealt with and tried to draw a framework to determine the nature of the subject more specifically. Also, at the point of evaluation of the work called Hâbnâme, comparisons and effects to the period have been analysed and necessary background has been given in order to provide a critical view to the reader. In the third chapter, a detailed study was carried out regarding Hâbnâme and the subjects covered in this work were presented in form of articles.

As a result of this study, it was determined that there are similarities between the past, present and the future politics perceptions and issues, thus, prominent concepts in this subject were determined and by pointing out what these concepts mean in the past, the study attempted to prepare a ground for making more healthy deductions by descending to the origin of today's political affairs and concepts.

Keywords: Hâbnâme, Veysî, politicsbook, 17th century

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASETNÂMELER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

1. SİYASETNÂME NEDİR?.....	4
1.1. SİYASETNÂMENİN TANIMI VE KONUSU	4
1.2. SİYASETNÂMELERİN ÖZELLİKLERİ	8
2. SİYASETNÂME TARİHİNE GENEL HATLARIYLA BİR BAKIŞ	12
2.1. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEM.....	12
2.2. OSMANLI DÖNEMİ.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

16. VE 17. YÜZYIL OSMANLI SİYASETNÂMELERİNDE

TEMEL MESELELER

1. 16. VE 17. YÜZYILLARDA OSMANLI'NIN DURUMU VE 1. AHMED DÖNEMİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	32
2. 16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN ÂSAFNÂME İLE DEĞİŞMEYE BAŞLAYAN OSMANLI SİYASETNÂME ANLAYIŞI.....	41
3. 16. VE 17. YÜZYIL ÖNEMLİ OSMANLI SİYASETNÂMELERİNDEN ÖRNEK İNCELEMELER.....	48
3.1. USÛLÛ'L-HİKEM FÎ NİZÂMÎ'L-ÂLEM	48

3.2. KOÇİBEY RİSALELERİ	57
3.2.1. Sultan 4. Murad'a Sunulan Risale.....	58
3.2.2. Sultan 1. İbrahim'e Sunulan Risale.....	73
3.2.3. Koçibey Risaleleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme.....	81
3.3. DÜSTÜRÜ'L-AMEL Lİ ISLÂHÎ'L-HALEL.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂBNÂME'NİN YÖNETİM VE SİYASET AÇISINDAN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ESERİN MÜELLİFİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	96
2. ESERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE YAPISI	99
2.1. ESERİN KONUSU VE İÇERİĞİ	99
2.2. ESERİN EDEBİ ÖZELLİKLERİ	101
3. HÂBNÂME'NİN DETAYLI İNCELEMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	103
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Sayfa/sayfalar	s. / ss.
Cilt	C.
Sayı	S.
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Çeviren	çev.
Hazırlayan	haz.
Editör	ed.
Basım tarihi yok	t.y.
Bakınız	bkz.
Yazara ait son zikredilen yer	a.yer.

GİRİŞ

Siyaset ve yönetim olguları insanların topluluk şeklinde yaşamalarıyla zaman içinde ortaya çıkmış ve önem kazanmıştır. Antik medeniyetlerde bu konularda çeşitli fikirler ortaya atılmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Ortaya atılan bu fikirler daha çok ahlak ve inançlar temelli olup idealize edilmiş bir yönetim ve siyaset anlayışını oluşturmuştur.

Oluşan bu ideal yönetim ve siyaset anlayışı hem Batı hem de Doğu medeniyetlerinde bazı benzerlik ve farklılıklarla ortaya çıkarken, yazının keşfedilmesi ve kullanılmaya başlamasıyla yazılı bir hâl olarak daha sonraları da kitaplaştırılmıştır. Batı’da bu tarz kitaplara daha çok “Hükümdar Aynası” ismi verilirken Doğu’da ise “Siyasetnâme” adlandırılması kullanılmıştır.

Bu çalışmanın konusu Doğu siyaset anlayışı çerçevesinde ortaya konulan metinler olduğundan, Osmanlı Devleti özelinde 17. yüzyıl siyasetnâmelerinden bazı örnekler yüzeysel olarak ele alınmaya çalışılmış ve Hâbnâme detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu konunun tafsilatlı bir şekilde anlaşılabilmesi için de gerekli alt yapı çalışmanın başında oluşturulmaya çalışılmıştır.

17. yüzyıl siyasetnâmelerinde bahsi geçen temel meselelerin ne olduğuna yönelik yapılan bu çalışma hem geçmişin daha iyi anlaşılması hem de geleceğe yönelik bir fikir oluşması açısından önemli bir yere sahiptir. Günümüz itibarıyla farklılaşan bir dünyada bulunsak da toplumların içinde bulunan sorunlara geçmişe bakarak çareler aramayı sürdürdükleri görülmektedir. Geçmişin günümüze taşınarak güncelleştirilmesi, uzun yıllardır süregelen bir arayışı ve oluşan literatürü dikkate almak yeni bir siyasi ve sosyal ahlak anlayışının oluşması için önemli bir katkı sağlayabileceği düşünülebilir.

Geçmişin sanat olarak gördüğü siyaset olgusu, günümüzde üniversitelerde bilim olarak okutulmaya başlanmış ve geçmişte olduğu gibi sadece belli bir kesimi veya kişiyi ilgilendirmekten çıkmış ve toplumun geneline yayılarak herkesi ilgilendiren bir hâl almıştır. Bu bağlamda günümüzde toplumun genelini ilgilendiren siyaset ve yönetim olgularının iyi anlaşılmasının, bu olguların temelini geçmişten günümüze ne şekilde ulaştığının, yaşanan değişimlerin neler olduğunun vb. gibi hususların bilinmesinin önemli bir hâle geldiği düşünülmektedir. Çünkü günümüzde çözüm önerilerinin gerçekleştirilmesi için tek taraflı değil çift taraflı bir çabanın gerçekleştirilmesi gerekmektedir, meşruiyetin bu şekilde sağlandığı varsayılmaktadır. Bu çalışmada da gerekli

çözömler ve bilgiler ışığında geçmişin meseleleri incelenip, bu meseleler dönemin çeşitli kaynakları vasıtasıyla karşılaştırılmalı olarak incelenmeye çalışılmış ve güvenilirlik açısından üst seviyede bir çalışma ortaya koymak amacı güdülmüştür.

Yapılan bu çalışmada konuyla ilişkili birçok kavram bulunmaktadır. Özellikle siyasetnâmelerde kullanılan kavramlar, çalışmada incelenen eserlerde de görüldüğü üzere adalet, erkân-ı erbaa, daire-i adliyye, ehliyet, liyakat gibi yönetim ve siyasetle yakından ilişkili kavramlardır. Bu ve benzeri kavramlar çalışma esnasında yeri geldikçe açıklanmaya ve haklarında bilgi sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bir siyasetnâme türü olarak ıslahatnâme ve eser adı olmasının yanında özel bir tür olarak hâbnâme (siyasi rüya kitabı) de kavramsal çerçeveye dahil edilebilir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kaynak eser kullanılmış ve bu eserler özelde incelenen Hâbnâme adlı eserle karşılaştırılarak, Hâbnâme'nin, döneminin meselelerini ne kadar sağlıklı yansıttığı ele alınmaya çalışılmıştır. Bunun yanında 16. ve 17. yüzyıl siyasetnâmelerinden çeşitli örnekler yanında Hâbnâme'nin yazılıp sunulduğu döneme ait bazı diğer kaynaklar da ele alınıp, tarih kitaplarından da döneme ilişkin meseleler tesbit edilip çalışma içerisinde sunulmaya gayret edilmiştir. Bir nevi farklı kaynaklar eşliğinde bir bütüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma, literatür taraması sonucunda ulaşılan bilgilerin sentezlenerek ve elde edilen bulgular neticesinde hem geçmişi anlamak hem de günümüze ve geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunulması açısından bir değerlendirme niteliğindedir.

Hâbnâme'nin yeterli düzeyde güvenilirliğini ve anlaşılabilirliğini sağlamak açısından döneme ait diğer siyasetnâmelerden inceleme yapılmış, Sultan 1. Ahmed döneminde yayınlanan bir adaletnâmeden bahsedilmiş, bunun yanında eserin müellifi hakkında bilgiler verilerek dönemin olaylarının ve meselelerinin de üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte ele alınan konu temellendirilmiş, konu hakkında yüzeysel bir bilgilendirme yapılmış, kullanılan temel kavramlardan bahsedilmiş, çalışmanın nasıl ve ne şekilde yapıldığı anlatılmış, çalışmanın bölümleri ile ilgili bilgiler yüzeysel olarak ele alınmış ve çalışmadan elde edecek sonuca yönelik bir beyanat yer almıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde siyasetnâmeler hakkında temel bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Bunun sağlanması için siyasetnâmenin ne olduğu, tanımı ve konusu, özellikleri gibi bilgiler verildikten sonra, siyasetnâmeye tarihsel bir arka plan oluşturulmaya çalışılması maksadıyla Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olmak üzere ikili bir ayırım çerçevesinde konu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, incelenen Hâbnâme adlı eserin dönemi bağlamında 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı siyasetnâmeleri hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak dönem hakkında tarih kaynakları taranıp döneme dair genel bir değerlendirme ve Sultan 1. Ahmed döneminin meseleleri ele alınarak, detaylı olarak incelenmiş olan Hâbnâme adlı eser için dönemselsel bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Ardından dönem siyasetnâmelerinin Osmanlı Devleti'nde nasıl bir değişime uğradığı, 16. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan ve Hâbnâme'nin de dahil olduğu ıslahatnâme türü siyasetnâmeler hakkında bir bilgilendirme yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde son olarak 16. ve 17. yüzyıla ait çeşitli siyasetnâme örnekleri incelenmiş ve dönem siyasetnâmeleri hakkında bir izlenim sahibi olmaya çalışılmıştır. Bu incelenen örnek eserler sırasıyla: “*Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem*”, “*Koçibey Risaleleri*” ve “*Düstûru'l-Amel Li Islâhi'l-Halel*” adlı eserlerdir.

Üçüncü bölümde ise “*Hâbnâme*” siyaset ve yönetim açısından ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bölüm içinde eserin müellifi olan Veysî hakkında genel bilgiler sunulmuş, eserin konusu, içeriği ve özellikleri hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmış ve eserin içeriği siyaset ve yönetim bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise yapılan çalışmadan elde edilen bilgiler değerlendirilip günümüz ve gelecek açısından bu tür eserlerin ve Hâbnâme'nin yerinin ne olduğu sorusu cevaplandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASETNÂMELER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Siyasetnâme denilen literatür özellikle Doğu edebiyatında siyaset ve yönetime dair verilen önemli eserlerden oluşmaktadır. Konumuza temel oluşturması açısından daha çok Doğu siyasetnâme literatürü hakkında esas teşkil eden noktalara değinilmesi gerekmektedir. Bunun yanında Batı ürünü olan siyasetnâmelerden de kısaca bahsedilecek ve Osmanlı siyasetnâme literatürü genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

1. SİYASETNÂME NEDİR?

Siyasetnâme türü eserlerin birçok açıdan, birçok tanımı bulunmaktadır. Dönemler ve siyasetnâme türleri açısından çeşitlilik olduğundan dolayı farklılıklar arzeden bu tanımlardan gerek en genel olanı, gerek konumuzla bağlantısı açısından ıslahatnâme olarak adlandırılan siyasetnâme türüne dönük farklılıkların açıklanması yapılarak genel çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

1.1. SİYASETNÂMENİN TANIMI VE KONUSU

Siyasetnâme terimine, tanımından önce etimolojik olarak bakıldığında, seyis kelimesiyle aynı kökten gelen ve memleket idaresi, politika anlamlarında kullanılan arapça siyaset kelimesi ve mektup, kitap, mecmua anlamlarına gelen farsça nâme kelimelerinin birleşiminden meydana geldiği görülmektedir. Batı’da ise siyaset, politics kelimesine eş değer gelmektedir ve Eski Yunan kaynaklı bu kelime “şehir devleti” anlamında kullanılmakla birlikte “polisle ilgili olan” anlamında da kullanılmıştır. Fakat modern manada kullanımına baktığımızda “devletle ilgili olan” anlamını taşıdığı görülmektedir. Bir bütün olarak siyasetnâme kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında ise padişahlara ve büyük devlet adamlarına, devlet işlerinde ve halka adaletli davranmaları yolunda öğüt veren mensur ve manzum didaktik eser şeklinde bir tanım görülmektedir.¹

¹ Ferit Devellioğlu, “Siyasetnâme”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneşal, 13. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1996, s. 959

Siyasetnâme ismi yanında nasihatnâme ismidde bu tür eserlerde kullanılmıştır. Fakat her nasihatnâmenin bir siyasetnâme olmadığı görülmektedir. Çünkü nasihatnâmeler yazılış sebeplerine bakıldığında kendi içinde farklı amaçlara yönelik yazıldığı görülebilmektedir. Bizim konumuz bağlamında devlet yöneticilerine ve devlet yönetim sistemine dönük nasihatnâmelerin birer siyasetnâme özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu açıdan nasihatnâmenin tanımını yapmak da önemlidir. Nasihatnâme, fert ve toplumu eğitmek, devlette dirlik ve düzenliği sağlamak amacıyla yazılan eserler olarak tanımlanabilir.²

Yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda siyasetnâme türü eserlerin konusu da az çok anlaşılmaktadır. Fakat bunlardan mahsusen bahsetmek eserlerin muhtevasını ve çerçevesini bilmek açısından büyük bir öneme sahiptir. Yukarıda yapılan tanımdan daha geniş olarak, siyasetnâmeler kimler tarafından, kimlere ve neden yazılmıştır? sorularına yanıt vermek, siyasetnâmelerin konusunun da ortaya çıkmasına yardımcı olacak niteliktedir.

Bu eserler genel olarak, devletin görevli kişileri ve kâtipleri tarafından yazılmışlardır.³ Bunun yanı sıra, bilginler, hayat okulunda eğitim görmüş olan işin ehli kimselerce ve edebiyatçılarca yazıldığını dile getirmek yanlış olmaz.⁴ Yeri gelmişken konumuz ekseninde bahsetmeliyiz ki, Doğu siyasetnâme geleneği yazarları arasında mutasavvıflar da bulunmaktadır. İleride bu hususta başka bilgilere de yer verilecektir.

Kim için yazıldığı ya da kime ithafen yazıldığı açısından siyasetnâmeler türlere ayrılmaktadır. Genelde devlet başkanları için yazılmakla birlikte, vezir ve vali gibi devlet görevlileri için kaleme alınmış siyasetnâmeler ve son olarak da genel mahiyette yazılan siyasetnâmelere rastlanmaktadır.⁵ Devlet başkanları için yazılan eserlere; “nasihatü'l-mülük, âdâbü'l-mülük, tuhfetü'l-mülük, ahlâku'l-mülük ve enîsü'l-mülük”, vezir, emîr

² İskander Pala, “Nasihatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, C.32, s. 409

³ İbrahim bin Muhammed, *Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları: Âdâbü'l-Hilâfe ve Esbâbü'l-Hisâfe*, haz. Hayrullah Acar, 1. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016, s. 19

⁴ a.g.e., s. 52

⁵ Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, 1. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, s. 7

veya diğerk devlet adamlarına yönelik yazılan eserlere; “nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ ve mir'âtü'l-vüzerâ” gibi isimler verilmiştir.⁶

Doğru siyasetnâme geleneğinde, bu metinlerin kimler tarafından kimlere yazıldığıyla ilgili olarak Acar, çalışmasında çeşitli bağlantılardan bahsetmektedir. Bu tür eserler, “din adamlarının dindaşlarına; hükümdar ve vezirler gibi ülke yöneticileri ve büyük kişiliklerin çocuklarına, saraylılara ya da bütün halklarına; bilginler ve filozofların, bilim adamları ve halk kitlelerine; babaların çocuklarına yönelik bir takım hareket ve davranışlarda bulunmalarını salık veren ve kötülüklerden sakınmalarını ifade eden öğütleri konu alan eserler”⁷ olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kimler tarafından, kim için ya da kime ithafen yazıldığı konusunda yapılan açıklama sonrasında, neden yazıldığıın yani yazılış sebebinin, siyasetnâmelerin amacının ne olduğunun anlaşılması için büyük öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Siyasetnâmelerin yazılışı üç sebepten dolaydır. Bunlar; ilk olarak zamanın padişahı ya da devlet erkânından sözü geçen herhangi birinin böyle bir eser yazması için yazara teklifte bulunması ile; ikinci olarak, yazarın, zamanın gidişinde birtakım aksaklıklar görmesi, yönetimi beğenmemesi ve devletten kaynaklanan, rüşvet, adam kayırma, gibi çeşitli yolsuzluklardan rahatsız olması sebebiyle böyle bir eser yazmayı kendince görev bilmesi ile; son olarak da, yazarın, devlet yönetimi, halk idaresi, ahlaki kaideler gibi konuları içeren farklı dillerdeki eserleri okuyup, faydalı olacağı kanaatine varıp ya da devlet başkanı, vezir gibi devlet adamlarının tercüme edilmesini ve çeviri yapılmasını istemesiyle tercüme siyasetnâmelerin ortaya çıkmış olması olarak dile getirilebilir.⁸

Siyasetnâmelerin konusunu belirleme açısından, kimler tarafından yazıldığı, kimler için veya kimlere ithafen yazıldığı ve ne sebeple yazıldığıın bilinmesi genel çerçeve sunmakla birlikte, siyasetnâmelerin konusu oldukça çeşitlenebilmekte ve uzun bir izaha sebep olabilmektedir. Burada gerek yapılmaya çalışılan eser incelemesinin ve gerekse siyasetnâme kültürünün ne denli geniş sahalarda bulunduğunu göstermesi için bu konu detaylı bir şekilde ele alınmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda

⁶ Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, C.37, s. 304

⁷ İbrahim bin Muhammed, a.g.e., (Acar – Önsöz) s. 11

⁸ Pîr Mehmed Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk: Hükümdarlar Bahçesi*, haz. Vedat Ali Tok, 1. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s. 14

siyasetnâmelerin konusu da mümkün merteye fakat esas konumuzu dağıtmayacak şekilde izah edilmeye çalışılacaktır.

Siyasetnâmeler, esas konu olarak devlet yönetimini ele almaktadır. Özellikle İlk Çağ ve Orta Çağ'da iktidar ve siyasal otoriteyi elinde bulunduranlar hükümdarlar olmaktadır.⁹ Bu açıdan bakıldığında insana yönelik bir eser ortaya çıktığı görülmektedir. Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir, ilim kendini bilmektir, sen kendini bilmezsen, bu nice okumaktır." sözüyle öncelikle insanın kendisini tanımasının önemi siyasetnâmelerde karşılığını bulmaktadır.¹⁰ Çünkü bu eserlerde genel olarak yönetim felsefesinin kurucu unsuru bir insan olarak hükümdarın kendisidir. Ayrıca halkın idarecilerden her zaman beklediği şey adalet olmuştur ve halk adaletli hükümdarlar zamanında refaha ulaşmış, zalim hükümdarlar zamanında ise ezilmiş ve ızdırap çekmişlerdir.¹¹ Bu sebeptir ki bunu gören fikir adamları özellikle İslam literatüründe de önemli bir yere sahip olan adalet kavramına büyük önem vererek eserlerine konu etmişlerdir. Daha birçok kavram olmakla birlikte önemli bir diğer kavram da liyakat kavramıdır.

Tekrardan genel konu çerçevesine gelindiğinde, siyasetnâme yazarlarının hedefi devlet iradesi ve halk idaresinin tesisi için gerekli hususlarda bilgi vermek babında, padişahın vezirlere, diğer devlet erkânına, askerlere ve halka nasıl davranması gerektiği, vezirlerin padişaha, şehzadelere ve halka karşı mükellef olduğu hususlar ve halkın devlete karşı sorumluluğu gibi konular ele alınmaktadır.¹²

Adalıoğlu, siyasetnâmelerde, devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülmal idaresi (devlet hazinesi), devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konuların üzerinde durulduğunu belirtmektedir.¹³ Ayrıca siyasetnâmelerin konusunun daha iyi anlaşılması açısından Canatan'ın belirttiği gibi gerçekte, siyasetnâmeler sadece bir

⁹ Canatan, a.g.e., s. 6

¹⁰ Özgür Önder, *Siyasetname Yönetimde Adalet ve Saadet: Bir Nasihatname Geleneği*, 2. Baskı, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2014, s. 7

¹¹ Orhan M. Çolak, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, C.1, S.2, s. 399

¹² Pir Mehmed Za'ifi, a.g.e., s. 15

¹³ Adalıoğlu, a.g.m., s. 304

ülkenin içişleriyle sınırlı bir alanı ele almazlar, bunun yanında ülkenin dış ilişkileri kapsamında savaş, barış, antlaşma, ganimet, cihat ve benzer konuları da ele alırlar.¹⁴

Şunun da belirtilmesi gerekir ki, bu eserlerde konuların, siyaset teorisinden ziyade siyaset sanatı ve siyaset ahlakı yönünden ele alındığı düşünülmektedir. Temel amaçları, yeryüzünde adaletli bir yönetim ve iyi bir devlet düzeni oluşturmak; nihai olarak da takipçilerini dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır.¹⁵

Devlet yöneticileri, vezir ve vali gibi devlet adamlarına yazılan siyasetnâmeler yanında genel siyasetnâmeler de bulunmakta ve bunlar konu olarak çok çeşitlilik göstermektedirler. Siyaset sanatı dahil, ibadet, tasavvuf, âlemin yaratılışı, teşrifat, insanların grupları, adalet, rüşvet vb. konuları içinde barındırmaktadırlar.¹⁶

Kısaca belirttiğimiz üzere siyasetnâmelerin konusu devletin yönetimi ve yönetenlerin ahlakına yönelik olup, her siyasetnâme belli temel kavramlar çerçevesinde konuya bakıp açıklama getirmiştir. Fakat genel olarak klasik Osmanlı siyasetnâmelerine baktığımızda belli kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; devletin ve saltanatın gereklilik ve mahiyeti, nizam-ı âlem, adalet, erkân-ı erbaa, kanun-ı kadim, emanetleri ehline vermek ve reaya olarak belirtilebilir.¹⁷

1.2. SİYASETNÂMELERİN ÖZELLİKLERİ

Farklı açılardan bakıldığında birçok özelliğinin olduğu görülen siyasetnâmeler, hukuki, sosyal, mali, siyasi, yönetsel, dini-tasavvufi, uluslararası ilişkiler vb. alanlarda ele alındığında bu geniş özellik yelpazesi gün yüzüne çıkmaktadır. Burada siyasetnâmelerin özellikleri mümkün mertebe derlenip toparlanmaya çalışılmıştır. Temel araştırma konusuyla bağlantılı olarak bu hususa yönelik daha spesifik bir bölüm olarak burada özelliklere değinilmeye çalışılacaktır.

Hem Batı'da hem Doğu'da siyasetnâme ve nasihatnâme türü eserlere rastlanmaktadır. Gerek Doğu'da gerek Batı'da İlk Çağ ve Orta Çağ'da yöneten olarak bir hükümdar göze çarpmakta ve iki gelenek arasında ortak bağ olarak bunu görmek hatalı olmamakla birlikte, bunun yanında etkilenilen kaynakların ve kültürel etkileşimin de

¹⁴ Canatan, a.g.e., s. 12

¹⁵ İbrahim bin Muhammed, a.g.e., s. 52

¹⁶ Ahmet Uğur, Osmanlı Siyaset-Nâmeleri, 1.Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001, s. 4

¹⁷ Abdüsselâm El-Amasî, Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ: Siyaset Ahlakı, haz. A. Mevhibe Coşar, 2. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012, s. 20

sonucu olarak konu bakımından ortak hususlar ve eserlerde benzerliklerin bulunabileceği düşünülmektedir. Batı ve Doğu siyasetnâmeleri hakkında ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgi verileceğinden burada sadece konumuz bağlamında Doğu siyasetnâme geleneği özelliklerinden kısaca bahsedilmeye çalışılacaktır.

Doğu siyasetnâme ve nasihatnâme kültürü tarihi süreci ve etkilendiği kaynaklar açısından ele alındığında, Batı'da Antik Yunan ve Doğu'da Hint ve İran medeniyetleri bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde ortaya konan eserlerin miktar açısından zirveye ulaştığı bu gelenek aynı zamanda farklı ve özgün eserlerin de incelenen dönem itibariyle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle 17. yüzyılda ortaya çıktığı söylenebilir.

Genellikle bu açıdan ele alınacak olan siyasetnâme geleneğinin belli özellikleri burada öz halinde belirtilip, daha sonra tarihi süreç içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutulmaya çalışılacaktır. Klasik olarak Doğu geleneği açısından siyasetnâmelerin özellikleri birçok eserde yer almaktadır.

Siyasetnâmelerde bahsedilen konulara bakıldığında çeşitlilik görülmektedir. Örneğin bu tarz eserlerde, çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askeri ve mali örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve görenekleri öğrenmek mümkündür.¹⁸ Bundan dolayı da siyasetnâme türü eserlerin bir özelliği olarak birçok konuya dair fikir ve tespit sunmasını gösterebiliriz. Bu sayılanları teket teker ele aldığımızda ise, sırasıyla sosyolojik, idare ve teşkilata yönelik, hukuki, kültürel, tarihi vb. konular için de birer kaynak olduğunu görmekteyiz. Bu da bize siyasetnâmelerin genelliği ve konu açısından zenginliği özelliğini göstermektedir.

Siyasetnâmelerin bir diğer özelliğinin ahlaki eserler arasında yer alması olduğu söylenebilir. Bunun sebebi olarak da başlangıcından gelişimine kadar genel olarak din kaynaklı eserler olmalarından ileri geldiği söylenebilir. İslam öncesi Hint ve İran siyasetnâme ve nasihatnâme eserlerinde dönemin inançlarının etkisi görülmekte, bunun devamında İslam dönemi siyasetnâme ve nasihatnâme kültüründe de İslam dini kaynaklarının etkin olduğu bilinmektedir. Fakat siyasetnâmeler zamanla ahlak kitaplarından bağımsız olarak yazılmış ve kendi başına bir tür olmuştur.¹⁹

¹⁸ Agâh Sırrı Levend, "Siyasetnâmeler", Ankara, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1963), s. 168

¹⁹ Canatan, a.g.e., s. 7

Yazarların kendi gözlemleri, bilimsel çalışmaları ve kültürel birikimlerinin yer aldığı bu eserlerde öğüt verilirken ayet ve hadislerden yararlanılması dini kaynaklı olmasının bir özelliği olmakla birlikte, atasözleri ve vecizelerden yararlanılması milli ve kültürel olma özelliği katmakta, geçmiş hükümdarlardan bahseden hikayelerin olması ve başka çeşitli hikayelerden bahsedilmesi ise öğüt verici olma özelliğini göstermektedir.

Daha önce de bahsedildiği üzere dini kaynaklı olan bu ahlaki eserlerin yazıldığı kişiler açısından yönetici zümreye hitab etmesi de temel özelliklerinden biri olarak sayılabilir. Buna bağlı olarak siyasetnâmelerin tümünün var olan yönetim biçimini kabul etmek üzerine kurulu metinler olduğu, farklı bir rejim önermek yerine var olan yöneticiye tavsiye niteliğinde, yöneticilerde bulunması gereken birtakım özellikler belirtilmektedir.²⁰

Canatan, siyasetnâmelerin dayandıkları argümanlar ve dilleri açısından sınıflandırılabilirliğini, bu açıdan bakıldığında siyasetnâmelerin daha çok normatif tarzda yazılmış eserler olarak görüldüğünü söylemektedir. Bununla birlikte, siyasetnâme yazarlarının olan durumu anlatmaktan ziyade olması gereken durumu dile getirdiklerine vurgu yapmaktadır. Çok azının tasvir edici ve sosyolojik olduğunu ve İbn Haldun'un Mukaddime'sinin buna örnek olduğunu belirtmektedir.²¹

Siyasetnâme türü eserlerin, içerisinde kendi dönemine ait yasa ve tüzükleri barındırdığından daha önce bahsedilmiştir. Bunun yanında özellikle Nizam'ül Mülk'ün ünlü eseri Siyâetnâme'nin dönemi ve bulunduğu coğrafya açısından bir anayasa olma özelliği gösterdiğini²² de göz önüne alırsak, genel olarak siyasetnâme tarzı eserlerin birer hukuki metin, hatta anayasa olma özelliğini gösterdiğininin belirtilmesi yanlış olmayacaktır.

Acar, siyasetnâmelerle ilgili yaptığı çalışmada bu konuyla ilgilenen araştırmacıların İslam dünyasında siyaset ile ilgili yazılan eserleri belirli özelliklere göre sınıflandırdığını belirtmektedir. Bu özellikler ve sınıflandırma sonucu siyasetnâmelerin özellikleriyle ilgili bir sonuca varmak da mümkündür. Bu sınıflandırmada birinci sırada, siyaset ve devlet idaresi konusunu felsefi ve idealist açıdan ele alan Fârâbî'nin "el-

²⁰ Mehmet Avçin, "Bir Siyasetnâme olarak Ahlâk-ı Muhsinî", Ankara, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.7, S.2 (2012), s. 146

²¹ Canatan, a.g.e., s. 8

²² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012, s. 98

Medinetü'l-Fâzıla”sı ile “Füsûlü'l-Medenî”si gibi eserleri örnek vermekte; ikinci sırada, siyaset ve devlet idaresi konusunu teorik olarak inceleyip, konu ile ilgili İslam’ın görüşünü tespite yönelik kamu hukukunu işleyen Mâverdî’nin “el-Ahkâmu’s-Sultâniyye”si, İbn Teymiyye’nin “es-Siyâsetu’ş-Şer’iyye”si gibi fıkıh kitaplarını örnek vermekte; üçüncü olarak dönemin sultan, vezir ve diğer devlet adamlarına siyaset sanatı konusunda pratik yol gösteren, yönetimle ilgili problemleri gidermek için siyasi ve ahlaki nasihatler veren Nizam’ül Mülk’ün “Siyâsetnâme”si ile Keykavus’un “Kâbusnâme”si ve Gazzâlî’nin “Nasîhatu’l-Mülûk”u gibi eserleri örnek gösterip; dördüncü olarak Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme dönemlerinde, genellikle padişahın veya vezirlerin istekleri üzerine yazılan ve bu kişilere devletin ve idarenin gidişatı hakkında bilgi veren, teklif ve nasihatler sunan layihaları örnek vermektedir.²³ Buradan siyasetnâmelerin felsefi ve idealist, hem teorik hem pratik olduklarını ve sorunların yanı sıra çözüm önerilerinin de bulunduğu eserler oldukları sonucuna varılabilmektedir.

İslam dönemi özellikleri yanında İslam öncesi dönemde de bu tür eserlerde belli özellikler bulunmaktaydı. İslam öncesi dönem eserlerinin ortak özelliği olarak; bazılarını soru-cevap şeklinde, bir kısmının dini öğütler içeren bilmeceler tarzında olması, önemli bir bölümünün pratik hayatla ilgili öğütler, eğitim, öğretim, kültür ve ahlaki kurallara yer vermesi gösterilebilir.²⁴ Ayrıca bütün bu eserlerin edebi nitelikleri, dillerinin sade ya da ağdalı oluşu, tarzları bakımından farklılıklar göstermeleri de dikkate alınması gereken özelliklerindedir.²⁵

Edebiyat tarihimizde siyasetnâme ve nasihatnâme türü eserler dil ve edebi özellikleri açısından ele alındığında manzum ve mensur olarak birçok eserin yazıldığını görmekteyiz. Ayrıca öyküleme usulünün de bu tarz eserlerde sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz.²⁶

Son olarak Canatan’ın eserinde, “Siyasetnâmeler neden önemlidir ve günümüzde hala neden okunmaya değer eserler olarak görülmelidir?” sorusuna verdiği sıralı yanıtlar da bu tür eserlerin özelliklerini yansıması açısından kayda değer bulunabilir. Bu cevaplara bakıldığında siyasetnâmeler, kendi dönemlerinin siyasal zihniyet ve kültürü

²³ İbrahim bin Muhammed, a.g.e., s. 37-38

²⁴ a.g.e., s. 22-23

²⁵ a.g.e., s. 23

²⁶ Pîr Mehmed Za’ifi, a.g.e., s. 15

hakkında bilgi vermesinin yanında, zamanla nasıl bir siyasal yapılanmaya sebep oldukları açısından da bize bilgi vermekte, hem siyaset düşüncesinin yansıtıcısı hem de yapılandırıcısı olarak bu eserler karşımıza çıkmaktadır; ikinci olarak, siyasetnâmeler kendi dönemlerinin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel şartlarını yansıtmaya özelliğine sahiptirler, buradan yola çıkarak da tarihsel ve sosyolojik değeri olan metinler olma ve bu metinler üzerinden zihniyet, tarih ve toplum okumalarının yapılmasına elverişli olma özelliği dikkat çekmektedir; üçüncü olarak, siyasetnâmeler kronolojik olarak okunduklarında bazı noktalarda nasıl bir süreklilik oluşturdukları, zihniyetteki yapılanmayı sabitledikleri görülmektedir; dördüncü olarak, daha önce de bahsettiğimiz süreklilik neticesinde bu eserler günümüz görüşlerinde de etkili olmuşlardır.²⁷ Bahsedilen tüm bu özellikler siyasetnâme türünün genel yapısını bizlere göstermesi açısından değerli bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. SİYASETNÂME TARİHİNE GENEL HATLARIYLA BİR BAKIŞ

Siyasetnâme tarihine genel hatlarıyla baktığımızda, bahsedilen özelliklerin anlaşılmasında bizlere faydası olacağı ve siyasetnâme türü eserlerin gerek kaynak ve gerek oluşumu açısından bilgi sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada özelde Veysî'nin "*Hâbnâme*" adlı eserinin incelenmesinden dolayı ve bu eser de Osmanlı döneminin bir eseri olması özelliğinden dolayı, Osmanlı harici dönem ve Osmanlı dönemi olarak ikili bir ayırım yapılması daha uygun olacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı öncesi dönemde hem Batı siyasetnâme geleneğinden hem de Osmanlı Devleti harici Doğu siyasetnâme geleneğinden bahsedilecektir.

2.1. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEM

Osmanlı harici döneme bakıldığında, genel olarak Doğu'da da Batı'da da siyasetnâme geleneğinin olduğunu ve bu alanda eserlerin verildiğini görmekteyiz. Konumuz bağlamında temel alınacak gelenek Doğu geleneği olmakla birlikte, Batı geleneğinden de kısaca bahsedilecektir.

Batı siyaset yazımına bakıldığında, Doğu siyasetnâme geleneğinden farklılıklar içeren bir yazın görülmektedir. Fakat bu çeşitli bakış açıları doğrultusunda değişiklik gösteren bir farklılık olarak görülmektedir. Doğu siyasetnâme geleneğinde de etkileri

²⁷ Canatan, a.g.e., s. 11

görülen Eflatun ve Aristoteles Batı siyasetnâmelerinde de öncü kaynak olarak görülmektedir. Fransa’da Fenelon’un “*Les Aventures Telemaque*” adlı eseri ve Niccolo Machiavelli’nin “*Il Principe*” adlı eserini Batı siyaset yazını ve siyasetnâme tarzı eserler olarak değerlendirebiliriz.²⁸ Bunun yanında, Orta Çağ ve öncesi Avrupa’sında “Hükümdar Aynaları” adlı eserlerin olduğu da tespit edilmekte²⁹ ve Ezop ile La Fontaine de Batı siyasetnâme müellifleri arasında gösterilebilmektedir.³⁰ Batı’da “Hükümdarlara Öğütler” adı altında yazılan eserler zenginlik arzetmekte, bu geleneğin başlangıcı olarak da Ksenophon’un “*Kyru Padeia*”sı gösterilmektedir.³¹ Machiavelli’nin “*Hükümdar*” adlı eseriyle aynı döneme denk gelen Erasmus’un “*Institutio Principis Christiani*”si ve Guilanme Bude’nin “*L’instruction du Prince*”i de bu geleneğin devamında rol oynayan eserler arasında görülmektedir.³²

Belirtilmesi gerekir ki, Machiavelli’nin “*Hükümdar*” adlı eseri önceki eserlerden farklı bir içeriği bünyesinde barındırmaktadır.³³ Birçok kişi bu eseri kötü olanı nasihatlemesi olarak değerlendirmekteyken, bazı kişiler de bu eseri daha önceki gibi olması gerekeni nasihatleyen din kaynaklı bir eser olarak değil de olanın bir tahlili olarak görmektedir.³⁴ Bu esere ilk açıdan bakanların, bu eserin daha çok hükümdara yönelik yazıldığını söylemeleri gayet tabii olarak karşılanırken, ikinci bakış açısına sahip olanlar ise aslında bu kitabın halkın iyiliği için halka yönelik bir kitap olduğu, halkın iktidara karşı bilinçlenmesine yönelik bir eser olarak görüldüğünü söylemektedirler. Kısacası Machiavelli’nin Batı siyasetnâme yazınında fark ortaya çıkartmış bir kişi olarak genel bir itibar gördüğü söylenebilir. Bu eserin ortaya çıkışında etkisi olan kişiler olmakla birlikte geleneği devam ettiren yazarların da olduğu ve bunların üstü kapalı da olsa Machiavelli’ye referanslar gönderdiği görülmektedir.

Siyasetnâme dendiğinde anlaşılması gereken esas gelenek ise Doğu’da ortaya çıkan ve gelişen siyasetnâme geleneği olmaktadır. Bu sebeple Doğu siyasetnâme

²⁸ Levend, a.g.m., s. 172-173

²⁹ Önder, a.g.e., s. 10

³⁰ İbrahim bin Muhammed, a.g.e., s. 25

³¹ Machiavelli, Hükümdar: İl Principe, haz. Patrick Dupouey, çev. H. Kemal Karabulut, 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 28

³² a. yer

³³ Machiavelli, a.g.e., s. 27

³⁴ Machiavelli, a.g.e., s. 32

geleneğinin gelişim seyrinin özellikle çalışmanın konusu açısından önemli bir yere oturduğu düşünülmektedir.

Siyasetnâme olarak adlandırılan eserler tam manasıyla İslam kültürü içerisinde ortaya çıkmıştır denilebilir. Fakat bunun temellerinde İslam öncesi birçok geleneğin de etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Fars-Sasani kültürü, siyasetnâmeler üzerinde en çok etkisi olan kültürlerden birisi gibi görülmektedir. Bir görüşe göre, kadim Doğu medeniyetlerinde devlet yönetimi ve siyasetle ilgili kaynakların kökleri M.Ö. 2500 yılında Mısır Kralı Merikare'nin oğluna bıraktığı öğütlere, yine Mısır'da 12. Hanedanın kurucusu Kral Amenemhat'ın oğlu için yazdığı kitaba dayandırılır.³⁵

Canatan'ın tesbitine göre, siyasetnâmeler üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde Müslümanların bu tarz eserlerde etkilendikleri kültürler; Fars kültürü, Hind kültürü, Yunan kültürü, Arap kültürü, Uzak Doğu kültürü ve Türk kültürü olmuştur.³⁶ Bu kaynaklar daha detaylı incelendiğinde Doğu siyaset ve siyasetnâme geleneklerinin nasıl geliştiği ve bu gelişim esnasında nasıl bir etkileşimin ortaya çıktığı görülmektedir.

Fars kültürünün siyasetnâmelere etkisinde baş rolü oynayan ve siyasetnâme türü eserlerin ortaya çıkmasına ön ayak olan kişi İran menşeli Abdullah b. Mukaffa'dır ve yazdığı telif ve tercüme eserleriyle Arap, Fars, Hind ve Yunan kültürlerini kaynaştırdığı söylenebilir.³⁷ İbnü'l-Mukaffa, Emeviler'in son dönemleri ve Abbasiler'in ilk dönemlerinde yüksek seviyeli bürokrat olarak devlet hizmetinde bulunmuş birisidir.³⁸ Telif eserleri arasında “*er-Risâletü's-Siyâse*”, “*el-Edebü's-Sağîr*” ve “*el-Edebü'l-Kebîr*” bulunmaktadır.³⁹ Bunun yanında İbnü'l-Mukaffa'nın tercüme eserleri de bulunmaktadır. Bunlar: Panchatantara'nın Arapça'ya tercümesi olan “*Kelîle ve Dimne*”, “*Hûdaynâme*”, “*Âyinnâme*”nin tercümesi olan “*Kitâbu'l-âyin*”, “*Kitâbu Mezdek*” ve “*Kitâbu't-Tâc Fi Sîreti Enûşîrvân*”dır.⁴⁰ Yeri gelmişken belirtilmesi gerekir ki İbnü'l-Mukaffa'nın eserleri daha sonraları yazılan siyasetnâme eserlerinin müelliflerine de etki etmiştir.

³⁵ Abdüsselâm El-Amasî, a.g.e., s. 22

³⁶ Canatan, a.g.e., s. 9

³⁷ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, Eskişehir, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2 (2004), s. 6

³⁸ a.g.m., s. 8

³⁹ a.g.m., s. 6-7

⁴⁰ a.g.m., s. 7-8

Câhiz, İbn Kuteybe, Turtûşî, Seâlibî, Mâverdî, Gazzâlî, Nizâm'ül Mülk, Keykavus, Şeyzeri gibi müellifler İbnü'l-Mukkafa'nın eserlerini referans olarak kullanan kişilerdir.⁴¹

Hind kültürünün siyasetnâmelere etkisi, başta İbnü'l-Mukaffa olmak üzere İbrahim Fezârî, Muhammed Fezârî, Yakûp b. Târik, Abdullah b. Ali gibi mütercimlerin Hind kültür ve hikmetine dair eserleri tercüme etmesiyle ortaya çıkmıştır.⁴² Hind kültürünün ve bilgi birikiminin özetlenmiş hali olarak Gazzâlî eserinde dört madde halinde şunlardan bahsetmektedir: 1- Melikler için, adalet, 2- Halk için, itaat, 3- Nefs için, çok acıkmadan yememek, 4- Şan için, kendisinden başkasına bakmamak.⁴³

Yunan kültürü de tercüme yoluyla siyasetnâmelere etki etmiştir fakat bu etki doğrudan değil, Helenistik kültür, Fars ve sabîî kültürü aracılığıyla dolaylı bir şekilde olmuştur.⁴⁴ Yunan kültüründe yer alan ve en çok etkilenilen kişiler de Platon ve Aristoteles olmuştur. Filozoflar haricinde, İskender gibi devlet adamları ile Yunan matematikçi Öklid, ünlü tabip Hipokrat ve Calinus gibi kişilerin de hikmetli söz ve uygulamalarının Doğu geleneğine etkileri bulunmaktadır.⁴⁵ Özellikle Makedonya Kralı İskender'in -İslam dünyasında Zülkarneyn peygamber ile eşleştirilmesi nedeniyle- hayatı ve adaletli uygulamaları siyasetnâme eserlerinde sıkça kullanılmıştır.⁴⁶ Ayrıca İskendernâme adlı özel eserler bile kaleme alındığı belirtilebilir. Görülmektedir ki, siyasetnâmelere etki etme hususunda sadece filozoflar değil, krallar ve devlet yöneticileri, bilim adamları gibi şahısların da etkileri yadsınamaz durumdadır.

İslam kültürünün çıkış menşei olan Arap toprakları ve kültürü de İslam ışığında olgunlaşıp ortaya çıkan siyasetnâme kültürüne etki etmiştir. Bu bağlamda İslam öncesi Arap kültürünün etkisinde rol oynayan ilk tarihçi Arap ve Acem hikayelerini anlatan Güney Arabistanlı Abid b. Şerye ve eseri "*Hükümdarlar Kitabı ve Eskilerin Tarihi*" dir.⁴⁷

Uzak Doğu kültürünün siyasetnâmelere etkisi ise 13. yüzyılda Moğol istilası sonrasında görülmektedir. Örneğin, siyasetnâme yazarlarından Gazzâlî'nin "*Nasîhâtü'l-*

⁴¹ a.g.m., s. 8

⁴² a.g.m., s. 9

⁴³ Gazzâlî, *Nasîhâtü'l-mülûk: Devlet Başkanlarına Nasihatler*, çev. Osman Şekerci, 2.Baskı, İstanbul: Sinan Yayınevi, 1995, s. 130

⁴⁴ S. Hüseyin Nasr, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, 1.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, s. 10

⁴⁵ Adalıoğlu, a.g.m., s. 12

⁴⁶ a. yer

⁴⁷ a.g.m., s. 13

mülûk”u ve Zencânî’nin “*el-Letaîful-Alâiyye*”sinde Çin Fağfuru’nun hikmetli sözlerinden bahsedilmektedir.⁴⁸

Doğu geleneği gölgesinde büyüyen siyasetnâmeler, daha ziyade Hind ve İran etkisi altında kalmışlardır. Gerek devlet yönetimindeki bazı uygulama ve anlayışlar olsun, gerek kurum ve devlet bürokrasisindeki makamlar olsun Hind-İran kültürü etkisiyle oluşturulmuşlardır.⁴⁹ Tüm bu kaynaklar eşliğinde müslüman bilginler İslam ile bu kültürlerin sentezlenmesini sağlamışlar ve siyasetnâme türü eserlerin ilk kaynaklarını meydana getirmişlerdir.

Bu kaynakları, öne çıkan özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilkinin, siyaset ve devlet idaresi konusunu felsefi ve idealist açıdan ele alan eserler teşkil etmektedir.⁵⁰ Bunlar da Batı’daki Yunanlı şair, tarihçi ve düşünürlerin meydana getirdiği eserlerdir.⁵¹ İkinci kısmı ise, siyaset ve devlet idaresi konusunu nazari olarak ele alıp, bu konu üzerinde İslam’ın görüşünün ne olabileceğini tespit etmeye yönelik eserler teşkil eder.⁵² Üçüncü olarak, dönemin sultan vezir ve devlet adamlarına siyaset sanatı konusunda pratik yol gösteren, idari aksaklıkları gidermek için siyasi ve ahlaki nasihatlar veren siyasetnâme türü yazıları gösterebiliriz.⁵³

İslam öncesi dönemde yazılan siyasetnâme türü eserler mevcuttur. Her ne kadar günümüzde bilinen manada tam olarak siyasetnâme olma özelliklerinden az da olsa yoksun olsalar da bunları da siyasetnâme olarak anmamız hatalı olmayacaktır. Bu eserlerin bazıları şunlardır; “*Dinkerd’in Altıncı Kitabı*”, “*Hikem li-Behmeni’l-Melik*”, “*Enderz-i Âzerbâd-i Mihrespendan*”, “*Yâdgâr-i Bozorgmîhr*”, “*Enderz-i Oşnâr-i Dâna*”, “*Enderz-i Pişinegân*”, “*Enderz-i Husrev-i Kubâdân*”, “*Pendnâme-yi Enuşîrvan*”, “*Enderz-i Dâna’ken Be Mezdiyesnân*”, “*Enderz-i Poryotkîşân*”, “*Enderz-i Desturân Be Bîhdînan*”, “*Enderz-i Kûdekân*”, “*Enderz-i Behzâd-i Ferruh Pîrûz*”, “*Enderz-i Âzerfernbâğ-i Ferruhzâdan*”, “*Pendnâme-yi Bozorgmîhr*”, “*Pendnâmek-i Zerdüşt*”, “*Kitâbu’l-Mesâil*”, “*Mînu-yi Hired*”, “*el-Edebu’s-Sağîr*”.⁵⁴ Ekseriyetinin Fars kültürüne

⁴⁸ a.g.m., s. 14

⁴⁹ a. yer

⁵⁰ Ahmed b. Sa’d b. Mehdi Zencânî, Sultana Öğütler: Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyâsetnâme, haz. H. Hüseyin Adaloğlu, 1.Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s.11

⁵¹ İbrahîm bin Muhammed, a.g.e., s. 24

⁵² a.g.e., s. 26

⁵³ a. yer

⁵⁴ a.g.e., s. 30-37

ait olduğu görülen bu eserlerin, tercüme faaliyetleri sonucunda İslam dönemi siyaset anlayışı ve siyasetnâmeleri üzerinde etkileri oldukça fazladır. İran-Sasani kültürü ve İslam siyaset anlayışında da bu sebepten dolayı birtakım benzerliklere ve ortak değerlere rastlamak mümkündür. Nitekim İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an ve hadislere bakıldığında, siyasete ve yönetime dair bir çok işarete rastlanmaktadır. Bunlar, ûlü'l-emr'e itaat, adalet, doğruluk, halka güzel muamele ve rüşvetin fenalığı gibi konulardır.⁵⁵ Neticede, "Pendnâme" dediğimiz İran kökenli siyasi eserlerde de, İslam kaynaklarında siyasete dair işaretler ile benzerlikler görülmektedir.

Bütün bu bahsedilen kültür etkileşimleri ve çeviriler neticesinde ilk siyasetnâmelerin İbnü'l-Mukaffa tarafından meydana getirildiği görülmektedir. Fakat Çâvîş'in belirttiğine göre, Mısır valisi olarak Hz. Ali tarafından atanan Mâlik bin el-Hâris el-Eşter'e göreve tevdi edilirken yine Hz. Ali tarafından gönderilen mektup, gerek ele aldığı konular itibariyle, gerekse konuları ele alış tarzıyla İslam siyaset geleneğinde ilk siyasetnâme örneği olarak belirtilmektedir.⁵⁶ Ayrıca, Abdülhamîd el-Kâtib'in son Emevi hükümdarı 2. Mervân adına oğlu Abdullah'a yazdığı, siyasi ve askeri öğütler içeren "*Ahdü Mervân İlä İbnihi'Ubeydillah*" adlı risalenin de Arap edebiyatındaki ilk siyasetnâmeler arasında yer aldığı belirtilmektedir.⁵⁷

İslam dönemi siyasetnâmelerinden daha fazla bahsetmeden önce, İslam döneminin temel siyasi ve yönetsel sorunlarından bahsetmek gerekmektedir. Çünkü ortaya çıkan siyasetnâmeler bir bakıma bu sorunların da neticesinde oluşan ve bu sorunlara çözüm arayan eserler olma özelliğini göstermektedirler. Birçok İslam düşünürü ve devlet adamı, İslami kaynak ve kurallar çerçevesinde şeriata uygun bir devlet yönetiminin, dönemleri itibariyle en iyi şekilde nasıl olabileceği hususunda fikirler ortaya atmışlar ve bunları dile getirdikleri eserler de siyasetnâme türünün içinde yer almıştır. İslam dönemi içerisinde yönetimde sorunların ortaya çıktığını, fakat bu sorunların zaman içerisinde çeşitlilik gösterip farklılıklar arzettiğini dile getirmek gerekir. Bu bağlamda siyasetnâmelerde, bazen felsefecilerin yazdığı ideal devlet yönetimi odaklı teorik bir çerçeve, bazen bir âlimin yaşadığı döneme binaen yazdığı ahlak odaklı bir çerçeve, bazen

⁵⁵ a.g.e., s. 26

⁵⁶ Abdülaziz Çâvîş, *İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi*, haz. İlknur Kirenci, çev. Mehmet Âkif Ersoy, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015, s. 9

⁵⁷ Adalıoğlu, "Siyâsetnâme", a.g.m., s. 304

de bir devlet görevlisinin hükümdara sunduğu tavsiyeler çerçevesinde bir eser ortaya çıkmaktadır.⁵⁸

Yapılan çalışma çerçevesinde bahsedilmesi gereken İslam dönemi siyasi ve yönetsel sorunları sonrasında İslam dönemi siyasetnâmelerinden bahsedilip, Osmanlı dönemi siyasetnâmeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

İslam döneminin ilk devlet oluşumunun Medine şehrinde, Hz. Muhammed önderliğinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu dönem de dahil olmak üzere siyaseten ve yönetim açılarından nasihat niteliği taşıyan bilgiler meydana çıkmıştır. Fakat İslam dönemi yönetim tartışmaları İslam peygamberi olan Hz. Muhammed'in vefatı ile başlamaktadır. İktidara dair görüşlerin ve fikir ayrılıklarının da bu dönemde ortaya çıktığı bilinmekte ve farklı mezheplerin farklı şekilde yaklaşımları neticesinde oluşan teoriler tam manasıyla hicri 4. ve 5. yüzyıllarda meydana gelmiş bulunmaktadır.⁵⁹ Kısacası kurucu iktidar olan Hz. Muhammed sonrasında yöneticinin seçimine dair görüşlerin farklılıkları ve sonrasında Hulefâ-yı Râşidîn dönemi halifelerinin farklı yöntemlerle devlet başkanı olması, dönem itibariyle uygulanan farklı siyasetlerin ve buna bağlı olarak da sorunların yaşandığının bir göstergesi niteliğindedir.

İlerleyen zamanlarda ise hanedanın ya da iktidarın kısa süre içinde el değiştirmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu gibi durumların da birer sorun teşkil ettiği düşünülebilir. Bu sorunlarla başa çıkmanın yollarından biri olarak varlığını ve önemini ortaya çıkaran siyasetnâmeler, geçmişin deneyim ve tecrübesinin geleceğe aktarılması yönünde etkin birer araç olarak kullanılmaktaydı.⁶⁰ Klasik İslam siyasal sorunları arasında iyi ve kötü yönetim tartışmaları bulunuyor olsa da bu konuda yapılan tartışmalar özgürlük üzerinden değil adalet kavramı üzerinden olmuştur.⁶¹ Hem özelde konumuzla yakından ilgili olan hem de genel olarak Doğu siyasetnâme eserlerinde en önemli kavramlardan olan adalet kavramı daha geniş şekilde ele alınacağından burada konu bütünlüğünü bölmemesi açısından ismen zikredilmekle yetinilecektir.

⁵⁸ Mustafa Kömürçüoğlu, Şeyma Kömürçüoğlu, “Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizamülmülk ve Siyasetname'si”, *İLEM Yıllık*, S.4 (2009), s. 44

⁵⁹ Ömer Menekşe, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Samsun, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.5, S.3 (2005), s. 199-200

⁶⁰ H. Bahadır Türk, Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 29

⁶¹ Bernard Lewis, İslam'ın Siyasal Söylemi, çev. Ünsal Oksay, 2.Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011, s. 100

İslam ürünü siyasi eserlerde, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki ve iletişim konusunda ortaya çıkan çeşitli problemler ve tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde üç mühim konu yer almaktadır. Bunlar;

- 1) Yönetenin ne şekilde iktidar olacağı,
- 2) Yöneten-yönetilen ilişkisindeki karşılıklı yükümlülükler ve bunlar bağlamında
- 3) otorite ve itaatin kapsam ve sınırları.⁶²

Tüm bu sorunlar, genel İslam dönemine ait eserlerde görülmekle birlikte, siyasetnâmelerde ise son iki konu daha belirgin kendini göstermektedir. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi siyasetnâmeleri var olan rejime yönelik eserler olarak görmekteyiz.

Tüm bu sorunlar ve bahsedilenler neticesinde İslam dönemi siyasetnâmelerine bakıldığında, hayat içindeki sorunların tespit edilerek bunlara yönelik çözüm odaklı formüllerin gerek Mâverdî ve İbn Cemaâ gibi İslam hukukçusu olan fakihler, gerek Fârâbî ve Gazzâlî gibi mütefekirler tarafından ortaya atıldığını ve bu fikirlerin bir eserde toplandığını görmekteyiz.⁶³

İslam yönetim anlayışında önemli bir yere sahip olan bazı terimler karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Kur'an ve hadis kaynaklı terimler olup; ülü'l-emre itaat, adalet, ehliyet, doğruluk, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma vb. gibi örneklendirilebilirler.⁶⁴ İslam siyaset algısı ve yönetimine dair bu bilgiler siyasetnâmelerin muhtevası ve dönem itibarıyla gerek çeviri, gerek telif eserler hakkında öz bir anlam ifade etmesi açısından mühimdir. Son olarak İslam siyasetnâme geleneğine etki eden iki görüşten bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlar; İslam mütefekirlerine etki eden Eflatun ve Aristoteles'in görüşleri ve ikinci olarak da İran tesirinde kalan siyasetnâmecilerin görüşleridir.⁶⁵

Genel kabul gören görüş neticesinde ilk İslam siyasetnâme örneklerine 8. yüzyılda rastlanmaktadır.⁶⁶ Fakat her ne kadar bu dönemde örneklerine rastlansa da siyasetnâme tercüme ve bu konuda yapılan çalışmalar 9. yüzyılda Abbasiler döneminde daha

⁶² a.g.e., s. 104

⁶³ Kömürcüoğlu, a.g.m., s. 45

⁶⁴ Adalıoğlu, a.g.m., s. 304

⁶⁵ Uğur, a.g.e., s. 2

⁶⁶ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", a.g.m., s. 17

yoğun bir hâl almıştır.⁶⁷ İbnü'l Mukaffa'nın tercüme ve telif siyasetnâmeleri Emeviler'in son dönemleri ve Abbasiler'in ilk dönemleri olan 8. yüzyılın son yarısından itibaren başlamaktadır. İbnü'l Mukaffa'nın "*Kelile ve Dimne*" çevirisi ve Feridüddin Attar'ın "*Pendnâme*"'si ilk dönem önemli eserler arasında yer almaktadır.⁶⁸ İlk dönem müellifleri arasında bulunan Mâverdî'de "*Ahkâmu's-Sultaniye*" adlı eseriyle siyasetnâme literatüründe önde gelen bir isimdir ve kendi eserlerinde oluşturmaya çalıştığı teoriden daha sonraları İbn Teymiye, İbnü'l-Kayyim el-Cevzî, Şihâbüddin Ahmed bin İdris el-Karafi ve Alâaddin Ali bin Halil et-Trablusî gibi isimler etkilenmişlerdir.⁶⁹

İslam dönemindeki önemli siyasetnâmelere bakılacak olursa, Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere Arapça, Farsça ve Osmanlıca-Türkçe şeklinde kategorize edilmiş halde bu eserlerden bahsetmek konu açısından iyi olacaktır. Önemli Arapça siyasetnâmeler olarak, Muhammed bin Ebi'r Rebî; "*Sülûkü'l Mâlik fi Tedbiri'l Memâlik*", Tâhir bin Hüseyin; "*Ruk'a*", İbn Kuteybe; "*Kitâbu's Siyâseti ve'l İmâme*", Farabî; "*Risâle fi Arâi Ehli'l Medîneti'l Fâzıla ve Siyâ-setü'l Medeniye*", İbni Sina; "*Kitâb fi's Siyâset*", Suhreverdî; "*Nehcu'l Meslûk fi Siyâseti'l Mülûk*", Selebî; "*Adâbü'l Mülûk*", Mâverdî; "*Ahkâmu's Sultâniye*", İbn Teymiye; "*es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye fi Islâhi'r-R'ai ve'l Râiye*", İbn Zeyyân; "*Vâsîlatu's Sülûk fi Siyâseti'l Mülûk*" gibi eserler örnek verilebilir.⁷⁰ Önemli bazı Farsça siyasetnâmeler ise, Nizâmülmülk; "*Siyâsetnâme*", Gazalî; "*Nasîhatü'l Mülûk*", Keykâvus bin İskender; "*Kâbusnâme*", Büzürcmihr; "*Nasîhatnâme/Muzaffernâme*", Hemedânî; "*Zâhîratü'l Mülûk*", Bistâmî; "*Tuhfe-i Mahmûdiyye*", Şîrâzî; "*Ahlâku's Saltana*", Semerkandî; "*Ağrâzu's Siyâse fi İlmi'r Riyâse*", Cafer bin İshak; "*Mîzânü'l Mülûki ve't Tavâif*" şeklinde sıralanabilir.⁷¹ Son olarak önemli bazı Osmanlıca-Türkçe siyasetnâmeler olarak, Yusuf Has Hacıp; "*Kutadgu Bilig*", Şeyhoğlu Mustafa; "*Kenzü'l Küberâ ve Muhekkü'l Ulemâ*", Lütü Paşa; "*Asafnâme*", Gelibolulu Ali Bey; "*Nasîhatü's Selâtin*", Nergisî; "*el-Vasfî'l Kâmil fi Ahvâli'l Vezîri'l Adil*", Defterî Mehmet Paşa; "*Nesâyihü'l Vüzerâi ve'l Umerâ*" gibi eserlerden söz etmek mümkündür.⁷² Pek çok siyasetnâme tarzı eser olmakla birlikte

⁶⁷ Türk, a.g.e., s. 26-27

⁶⁸ Talip Ayar, "Minkârizâde Dede Efendi'nin Siyâset-nâmesi", Ankara, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.37 (2010), s. 126

⁶⁹ Ayar, a.g.m., s.126-127

⁷⁰ Yaşar Kaplan, *Siyaset Bilinci*, 1.Baskı, İstanbul: Denge Yayınları, 1994, s. 22-23

⁷¹ a.g.e., s. 23

⁷² a. yer

hepsinin ayrı bir öneminin de bulunduğu düşünülmektedir. Fakat verilen bu örnekler en belirgin olanları ve dönemleri içinde belirginleşerek farklılıklar taşıyan eserler olmaları nedeniyle ön plana çıktığı söylenebilir.

İslam dönemi siyasetnâme geleneği, bahsedildiği üzere 8. yüzyıl itibariyle başlamış olmakla birlikte devam eden yıllarda farklı eserler ortaya çıkmış ve bazı değişimler geçirmiştir. Konumuz itibariyle Türk siyasetnâme geleneğinden biraz bahsetmek gerekmektedir. Türk siyasetnâme geleneğinin genel olarak Doğu siyasetnâme geleneği çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Fakat fetih politikasıyla Batı'ya ilerleyen Osmanlı Devleti'nin Batı kültürü ve siyaset anlayışından etkilenmemiş olması da düşünülemez.

Türk siyasetnâme yazınına etki eden ve temel oluşturan kaynaklardan birisi bizzat Türk geleneğinin bir ürünü olan “*Orhun Abideleri*”dir.⁷³ Bu abidelerde Türk gelenek-görenek, toplum yapısı, yönetim geleneği vb. bir çok alanda bilgi bulunmaktadır. Buna bağlı olarak İslam dönemi Türk kültür ürünlerinden biri olan “*Kutadgu Bilig*” ilk Türk siyasetnâmesi olarak karşımıza çıkmakta ve bu esere kaynaklık eden unsurlar arasında da “*Orhun Abideleri*” yanında, İslam, Hint, İran, Çin ve Yunan etkileri görülmektedir.⁷⁴ Türklerin müslüman olmasında büyük rolü olan İranlılar siyaset ve yönetim anlayışı açısından da etki göstermişlerdir. Buna bağlı olarak “*Kutadgu Bilig*”de İran etkisi baskın gibi görünse de temelde Türk siyaset ve yönetim geleneğinin olduğunu görmekteyiz.⁷⁵ Ayrıca konumuz bağlamında söylenmesi gereken bir diğer özellik de *Kutadgu Bilig*'de İran devlet adamları yanı sıra Büyük İskender'den de bahsedilmektedir.⁷⁶ Bilinmektedir ki İslam siyasetnâmelerinde kullanılan argümanlardan birisi de Büyük İskender'in hikayeleri ve tecrübeleridir. Aynı zamanda Büyük İskender İslam literatüründe Hazreti Zülkarneyn ile eş tutulmakta ve onunla bütünleştirilmektedir.⁷⁷ Konumuzla bağlantılı olarak bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise, “*Kutadgu Bilig*”de bahsedilen temel kavramlardır. Genel siyasetnâme literatüründe de olduğu gibi “*Kutadgu Bilig*”de

⁷³ El-Amasí, a.g.e., s. 25-26

⁷⁴ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Bir Siyasetnâme Olarak “*Kutadgu Bilig*”, Konya, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.34 (2013), s. 240

⁷⁵ a.g.m., s. 242

⁷⁶ a.g.m., s. 247

⁷⁷ İsmail Ünver, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 557

üzerinde önemle durulan kavramlar adalet, meşveret, ehliyet ve liyakattir.⁷⁸ Özellikle adalet ve liyakat en temelde yer alan kavramlar olması ve bu çalışmada ele alınacak “*Hâbnâme*” adlı eserin de temel kavramları olarak karşımıza çıkması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Bu gibi terim ve kavramlardan ileride daha detaylı olarak bahsedileceğinden bu kısımda sadece kavramlar ismen zikredilip muhtevası bahis konusu edilmeyecektir.

“*Kutadgu Bilig*” adlı eserde aslında Türkler gelecekte kuracakları devletler için bir yasal standart, belirleyici kanun hatta bir anayasa ortaya çıkartma çabasındaydılar.⁷⁹ Bunun haricinde daha önce de belirtildiği gibi Nizam’ül Mülk’ün “*Siyâsetnâme*” adlı eseri de Türk ve İslam siyasetnâmeleri yanı sıra daha genel olarak siyasetnâme literatürünün en temel ve en belirgin örneklerinden biri olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Hatta dönemselsel olarak bölgesinin bir anayasası olma özelliğini de gösterdiği söylenebilir.

Daha birçok eser bulunmakta fakat konumuzu daha fazla dağıtmamak adına Osmanlı dönemi siyasetnâmelerinden bahsetmek ve bu dönem için genel çerçeveyi bu bölümde çizmek gerekmektedir.

2.2. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı siyaset düşüncesi İslam, İran, Türk, felsefe, fıkıh ve tasavvuf gibi farklı farklı ve çok zengin bir gelenekten beslenmektedir.⁸⁰ Daha önce İslam, İran, Türk ve felsefe geleneklerinden az çok bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti’nde yönetimde etkin olan bir unsur da tekke ve bu tekkelerde bulunan derviş ve mutasavvıflardır. Dolayısıyla kısaca bu geleneğin Osmanlı siyasetine etkisinden bahsetmek gerekmektedir.

Osmanlı sufi müelliflerin eserlerinin bir kısmı nesayih, siyasetnâme tarzı olup, bir kısmı da doğrudan siyaset metafiziği diyebileceğimiz bir alana dairdir.⁸¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı siyasi geleneğinde belli bir yere sahip olan tasavvuf geleneği gerek Osmanlı öncesi olsun gerek Osmanlı dönemi olsun belli metinler ile ideal devlet

⁷⁸ Adalıoğlu, a.g.m., s. 250

⁷⁹ Mahmut Arslan, “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler”, İstanbul, *Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.1 (1989), s. 241

⁸⁰ Mehmet Şakir Yılmaz, Ahmed bin Hüsameddin Amâsî ve Eseri Kitâb-i Mirâtu’l-Mülûk, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016, s. 7

⁸¹ Özkan Öztürk, Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri, 1.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s.8-9

tasavvurunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁸² Bununla birlikte Osmanlı devlet geleneği ve siyaset anlayışında kurucu güç ve meşruiyet sağlayıcı argümanlar bir yönüyle tasavvuf geleneği üzerinden devşirilmiştir denilebilir.⁸³

Tasavvuf ve Osmanlı siyaset anlayışı bağlamında İbnü'l Arabî'den Bursavi'ye gelen Ekberî çizgi önemli bir ekoldür.⁸⁴ Bunun haricinde Ebû Hâmid Gazzâlî - “*Et-Tibrü'l-Mesbuk*”, Necmeddin-i Dâye - “*Mirsâdü'l-İbâd*” ve Seyyid Ali b. Şihabeddin Hemedânî - “*Zahîretü'l-Mülûk*” Osmanlı siyasi düşüncesinde yeri olan müellifler ve eserleridir.⁸⁵

İnalçık, Osmanlı tarih ve kültürüne etki eden iki temel akımın bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar:

- 1- Antik Hint-İran devlet ve toplum felsefesi ile Türk beylik-hanlık teorisi ve
- 2- Avrasya hanlık geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶

Osmanlı siyasal ve sosyal düşüncesinde, devlet-reaya arasındaki uyum, toplumun sosyal refahı, devletin muhafazası, iktidarın korunması için gerekenler, ülkenin nizam içinde yönetilmesi, adaletin kurumsallaşması ve belirlenen ilkeler doğrultusunda müesseseleşme esas alınmıştır.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin siyasi, kültürel, toplumsal vb. alt yapısı ve etkilendiği gelenekler siyasetnâmelere etkileri olan hususlardır. Bundan dolayı ve ele alınan konunun da bu bağlamda olması bu bölümde geniş bilgi sahibi olunmasını gerektirmektedir. Burada ekseriyetle etkili olan hususlar dile getirilerek Osmanlı siyasetnâme geleneğinin alt yapısı ve temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar etkilendiği gelenekler bulursa da Osmanlı Devleti diğer İslam devletlerinden farklı olarak İslam devlet ve hukuk sistemine yenilikler getirmiştir.⁸⁸ Bu değişimin sebep ve etkileri siyasetnâmelerde de bir ölçüde karşımıza çıkmaktadır.

⁸² Öztürk, a.g.e., s. 18

⁸³ a.g.e., s. 9

⁸⁴ a.g.e., s. 17-18

⁸⁵ a.g.e., s. 18-35

⁸⁶ Halil İnalçık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, 3.Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014, s. 246

⁸⁷ Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler”, İstanbul, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2 (2003), s. 323

⁸⁸ İnalçık, a.g.e., s. 245

Osmanlı öncesinde yazılan siyasetnâmeler farklı isimlerle anılmaktayken, Osmanlı dönemindeki bu tür eserlere “siyasetnâme” başlığı altında yer verildiği görülmektedir.⁸⁹ Her ne kadar genelde siyasetnâme adıyla anılsalar da Osmanlı siyasetnâmelerinin kendi içinde üç türü bulunmaktadır. Bunlar: Siyasetnâme (Lütfi Paşa-“*Asafnâme*”), nasihatnâme (Âli-“*Nushatü's-Selatin*”, Defterdar Sarı Mehmed Paşa-“*Nesâyihu'l-Vüzerâ*”) ve ıslahatnâme (Katip Çelebi-“*Düstüru'l-Amel*”, Koçi Bey-“*Telhîsât*”) olarak sınıflandırılmışlardır.⁹⁰ Bu sınıflandırmada bulunan ilk ikisi yani siyasetnâme ve nasihatnâmelerin konusu da temelde beşe ayrılır. Bunlar: Hükümdarlık, vezirlik, hazine, asker-ordu ve reayadır.⁹¹ Islahatnâmelerde ise temel felsefe erkân-ı erbaa ve daire-i adliyye etrafında şekillenmektedir.⁹²

Osmanlı siyasi düşüncesinin temel dayanakları olduğu gibi benzer şekilde Osmanlı siyasetnâmelerinin de temel dayanak noktaları bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- “*Kutadgu Bilig*”de görülen eski Türk siyasi değerleri,
- 2- Nizam'ül Mülk'ün “*Siyâsetnâme*”sinde karşımıza çıkan eski Hint-İran siyasi felsefesi ve,
- 3- Eski Yunan, İran düşüncelerinin İslam ile sentezlenmesi sonucu ortaya çıkan Arap siyasi düşüncesidir.⁹³

Bu kaynaklardan anlaşıldığı üzere Osmanlı siyasi düşüncesi ve Osmanlı siyasetnâme eserlerinin kaynakları arasında büyük oranda bir örtüşme olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı siyasetnâmelerinin konuları büyük oranda klasik İslam siyasetnâmelerindeki konuların tekrarı diyebileceğimiz, hükümdar, ordu, hazine ve erkân-ı erbaa ve daire-i adliyye çerçevesinde yönetilme gayreti içinde olunan reaya şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴

⁸⁹ İbn Zafer, *Sülvânü'l-Mutâ' fi Udvânî'l-Etbâ'*: Devletin Ölümsüzlük İksiri, haz. Sadık Yazar, çev. Kara Halîlzâde Sa'îd Mehmed Efendi, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 13

⁹⁰ Ayar, a.g.m., s. 128

⁹¹ Çolak, a.g.m., s. 346-347

⁹² a.g.m., s. 347

⁹³ Ahmet Altay, *Düstüru'l-Mülk Vezîrü'l-Melik: Metin ve Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 27

⁹⁴ Çolak, a.g.m., s. 346

Osmanlı'da siyasetnâmeler tercümelerle başlamıştır ve bunların en önemlileri olarak “*Kelile ve Dimne*”, “*Kâbusnâme*” ve “*Marzubannâme*” karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵ Tercümelerle başlayan Osmanlı siyasetnâme literatürü ürünleri, İslam siyasetnâme literatüründeki tercüme eserlerdeki gibi İran, Hind ve Yunan tercümeleriyle değil Arapça ve Farsçadan yapılan tercümelerle başlamıştır.⁹⁶ Fakat şunu da belirtmemiz gerekir ki, Osmanlı dönemi tercüme metinleri günümüzde anladığımız çeviriden farklı bir anlayış içinde gerçekleşmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı dönemi tercümeleri dört şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar:

- 1- Metnin kelime kelime yapılan tercümesi,
- 2- Kelime kelime olmasa da aslına uygun yapılan tercüme,
- 3- Eserin konusunun aktarıldığı tercüme ve
- 4- Genişletilerek yapılan tercüme şeklidir.⁹⁷

Dolayısıyla günümüzde çeviri denildiğinde daha çok Osmanlı tercüme geleneğinde olan ilk tür tercüme çeşidinin akla geldiği, fakat siyasetnâme tercümesi denildiğinde günümüz çeviri anlayışından daha geniş şekilde bir faaliyetten bahsedildiği düşünülebilir.

Osmanlı siyasetnâmelerinin kendi içinde üç türe ayrıldığı gibi Osmanlı siyasetnâme müellifleri de sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Osmanlı siyasetnâme müellifleri kendi aralarında üçe ayrılmaktadır. Bunlar:

1- İlim adamları ve mütefekkirler olarak isimlendirilebilecek ehl-i kalem. Bu müellifler umdukları, olabilecek, olmasını istedikleri şeyleri yazan, teorik eserler veren bir sınıfa oluşturmaktadırlar,

2- Devlet adamları. Bu sınıf içinde yer alan müellifler ise teorik değil pratik eserler ortaya koymuş olmaları ve eserlerinde ahlaki nasihatten çok idare sanatı üzerinde durmaları özellikleriyle belirginleşmektedirler,

⁹⁵ Ahmet Altay, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, Turkish Studies, C.6, S.3 (2011), s. 1799

⁹⁶ Çolak, a.g.m., s. 341

⁹⁷ Avçin, a.g.m., s. 150

3- Sultanlar. Bu sınıfta yer alan müellifler daha çok ahlaki ve sosyal öğütleri içeren, kanuni yaptırımları kapsayan ve idarecilere yol gösteren konulardan bahseden eserler meydana getirmişlerdir.⁹⁸

Siyasetnâmeler yazılırken metin içinde fikirleri destekleyecek ve muhataba anlatılmak isteneni daha iyi, anlaşılır şekilde anlatmak için ve uygulanabilirliğini, meşruiyetini sağlamak için çeşitli araçların kullanıldığını belirtilebilir. Bu araçların, amaca ulaşma yolunda hem eserin içeriğini zenginleştirdiği hem de dini ve kültürel öğelerin kullanımıyla uygulamada kabul edilebilirliği sağladığı söylenebilir. Uğur bunları yedi kategoride ele almaktadır:⁹⁹

1- Ayet, adalet, ihsan, meşveret ve iyiliği emretme,

2- Hadisler, adalet, iyilik, adil-zalim yönetici, bağışlama, işi ehline verme, savaşta hile, meşveret, rüşvet vb. ile ilgili olan hadisler,

3- Yönetim ve siyaset sanatıyla ilgili ibretli hikayeler,

4- Atasözleri,

5- Benzetmeler,

6- Özlü sözler,

7- Şiirler.

Osmanlı siyasetnâmelerine baktığımızda belli oranda ortak noktaların bulunduğu söylenebilir. Bu ortak noktalar daha çok klasik Osmanlı siyasetnâme anlayışı çerçevesinde belirginleşen özellikler olma noktasında belirginleşmiş gibidirler. Fakat ıslahatnâme olarak telif edilen eserlerde de benzerlikler tespit edilebilir. Bunlara bakıldığında birer amaca yönelik kaleme alındıkları, devrin idarecilerini bilgilendirmek temeline oturdukları, nasihat ve yol gösterme maksadı taşıdıkları, Besmele, Allah'a hamd, Peygamber'e salavat ve sultan, vezir veya başka bir idareciye dua ile başlayıp yine bazı temenniler ve dua ile bittikleri, en çok ayet ve hadislerden faydalandığı, yapılan işlerin İslam hukukuna uygun olmasının nasihatlendiği görülmektedir.¹⁰⁰

⁹⁸ Uğur, a.g.e., s. 67-69

⁹⁹ a.g.e., s. 72-76

¹⁰⁰ a.g.e., s. 77

Osmanlı siyasetnâmelerinin yazılması için çeşitli vesileler bulunmaktadır. Bu konuya Doğu siyasetnâme geleneğinden bahsedilirken değinilmişti fakat burada Osmanlı dönemi eserlerinin ortaya çıkmasındaki sebepler görülecektir. Osmanlı siyasetnâmelerinin ortaya çıkmasındaki sebepler:¹⁰¹

- 1- Padişahın isteği üzerine,
- 2- Devletin ileri gelenlerinin teklifi üzerine,
- 3- Saltanat ve devlete bir borç hissi üzerine,
- 4- Kendinden sonrakilere nasihat olmak üzere,
- 5- Manevi açıdan bunun bir borç olarak hissedilmesi üzerine ve
- 6- Çıkar için ya da popüler olduğu içindir.

Burada görülmektedir ki genel olarak Doğu siyasetnâme geleneğindeki eserlerin oluşum sebepleri ile Osmanlı siyasetnâme geleneğinde bu tür eserlerin ortaya çıkmasındaki sebepler büyük oranda örtüşmekte gibidir.

Osmanlı siyasetnâmelerinin konularına bakıldığında, Doğu ve Osmanlı siyasetnâmelerinin oluşum sebepleri arasındaki benzerlik burada da mevcut görülmektedir. Osmanlı siyasetnâmelerinin konuları temelde altı tanedir. Bunlar:¹⁰²

- 1- Padişahlara nasihatler,
- 2- Vezir-i Azam'a nasihatler,
- 3- Asker ve sefere yönelik nasihatler,
- 4- Hazine ile ilgili alınması gereken tedbirler niteliğindeki nasihatler,
- 5- Yönetilen tebaya nasıl davranılması gerektiğine yönelik nasihatler ve

6- İçinde bulunulan durumun vehameti ve buna yönelik alınması gereken tedbirler niteliğindeki nasihatlerdir. Özellikle ilk iki madde ve beşinci madde Doğu siyasetnâmelerindeki konularla bire bir örtüşmektedir.

Osmanlı siyasetnâme geleneğinin tercümelerle başladığı ve bu konuda ilk yapılan tercümelerin hangileri olduğu zikredilmişti. Fakat derli toplu bir şekilde bakıldığında

¹⁰¹ a.g.e., s. 80-81

¹⁰² a.g.e., s. 91

içerik ve alıntı yapılan temel kişi ve eserler bakımından “*Kabusnâme*” ve “*Siyâsetnâme*”ye ek olarak “*Ahlak-ı Ala’î*” ve İbn Haldun’u da görmekteyiz.¹⁰³

Osmanlı siyasetnâmeleri yanı sıra genel olarak Doğu siyasetnâmelerine de bakıldığında şekil yönünden giriş, konu ve sonuç/netice şeklinde üç unsurlu bir yapı bulunmaktadır.¹⁰⁴ Bunun haricinde özelde bazı müelliflerin eserleri ufak farklılıklar gösterse de genel yapı bu şekilde oluşmaktadır.

Osmanlı siyasetnâmeleri hakkında temel bilgiler ışığında tekrardan siyasetnâme eserlerinin kendi içinde çeşitlilik arzemesi hususuna dönüldüğünde, bunun sebepleri olarak devletin büyümesi, devlet teşkilatı ve sosyal yapıda sorunların ortaya çıkması, farklı düşünce ekollerinin varlığı, yöntem farklılıkları, ekip çatışmaları ve özel beklentiler karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁵

Osmanlı siyasetnâme literatürünün tercüme eserler ile başladığı daha önce belirtilmişti. Bunun devamında telif siyasetnâmeler de müellifler tarafından meydana getirilmiştir. Osmanlı’da ilk telif siyasetnâme Şeyhoğlu’nun “*Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema*”sıdır.¹⁰⁶ Daha sonra telif olunan Ankaravi’nin “*Enisü’l-Celis*”i, Hacıoğlu Hüsameddin’in “*Miftahü’l-adl*”i, Şeyh İbn İsa’nın “*Rumûzü’l Kunûs*”ü ve Derviş Mehmed’in “*Risale*”si de ilk dönem Osmanlı telif siyasetnâmelerindendir.¹⁰⁷

Osmanlı siyasetnâmeleri, Lütfî Paşa’nın “*Âsafnâme*” adlı eseri ile klasik siyasetnâme geleneğinden farklılaşarak ıslahatnâme ve layiha olarak adlandırılan bir tür olarak belirlemiştir.¹⁰⁸ Kısaca denilebilir ki 14. yüzyıldan 16. yüzyıldaki “*Âsafnâme*” adlı esere kadar ortaya çıkan Osmanlı siyasetnâmeleri klasik diyebileceğimiz tarzda eserlerdir.¹⁰⁹ Ayrıca ıslahatnâme dediğimiz tür Osmanlı tarafından var edilmiş, geliştirilmiş ve özel bir mahiyete kavuşturulmuş siyasetnâme türüdür.¹¹⁰

¹⁰³ Süheyla Yenidünya, “Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud’a Öğütleri”, İstanbul, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.33 (2015), s. 2

¹⁰⁴ Uğur, a.g.e., s. 79-80

¹⁰⁵ Coşkun Yılmaz, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, C.37, s. 307

¹⁰⁶ Altay, a.g.m., s. 1800

¹⁰⁷ a. yer

¹⁰⁸ a.g.m., s. 1796

¹⁰⁹ a.g.m., s. 1806

¹¹⁰ Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler”, s. 301

Klasik tarzda eserler arasında önemli olan birkaç eser şunlardır: “*Kenzü’l-Kübera ve Mehekkü’l-Ulema*”, “*Nasihâtü Sultan Murad*”, “*Enisü’l-Celis*”, “*Tuhfetü’l-Vüzerâ*”, “*Kanûn-ı Şehinşahî*”, Yavuz Sultan Selim’in Şehzade Süleyman’a gönderdiği siyasetnâme, “*Kitâb-ı Mirâtü’l Mülûk*”.¹¹¹ Her ne kadar “*Âsafnâme*” ile başlayan ve öncülüğünü bu eserin yaptığı ıslahatnâme literatürü ile farklılık ortaya çıkmış olsa da klasik dönem siyasetnâmelerinden farklı özellikleri olan “*Kitâbu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn*” ile “*Nushatü’s-Selâtîn*”de klasik dönem içerisinde farklılığı belirginleşen eserlerdendir.¹¹²

“*Âsafnâme*”yi klasik Türk-İslam siyasetnâmelerinden ayıran bir takım özellikleri bulunmaktadır. Konunun daha iyi şekilde anlaşılması ve farklılığın gözler önüne serilmesi açısından bunlara değinmek gerekmektedir. Bu farklılıklar şunlardır:¹¹³

- 1- Teorik değil pratik olma özelliği,
- 2- Kısır tartışma ve geçmiş klasik aforizmalar ve eski örnekler yerine Osmanlı padişahları ve devlet adamlarından örneklerin bulunması,
- 3- İlk defa Osmanlı siyaset ve yönetimindeki bozulmalardan ve yıpranmalardan bahsedilmiştir.

Bu özelliklerden de anlaşılacağı üzere ıslahatnâmeler güncel ve pratik olma özellikleriyle geleneksel siyasetnâme geleneğinden ayrılmaktadırlar.¹¹⁴ 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti’nin birtakım sorunlar yaşamaya başladığı söylenebilir. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasetnâme tarzı eserlerde nicelik olarak bir artış yaşanmış, konu bakımından da farklılık ve çeşitlilik gözlenmiştir.¹¹⁵

Hem siyasetnâmelerde hem de ıslahatnâmelerde belirli dönemler ve hükümdarların örnek olarak verildiği bilinmektedir. Örnek alınacak bir dönemden bahsedilmesinin temel sebebi ise müellifin kendi dönemine ait yeniliklerin yapılması amacıyla.¹¹⁶

¹¹¹ Altay, a.g.m., s. 1800-1803

¹¹² Yılmaz, a.g.m., s. 300

¹¹³ Altay, a.g.m., s. 1804

¹¹⁴ Yılmaz, a.g.m., s. 300

¹¹⁵ Yılmaz, “*Siyâsetnâme*”, s. 307

¹¹⁶ a. yer

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasetnâmeciliği belirtildiği üzere farklı bir yöne meyletmiştir ve bunun da çeşitli sebeplerinin olduğu düşünülmektedir. Yaşanan bu tarz değişikliği ile birlikte siyasetnâmelerde kullanılan temel kavramlar, kurumlar ve ilkelerin de değiştiği görülmektedir. Bu açıdan 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan siyasetnâmelerin temel kavramları nizâm-ı âlem, erkân-ı erbaa, kanûn-ı kadîm, daire-i adliyye ve dîn ü devlet olmuş; kurumlar saltanat, sâdaret, ilmiye, ordu, reaya, hazine ve Dîvân-ı Hümâyün şeklinde belirginleşmiş; ilkeler liyakat, istişare, adalet ve denetim olarak belirtilmiştir.¹¹⁷ Konumuz itibariyle adalet ve liyakat daha sonra üzerinde durulacak olan ve asgari öneme sahip olduğu düşünülen ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasetnâmelerin içeriğinde yer alan bir takım kavramlar dönemden döneme ve müelliften müellife değişiklik gösterse de temel nitelikler olarak cesaret, bilgi, merhamet, akıl, güç ve liyakat karşımıza çıkmakta ise de, tüm bu niteliklerin temelinde adalet bulunmaktadır.¹¹⁸ Yani adalet tüm ilkeleri ve nitelikleri kapsayan bir konuma sahiptir.

Tesbitlere göre, siyasetnâmelerde belirtilen düzen bozukluğunun temelinde iki sebebin bulunduğu müellifler tarafından dile getirilmiştir. Bunlar İslam hukukuna riayetsizlik ve örf, âdet ve teamüle dayanan kanunnâmelere riayetsizliktir.¹¹⁹ Çözüm olarak da bu riayetsizliklerin giderilmesi önerilmiştir. Bu önerilerin temelinde, Osmanlı aydın ve bürokrat çevrenin devletin ebed-müddet olduğuna dair inancı bulunmakta ve devletin çöküş belirtilerinden kurtulması için geleneksel uygulama ve kurumlara geri dönülmesi vurgusu yatmaktadır.¹²⁰ Önemli ıslahatnâme yazarlarından olan Koçi Bey'in deyimiyle 1600'den sonra tagayyür ve fesad olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır.¹²¹ Bu dönem farkedilince 17. yüzyılda, geçmişin eskimiş ve çağının sorunlarına çözüm olmayan kanunlar yerine daha çağdaş ve yeni kanunların uygulandığını görmekteyiz.¹²² Bu sonucun ortaya çıkmasındaki sebeplerden birisi de siyasetnâmeler olarak gözükmektedir.

¹¹⁷ a.g.m., s. 308

¹¹⁸ Türk, a.g.e., s. 77

¹¹⁹ Uğur, a.g.e., s. 124-125

¹²⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce", Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, C.1, s. 38

¹²¹ İnalçık, a.g.e., s. 251

¹²² a.g.e., s. 115

Osmanlı'da siyasetnâmeler zamanla önemli bir hâl olarak bürokratların sık sık faydalandıkları ve yanlarında taşıdıkları eserler haline gelmişlerdir.¹²³

Son olarak, bu bölümde Batı kaynaklı farklı bir bakışla Osmanlı siyasetnâmelerine bakıldığında, Cornel H. Fleischer Osmanlı'da bu literatürün 16. yüzyılda ortaya çıktığını ve bu literatürün Osmanlı'daki ayırt edici tarafının emperyal sistemin çöküşü olarak nitelendirilen durumun nedenlerini analiz etmek ve devletin hastalıkları olarak adlandırılan durumun tedavilerine yönelik olduğunu belirtmektedir.¹²⁴ Fakat belirtilmesi gerekir ki Osmanlı siyasetnâme literatürü 16. yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Ayrıca bu zaman dilimi ilgili bakışta ihmal edildiğinden dolayı konuların 16. yüzyıla kadar ortaya çıkmış Osmanlı siyasetnâmelerini kapsamadığı ve eksik bir tesbit olduğu görülmektedir.

Yine aynı bakışla Osmanlı siyasetnâmelerine yaklaşmaya devam eden Fleischer, Osmanlı siyasetnâme literatürünü pratik ve modern açıdan değerlendirmekte ve önceki siyasetnâme literatüründe olduğu gibi aforizmalara ve eski kralların didaktik hikayelerinden farklı olarak adaletsizlik, toplumsal bozulma ve kurumsal başarısızlığın meydana getirdiği örneklerden yola çıkılarak oluşturulduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Bu değerlendirmenin Osmanlı siyasetnâme literatürüne yerli kaynaklarda ıslahatnâme olarak belirtilen tür çerçevesinde yaklaşmanın bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Bu eksik ve hatalı olduğu düşünülen bakış neticesinde büyük bir yanlışla düşüldüğü söylenebilir.

¹²³ a.g.e., s. 121

¹²⁴ Türk, a.g.e., s. 34

¹²⁵ a.g.e., s. 35

İKİNCİ BÖLÜM

16. VE 17. YÜZYIL OSMANLI SİYASETNÂMELERİNDE TEMEL MESELELER

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı siyasetnâme eserlerinde dönem hakkında devletin içinde bulunduğu duruma atıflarda bulunmaktadır. Sağlıklı bir inceleme için dönemle ilgili tarih kaynaklarına da bakılması ve incelenen eserlerin dönemin gerçekleriyle örtüşüp örtüşmediği tesbit edilmelidir. Bu bağlamda, bu bölümde öncelikle döneme dair tarih kaynaklarındaki bilgiler ve tesbitler incelenecek, daha sonra 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve Osmanlı'da ortaya çıkıp gelişen yeni siyasetnâmecilik ele alınıp en son olarak da dönemin en önemli eserlerinden olan üç esere konumuz bağlamında yer vermeye çalışılacaktır.

1. 16. VE 17. YÜZYILLARDA OSMANLI'NIN DURUMU VE 1. AHMED DÖNEMİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Dönem itibariyle Avrupa'nın durumunu bilmek gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni etkileyen durumlardan birisi de Avrupa'nın içinde bulunduğu değişim süreci olmuştur. Bu bağlamda, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da değişimlerin yaşandığı ve bu değişimlerin bilimin her dalını kapsayan bir nitelikte olduğunu, aynı dönemde ise dünyanın geri kalanında nispeten daha durgun bir yapının hakimiyetini görmekteyiz.¹²⁶ Bu gelişme dönemi içerisinde neler olduğu hususunda daha çok Osmanlı Devleti'ne etki eden taraflardan bahsetmek gerekmektedir. Tabii bu gelişme dönemi Avrupa'lı araştırmacı ve bilim insanlarının da değindiği bir konudur. Bu konuda Roberts ve Parker, 1560-1660 yılları arasında Avrupa'da askeri yenilenme ve devrim dönemi yaşandığını belirtmektedir.¹²⁷ 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında dünya ticaretini etkileyen

¹²⁶ Colin Ronan, *Bilim Tarihi*, 4.Baskı, Ankara: Tübitak Yayınları, 2005, s.302

¹²⁷ Feridun Emecen, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Tarihine Yaklaşımlar Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler-Problemler-Teklifler*, ed. Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sinanoğlu, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2007, s. 33

yeni ticaret yollarının keşfi de Osmanlı'nın durumunu etkilemiş, özellikle Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı üzerinde sarsıntılara sebep olmuştur.¹²⁸

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı, Avrupa-Asya arasındaki süper gücü temsil etmekteydi.¹²⁹ Fakat siyasi ve sosyal yapısında İslam dini önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti'nde, Avrupa gibi İslam harici dinlerin yaygın olduğu yerler kâfiristan olarak anılmakta ve oradan gelen şeyler mekruh olarak görülmekte, onları taklit etmek küfür olarak sayılmaktaydı.¹³⁰ Buna rağmen, 1683-1699 bozgun yıllarında Osmanlılar Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmeye başladılar.¹³¹ 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında ise değişen tutum daha net olarak belirginleşmeye başlamıştır.¹³²

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu daha iyi anlayabilmek açısından, devlette genel işleyişin nasıl olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde kadı gibi ulemanın görevlendirilmesi ve görevden alınması sultan ve vezir-i âzam tarafından gerçekleştirilmekteydi.¹³³ Ayrıca, Osmanlı yönetiminde otorite sahibinin reayaya adalet ile yaklaşması en önemli görev olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁴

Gerek Doğu'da gerek Batı'da adalet kavramı kullanılmaktadır. Doğu medeniyetine de etkisi olma ihtimalinden dolayı, Batı medeniyeti adalet düşüncesini Platon kaynaklı dile getirmek gerekmektedir. Platon'a göre ise adalet, kendine emanet edilene sahip çıkmak, nefesine hakim olmak demektir.¹³⁵ Doğu medeniyetinde ise siyaset ve yönetim hususunda İran ve Hint gelenekleri etkin olarak varlığını göstermektedir. Adalet konusunda ise bu gelenekler genel Doğu siyaset ve yönetim anlayışını etkilemişlerdir. Genellikle Eski İran yönetim geleneğinden izler taşıyan Nizam'ül Mülk'ün Siyâsetnâme'sinde adalet ile reayanın huzurunu temin etmek önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶ Fakat şunu da belirtmemiz gerekir ki, İran adalet anlayışı hükümdarın bağışlama fiili olarak karşımıza çıkmakta, Kutadgu Bilig'deki adalet anlayışı

¹²⁸ Halil İncalcık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 125

¹²⁹ İncalcık, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, s. 209

¹³⁰ a.g.e., s. 226

¹³¹ a.g.e., s. 143

¹³² a.g.e., s. 227

¹³³ a.g.e., s. 140

¹³⁴ a.g.e., s. 94

¹³⁵ Arslan, a.g.m., s. 243

¹³⁶ İncalcık, a.g.e., s. 94

ise, törünün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanması olarak belirtilmektedir.¹³⁷ Sonuç olarak görmekteyiz ki, eski İslam ve eski Türk yönetim geleneklerinde adalet kavramı farklı anlamlar taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki adalet anlayışından bahsetmeden önce Batılı gözüyle adalet kavramının nereye oturtulduğunun bilinmesi yerinde olacaktır. Lewis, adaleti Doğu ve İslam kültüründe hükümdarın İslam hukukuna uygun bir yönetim sergilemesi olarak tanımlar.¹³⁸ Ayrıca Lewis, Orta Çağ'ın sonları ve Modern Çağ'ın başlarında adaletin toplumdaki zümrelerden her birinin toplumsal sistemin kuruluşundaki yer ve konumda kalması olarak anlaşılmaya başlandığını belirtir.¹³⁹

Osmanlı Devleti'nde adalet, güçsüz ve ezilen reayaya sahip çıkmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁰ Diğer bir ifadeyle adalet, padişahın görevlendirdiği kişilerin bu yetkiyi kötüye kullanarak halka zulmetmek için bir araç olarak görmelerine karşı padişahın önlem olarak bunu engellemesidir.¹⁴¹ Zaten Doğu felsefesinde de genel olarak adalet, devlet adamları ve bürokratların baskı, haksız muamele ve zulmünden korunabilmek anlamını taşımaktadır.¹⁴² Osmanlı'da adaletin sağlanmasında beylerbeyi, sancak beyleri ve kadı gibi görevlilerin birbirlerini denetledikleri bir iç kontrol sistemi bulunmaktaydı, fakat mali-ekonomik sorunların yaşanmaya başladığı, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde bu sistemin de etkisini kaybetmeye başladığı ve yönetimi olumsuz etkilediği görülmektedir.¹⁴³ Ayrıca dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin temel sistemlerinden olan tımar sistemindeki bozulma, iltizam sisteminin uygulanması sonucu ortaya çıkan sorunlar ve rüşvet gibi temel sebeplerle de adaletsizliğin meydana geldiği söylenebilir.

16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik bunalımların belirmeye başladığı ve devletin geleneksel kurumsal yapısının bozulmaya yüz tuttuğu bir

¹³⁷ Uğur, a.g.e., s. 88

¹³⁸ Bernard Lewis, a.g.e., s. 148

¹³⁹ a.g.e., s. 209

¹⁴⁰ İnalçık, a.g.e., s. 94

¹⁴¹ Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, 3.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.53-54

¹⁴² Arslan, a.g.m., s. 245

¹⁴³ Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, 57.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 320

dönemdir.¹⁴⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren fetihler yoluyla büyümüş ve bir imparatorluk haline gelmiştir. 16. yüzyılda en geniş sınırlarına sahip olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda doğal sınırlara da ulaşmış, siyasi ve coğrafi engellerle karşılaşmıştır.¹⁴⁵ Bu sebepten dolayı fetihlerde bir başarısızlığın olduğunu tesbit etmek yerinde olacaktır. Bu fetih durgunluğu da Osmanlı Devleti'nin duraklamasının sebepleri arasında gösterilebilir. Bahsedilen bozulma ilerleyen yıllarda zincirleme olarak Osmanlı'nın bütün yapıları üzerinde olumsuz etkilerin belirmesine ve duraklama dönemi olarak adlandırılan dönemin Osmanlı Devleti'nde başlamasına sebep olmuştur. Çünkü daire-i adliyye denen siyasi olgu Osmanlı Devleti'nin temel siyaset anlayışları arasında bulunmaktaydı. Bu anlayış ise hükümdar/devlet, ordu, hazine ve reaya arasında doğrudan ve dolaylı etkileşimin oluşmasına neden olmaktadır. Yeri gelmişken belirtilmesi gerekir ki, daire-i adliyye ilkesinin çıktığı gelenek, Doğu siyaset felsefesinin temel taşlarından biri olan Hint-İran yönetim geleneği kaynaklıdır.¹⁴⁶

16. yüzyıldaki ekonomik bunalım neticesinde geçmişten gelen Osmanlı klasik düzeni sarsılmaya başlamış, “Celalî Kaçgunu” denen anarşi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ İnalçık'a göre, Osmanlı'nın 1580'lerde ekonomik durumunun sarsılması sonucunda mali bir bunalım ortaya çıkmış ve bu durum idari kadro ve kurumları da sarsmış, kapıkulu ve yeniçerinin baş kaldırmasına sebep olmuş, reaya üzerine mali bir yük bindirilmiş ve devlet görevlileri tarafından haksız mali talepler keyfi olarak reayaya yansıtılmış, rüşvet vakaları artmıştır.¹⁴⁸ Yine İnalçık, 1589'da yeniçerilerin ayaklanması, yıkıcı yangınların çıkması ve veba salgını gibi olayların halkı olumsuz etkilediğini söylemektedir.¹⁴⁹ Kızılbaş denen grubun ortaya çıkması da 16. yüzyıl olaylarından bir tanesidir.¹⁵⁰ 16. yüzyıl öncesindeki kuvvetli merkezi otorite yolsuzlukların engellenmesinde temel

¹⁴⁴ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, s. 123

¹⁴⁵ Harun Şahin, “Nasihât-Nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.36 (2013), s. 2

¹⁴⁶ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 53

¹⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 155

¹⁴⁸ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri, s. 125-126

¹⁴⁹ İnalçık, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, s. 260

¹⁵⁰ a.g.e., ss. 218

dayanak noktasıydı, fakat 1570'lerden sonra yolsuzlukların önlenmesi konusunda da sıkıntılar yaşanmıştır.¹⁵¹

Osmanlı'nın içinde bulunduğu bozulma ve kargaşadan 16. yüzyılın sonlarında tarihçi Selânikî ve Âlî bahsetmektedir.¹⁵² Ayrıca 16. yüzyılda, bozulan düzenin yeniden tesisi için Fatih Kanunnâmesi'ne atıfta bulunularak onun esasına geri dönülmesi önerilmiştir.¹⁵³ 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, haremın başında bulunan valide sultan etkinliğini arttırmış ve vezir-i azam seçimlerinde söz sahibi olmuştur.¹⁵⁴

Dönem itibariyle gümüş enflasyonu, denizaşrı ticaret, gemicilik ve ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmeler sosyal-siyasal düzenin bozulmaya başlamasının ve Osmanlı ordusunun bu durumdan olumsuz etkilenmesinin nedenleridir.¹⁵⁵ Bunun haricinde Anadolu'da isyan hali yaşanmakta, bunun sebeplerinden biri olarak da artan nüfus ve bu nüfusun ihtiyaçlarının karşılanamamasından bahsedilmektedir.¹⁵⁶ Osmanlı Devleti bu askeri gelişmelere zamanında ayak uyduramadığı için dönem itibariyle gerçekleşen savaşlar uzun sürmekteydi ve bu da devletin çeşitli açılardan zarara uğramasına sebep olmaktadır şeklinde bir sonuca ulaşılabilir. Özellikle Avusturya Habsburgları ve İran ile yapılan savaşların uzun sürmesi ve bunun yanında tımar sistemindeki bozulmalar devleti hayli yıpratmıştır.¹⁵⁷

Dönem içerisinde gerçekleşen bozulmaya karşı 16. ve 17. yüzyıllarda gerçek manada bir reform önerisi bulunmamakta, ancak Kanuni Sultan Süleyman dönemi baz alınarak yapılan öneriler bulunmaktadır.¹⁵⁸ 17. yüzyılın başlarındaki yazarlar tarafından halkın silahlanması tedirginlikle karşılanmaktaydı.¹⁵⁹ Zaten dönem içinde Anadolu'da ayaklanmanın varlığına hem sebep olarak gösterilebilen hem de bu durumun bir sonucu olan bu hareketin aydın çevrede tedirginliğe sebep olması doğal olarak karşılanmalıdır.

¹⁵¹ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, s. 324

¹⁵² İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri, s. 123

¹⁵³ İnalçık, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, s. 113

¹⁵⁴ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 57

¹⁵⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 345

¹⁵⁶ a. yer

¹⁵⁷ a. yer

¹⁵⁸ a.g.e., s. 346

¹⁵⁹ Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 30

lke çapında adaletsizliğin de bir göstergesi olarak bu olaydan söz edilebilir. Devletin koruyamadığı halkın bir nevi kendini koruması olarak olaya bakılırsa, otoritenin zayıfladığı ve bürokratların da tehlikeli bir hl oluşturduğu buradan açıkça hissedilebilmektedir.

17. yüzyıla kargaşa dönemi olarak bakılabilir. Bunun sebebi olarak 17. yüzyılın başlarında karşılaşılan kafes usulünün varlığı, hanedanın son bulma tehlikesi ve tahta ocuk Őehzadelerin çıkması gösterilebilir.¹⁶⁰ Sonuç olarak, klasik Osmanlı padişah tipinin ortadan kalktığı ve otorite boşluğunun oluştuğu söylenebilir.

Bu dönemde Avrupa'da Osmanlı'nın yıkılacağı dedikoduları baş göstermiŐtir.¹⁶¹ Avrupa bu yargıya yirmi yıl kadar uzayan savaşların varlığı, Osmanlı'nın içinde bulunduğu mali bunalım ve Celali Ayaklanması neticesinde ulaŐmaktaydı.¹⁶²

Konumuz bağlamında önem arz eden 1. Ahmed dönemi de kargaŐaların yoğun olduğu bir dnemdendir. Sultan 1. Ahmed tahta çıktığında devam eden Avusturya ve İnan ile yapılan savaşlar ve bu savaşların 15-20 yıl kadar sürmesi askeri ve idari sistemlerin bozulma sinyalleri niteliğindedir.¹⁶³ 1603-1617 yılları arasında padişahlık yapan 1. Ahmed döneminde bir takım ıslahat çabalarına rastlanmaktadır. Bu dönemde genel olarak aksaklıkların giderilmesinde birçok unsur yanında kanunnameler de kullanılmış fakat bunlar eski parlak dönemler göz önüne alınarak düzenlenmiŐtir.¹⁶⁴ Sultan 1. Ahmed'de geçmişten kendi zamanına kadar uygulanan kanunları yeniden tertipleyip düzenlemiŐtir denilebilir.¹⁶⁵ Osmanlı hukukunda Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren kanunnmelerin rfi zellikleri Şeriat ve Őeyhlislamların etkisinin artması neticesinde fetvalar ile daha ziyade Şer'i özellikleri ön plana çıkararak varlığını devam ettirmiŐtir.¹⁶⁶ Sultan 1. Ahmed döneminde çıkarılan kanunnamelerin daha öncekilerden farkı da bu husustan kaynaklanmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁰ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu zerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 54

¹⁶¹ a.g.e., s. XIIIV

¹⁶² İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu zerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri, s. 137

¹⁶³ Smiha Ayverdi, Türk Trihinde Osmanlı Asırları, 4.Baskı, İstanbul: Kubbealti Neşriyatı, 1999, s. 355

¹⁶⁴ İnalçık, a.g.e., s. 119

¹⁶⁵ Ahmed Akgündüz, Said ztrk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, 1.Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999, s. 179

¹⁶⁶ İnalçık, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası , s. 115

¹⁶⁷ a. yer

Kanunnâmelerin düzenlenmesi hususunda örnek alınan eski Osmanlı dönemi de göstermektedir ki, Sultan 1. Ahmed döneminde, geçmişe dönük klasik dönemin canlandırılmaya çalışıldığı ve meselelere bu şekilde çözüm üretilmesi çabası görülmektedir.¹⁶⁸ Bu çabanın ardında dönemin bürokratlarının etkisinin bulunduğu söylenebilir. Siltan 1. Ahmed dönemi bürokratları askeri alandaki yenilikler, devşirme sisteminin çağın gereklerine uygun yenilenememesi ve mali bazı sorunları göz ardı ederek sorunların temelini kanun-ı kadime aykırılık olarak görmüşlerdir.¹⁶⁹

Kanunnâmeler haricinde adaletnâmeler de sorunların giderilmesinde kullanılan diğer bir unsurdur. Bu konuda, nasihatnâmelerin sadece Osmanlı'daki siyasete dair eserlerde değil ferman ve adaletnâmelerde de idari kurallara kaynaklık ettiği bilinmelidir.¹⁷⁰ Bu bağlamda Sultan 1. Ahmed dönemine ait adaletnâme incelemesinde bulunmak bizlere fayda sağlayacaktır. Fakat adaletnâmenin ne anlama geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, klasik Doğu adalet anlayışı çerçevesinde Osmanlı'da adaletin sağlanması için bizzat padişah tarafından beyannâmeler yayınlanmış ve bunlara adaletnâme adı verilmiştir.¹⁷¹

Osmanlı siyasetnâmeleri haricinde tarihi kaynaklardan olan adaletnâmeler de bize dönemin sorunları ve meseleleri hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca ileride yüzeysel olarak incelenecek dönem siyasetnâmelerindeki meselelerin de karşılıklı farklı kaynaklardan doğruluğu daha sağlıklı şekilde tesbit edilebilecektir. Mahsusen detaylı bir şekilde ele alınacak olan Hâbnâme adlı eserin de konuyla olan yakın ilişkisi sebebiyle Sultan 1. Ahmed dönemi meselelerini anlamamız için dönem adaletnamesinin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Sultan 1. Ahmed dönemi adaletâmesine baktığımızda 1609 tarihli bir adaletnâme olduğunu görmekteyiz. Bu adaletnâmede dönemin olumsuz durumu yansıtılmakta ve yerel yöneticilere hitap edilmektedir.

Dönemin padişahı olan Sultan 1. Ahmed bu adaletnâmede kendisine yapılan şikayetler ve duyduğu sorunlar doğrultusunda yerelde kendi yetkisini kullanan bürokrat ve görevlilere nasihat etmektedir. Daha çok beylerbeyi, sancak beyi ve kadı gibi

¹⁶⁸ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 161

¹⁶⁹ a.g.e., s. 163

¹⁷⁰ a.g.e., s. 53

¹⁷¹ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, s. 324

görevlilere hitaben oluşan bu adaletnâmede, bu görevliler tarafından hukuku kendi çıkarları doğrultusunda uygulayıp reayaya zulmedildiği, haksız yere insanlara şiddet uygulandığı, gereksiz yere ve fazlasıyla çeşitli isimler altında halktan para toplandığı ve bunun haricinde de halkın malına gereksiz yere el konduğuna dair şikayetlerin olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷² Devamında vergilerin iltizam ile voyvodalara bırakıldığı ve bunların da halktan fazlasıyla ve yetkilerini aşacak biçimde iltizam toplama işini gerçekleştirdikleri hakkında halk şikayette bulunmaktadır.¹⁷³ Ayrıca bu görevlilerin eşkiyayla iş birliği içinde olduğu hatta kendilerinin eşkiyalığa kaçan tutumlarının görüldüğü adaletnâmedeki şikayetler arasında yerini almaktadır.¹⁷⁴

Tüm bunlara binaen padişah adaletnâmede, sancak beyi ve beylerbeyi olarak atanan kişilerin kendisi tarafından görevlendirildiğini hatırlatarak onlara mal toplamak, memleketi harap etmek için değil zulmü engellemek ve suçlulara gereken muameleyi yapmak için bu yetkinin verildiğini hatırlatmaktadır.¹⁷⁵

Kadı tarafından gerçekleştirilen uygunsuzluklar olarak adaletnâmede, kadıların hukuk dışı ve görevlerini aşan gereksiz davranışlarda buldukları, daha çok para elde etmek maksadıyla kanunsuz hareket ettikleri, görevleri olmadığı halde başlarına buyruk hareket edip kendilerine zorla görev çıkarttıkları ve bu şekilde halka zulmettikleri ve padişah fermanlarını çıkarları doğrultusunda kullanmak için çabaladıkları meselelerinden bahsedilmektedir.¹⁷⁶ Ayrıca adaletnâmelerde kadılar hakkında, rüşvet aldıkları ve işleri bu şekilde yürüttükleri, padişahın emirlerine karşı geldikleri gibi suçlamalar da bulunmaktadır.¹⁷⁷

Bütün bunlar haricinde adaletnâmede halktan ve askerden bazı kişilerin de zorbalık ve yolsuzluklarından bahsedilmektedir.¹⁷⁸ Özellikle tefecilik de denilebilecek olan ve askeri sınıfa mensup insanların, halkın malına çeşitli bahanelerle el koyduklarından ve çarşı-pazarda ürünleri ederinden fazla fiyata sattıklarından söz edilmektedir.¹⁷⁹

¹⁷² a.g.e., ss. 326

¹⁷³ a. yer

¹⁷⁴ a. yer

¹⁷⁵ a. yer

¹⁷⁶ a.g.e., s. 327

¹⁷⁷ a. yer

¹⁷⁸ a.g.e., s. 328

¹⁷⁹ a. yer

Sultan 1. Ahmed dönemi hakkında çeşitli kaynaklardan yapılan bu durum tespitleri sonrasında 1617 yılında padişahın ölmesi üzerine farklı bir döneme girildiği söylenebilir. Özellikle genç, deneyimsiz ve çocuk yaşta tahta oturan şehzadeler valide sultanın gözetimi altında kalmış ve otoriter bir yönetici olarak yerlerini alamamışlardır. 1617-1656 yılları arasında Osmanlı saray eşrafı tarafından lükse yönelme, rüşvetçilik ve devlet gelirlerinin yağmalanması olaylarının belirgin bir şekilde ve sıklıkla gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁸⁰

Sultan 4. Mehmed döneminin ilk yıllarından Köprülüler dönemine kadar valide sultanlar dönemi olarak isimlendirilebilecek ve otoritenin padişah tarafından temsil edilemediği ve kullanılmadığı bir dönem söz konusu olmuştur.¹⁸¹ 17. yüzyılın ortalarından itibaren ise, Köprülüler dönemi başlamış ve Osmanlı devleti kurumlarını klasik tarzda restore ederek geçici de olsa bir düzene kavuşulmuştur.¹⁸² Ayrıca 1683 yılındaki İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısızlık sonuçlanması yaklaşık 150 yıl süre gelen Osmanlı düzen bozukluğunun son aşamasını teşkil etmekte ve Osmanlı'daki çözülmenin başlangıç olayı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸³ 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı otoritesindeki zayıflık neticesinde padişahın merkezi rolünü yitirmesi üzerine güç kazanan sınıfların ilmiye ve seyfiye oldukları görülmektedir.¹⁸⁴

Osmanlı tarihinde, ilmiye sınıfı mensupları olan ulema şeriatın bütünlüğünü korumakla meşgul olurken, bürokratlar 1700'den sonra değişimde öncü ayak oldular ve her çeşit önlemi almaya çalıştılar.¹⁸⁵ Bahsedilen bütün bu meseleler neticesinde 1590'larda başlayan değişimler ile Osmanlı Devleti'nin özellikle siyasi ve sosyal yapısında köklü yenilikler başlamıştır.¹⁸⁶ Başlarda klasik düzene dönüş şeklinde gerçekleştirilen bu değişim sürecinin 18. yüzyılda farklılaştığı söylenebilir. 18. yüzyıl ile Batı'nın üstünlüğünün bilincine varılmış ve bu bağlamda Avrupalı ıslahatların yapılmasına yönelik eğilim ortaya çıkmıştır.¹⁸⁷ Ayrıca 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl

¹⁸⁰ İncalcık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 162

¹⁸¹ Ortaylı, a.g.e., s. 347

¹⁸² a.g.e., s. 365

¹⁸³ a.g.e., s. 363

¹⁸⁴ Emecen, a.g.e., s. 35

¹⁸⁵ İncalcık, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, s. 230-231

¹⁸⁶ İncalcık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet, s. 23

¹⁸⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 348

ortalarında yaşanan değişimler, Osmanlı'da Avrupa hayranlığının başladığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁸ Bu çalışmanın konusu itibariyle 16. ve 17. yüzyıllarda nasıl bir literatürün meydana gelmeye başladığı ve değişimlerin ne şekilde olduğunun bilinmesi önemli bir nokta olarak görülebilir.

2. 16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN ÂSAFNÂME İLE DEĞİŞMEYE BAŞLAYAN OSMANLI SİYASETNÂME ANLAYIŞI

Osmanlı siyasetnâme literatürünün kendi içinde üç türünün bulunduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu türlerden klasik manada anladığımız siyasetnâmelerden daha önce yeteri kadar bahsedildiğinden dolayı tekrara düşölmek istenmemiş ve bu konudan burada bahsedilmemesi uygun görölmüştür. Diğer bir tür olan nasihatnâmeden ise kısaca bahsedilerek dönem bazında bilgi sunulmaya çalışılacaktır.

16. yüzyıl nasihatnâme türünde zenginliğin ortaya çıktığı bir dönemdir.¹⁸⁹ 17. yüzyıla gelindiğinde ise, nasihatnâmelerde dini, ahlaki, tasavufî konulara ek olarak yönetim ve siyasete dair konuların da önem kazandığı görölmektedir.¹⁹⁰ Kısacası nasihatnâme türü siyasetnâmelerin belirgin olarak ortaya çıktığı dönemin 17. yüzyıl olarak tespit edilmesi mümkün gözökmektedir. Bununla birlikte Osmanlı siyasetnâme literatürünün içinde bir tür olan nasihatnâme eserlerinin en önemli örneği 16. yüzyılda kaleme alınmış olan Mustafa Âli'nin "*Nushatü's-Selatin*"¹⁹¹ idir.

Siyasetnâme literatürünün türlerinden üçüncüsü olarak ıslahatnâmelerden bahsedilebilir. Detaylı bir şekilde ileride incelenecek olan "*Hâbnâme*" adlı siyasetnâme de 17. yüzyılın ilk yıllarında kaleme alınmış bir ıslahatnâme olması sebebiyle burada detaylı bir şekilde bu tür eserlerden bahsedilmesi uygun olacaktır. Fakat genel bir görüntü arz etmesi açısından 15. ve 18. yüzyıl arasında yazılan eserlerin genelde yüksek rütbeli devlet adamları tarafından yazıldığı, pratik bir temele sahip olduğu ve bu eserlerin kendi dönemlerinde karşılaşılan sorunları yansıttığı bilinmektedir.¹⁹² 17. Yüzyıl siyasetnâmeleri daire-i adliyyeyi, erkân-ı erbaayı ve kanun-ı kadimi önde tutarak klasik düzenin yeniden tesisi için uğraşmışlar ve Osmanlı'nın her zaman üstünlüğünü

¹⁸⁸ Çolak, a.g.m., s. 345

¹⁸⁹ Pala, a.g.m., s. 410

¹⁹⁰ a. yer

¹⁹¹ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s. 53

¹⁹² Çolak, a.g.m., s. 344

koruyacağını varsayarak Osmanlı dışında gerçekleşen değişimleri önemsememişlerdir.¹⁹³ Bunun yanında 17. Yüzyıl siyasetnâmelerinde daire-i adliyye, erkân-ı erbaa gibi teorik unsurlar kullanılmış olsa da dönemseller olarak olaylara yaklaşıldığı ve pratik bir temele sahip oldukları görülmektedir.¹⁹⁴ Kısacası görülmektedir ki, geçmiş Osmanlı düzeni bağlamında bir çıkış noktası baz alınarak ve 17. yüzyıl öncesi teorik çerçeveden izler taşısı da 17. yüzyıl Osmanlı siyasetnâmeleri daha öncekilerden farklı olarak pratik ve uygulanabilir eserler olma özelliğini gösterirler denilebilir. Bu döneme ait kaynaklardan olan fermanlar ve adaletnâmeler gibi siyasetnâmeler de 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen nüfus artışı, ekonomik bunalım, Celali ayaklanmaları, toprak sistemindeki bozulma gibi sebeplerle oluşmuş eserlerdir.¹⁹⁵ Ayrıca kargaşa dönemi olarak adlandırılan bu dönemde padişaha sunulan siyasetnâmelerde üzerinde durulan noktalardan biri de padişahın sorumluluklarını sorumsuz kişilerin, haremdeki kadınların ve musahiplerin üstlenmiş olması konusudur.¹⁹⁶

Genelde dönem siyasetnâmelerinde, daha önce de bahsedildiği gibi genel bir çerçeve bulunmakta ve dönem içinde ortaya çıkmış siyasetnâme türü olan ıslahatnâmelerle de örtüşen bir çerçeve olarak bu hususlar karşımıza çıkmaktadır. Fakat genel çerçeveden farklı özelliklere de sahip oldukları söylenebilir. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse, ıslahatnâmelerde pratik olmanın yanında pragmatik bir yaklaşım bulunmakta, tenkidi ve reformcu düşünceler eserlerin özellikleri arasında bulunmaktadır.¹⁹⁷

Islahatnâmeler, askeri başarısızlıkların başladığı, sosyal düzenin bozulma yoluna girdiği, Batı'daki gelişmelerin Osmanlı'yı olumsuz etkilemeye başladığı bir dönemde yazılmaya başlanmıştır.¹⁹⁸ Lütfi Paşa, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ıslahatnâmelerin temellerini “*Âsafnâme*” adlı eseri ile atmış ve ıslahatnâmeciler arasında “pîr” muamelesi görmüştür.¹⁹⁹ Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, bazı sosyologlar ıslahatnâme müelliflerini Türk sosyolojisinin kurucusu olarak

¹⁹³ a. yer

¹⁹⁴ El-Amasî, a.g.e., s. 28

¹⁹⁵ a.g.e., s. 27

¹⁹⁶ İnalçık, a.g.e., s. 54

¹⁹⁷ Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, s. 301

¹⁹⁸ a.g.m., s. 319

¹⁹⁹ a.g.m., s. 300

görmektedirler.²⁰⁰ Bu fikre sahip olmalarında, ıslahatnâme müelliflerinin, geçmiş dönem bilgileri ışığında kendi dönemlerini değerlendirmeye tabi tuttukları, devlet yanı sıra toplumu da yeniden yapılandırmaya yönelik önerilerde bulunmaları gibi durumlar söz konusu olmuşa benzemektedir.²⁰¹ Ayrıca İbn Haldun'un ıslahatnâme müellifleri üzerindeki etkisi de bu hususta bir unsur olarak görülebilir.

Islahatnâmeler, yöneten-yönetilen ilişkisi ve yönetenin yapması gerekenler konusunda yöneticiye hitaben yazılan ve merkez ve taşra teşkilatlarını konu edinen eserlerdir.²⁰² Islahatnâmelerin temel olarak konusuna bakarsak, devlet yönetimi, yurt güvenliği, resmi örgütlerin durumu ve düzenini sağlamaya yönelik konular karşımıza çıkmaktadır.²⁰³ Daha özelden bakacak olursak ıslahatnâmeler, padişah ve devlet adamlarının keyfi uygulamaları, kanunların kötü bir şekilde uygulanması, yeniçeri ocağındaki bozulma, bürokratların kendi aralarındaki çekişmeler, hazinenin israfı, reyanın durumuna kayıtsız kalınması, tımar ve zeamet sistemindeki sorunlar, savaşlardaki yenilgiler ve isyanlar gibi konuları içermektedir.²⁰⁴

Bu tarz eserlerin özelliklerinden biri olarak belirtilmesi gereken bir diğer özellik de yurtsever bir düşünceyle kaleme alınmış olmalarıdır.²⁰⁵ Çünkü Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum ve yaşananlar genel olarak çoğu kişi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmekte ve bunların çözümü hususunda safiyane duygularla ve içten gelerek bu eserlerin meydana çıktığını söylemek, dönemin olaylarını göz önünde tutarsak, doğru olacaktır.

Islahatnâmelerde çeşitli kavramların kullanıldığı ve bundan dolayı da teorik bir yönünün bulunduğu fakat daha çok pratik ve pragmatik olduğu vurgusundan bahsedilmişti. Fakat ıslahatnâmelerdeki kavramların kullanımından ve verdikleri bilgilerden anlaşılmaktadır ki kuvvetli bir teorik-felsefi geleneğe dayanmaktadırlar.²⁰⁶ Yüzlerce yıllık siyasetnâme geleneğinin teorik olmasının tabii bir etkisi ve dönem ıslahatnâmelerinin her ne kadar pratik olsalar da geçmişin birikimi üzerine temellenişinin de bir göstergesi olarak bu durum karşımıza çıkmaktadır.

²⁰⁰ a.g.m., s. 301

²⁰¹ a.g.m., s. 321

²⁰² a.g.m., s. 320

²⁰³ Levend, a.g.m., s. 189

²⁰⁴ Uğur, a.g.e., s. 5

²⁰⁵ Levend, a.g.m., s. 190

²⁰⁶ Yılmaz, a.g.m., s. 321

Islahatnâmelerde, sistemin işleyişi ideal olarak kişilerden bağımsız liyakate ve düzenliliğe dayandırılmaktadır.²⁰⁷ Bunun yanında ıslahatnâmelerde, eleştiriler sisteme değil sistemi yönetenleredir.²⁰⁸ Eleştirilen husus ise genel olarak, yöneticilerin ahlaki ve idari problemleri, kuralları ihlalleri, uygulamaları ve liyakatsizlikleridir.²⁰⁹ Kısacası eleştirilen noktalara bakıldığında, siyasi, sosyal, iktisadi, idari ve ahlaki hususlar belirmektedir.²¹⁰

Islahatnâmeler, gidişatın olumsuzluğunu vurgulama, ilkelerden sapmalar ve ilkelere dönüş noktasında ortak kanaatleri içermekte, adalet, kurumların sağlıklı işlemesi, yöneticilerin sorumluluk ve yetki oranında dengenin sağlanması, rüşvetin önlenmesi, kanunların ihlalinin eleştirilmesi ve benzeri konularda da ortak görüşün dile getirildiği eserlerdir.²¹¹

Islahatnâme müelliflerinin kullandığı temel kavramlar nizâm-ı âlem, erkân-ı erbaa, kanun-ı kadim, daire-i adliyye ve dîn ü devlettir.²¹² Bu bağlamda ıslahatnâme müellifleri söylemlerini kavramlaştırmada, kurgulamada, tarihi, iktisadi, sosyal, psikolojik, dini ve ahlaki temele oturtmada başarılı bir kavramsal çerçeve çizmişlerdir.²¹³ Islahatnâmeler ve kullanılan kavramlar bağlamında, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fazilet, şehadet, gaza, helal-haram, kanaatkarlık, liyakat, adalet, istişare, tasarruf, feragat ve yardımlaşma gibi kavramlar siyasi söylemdeki yerini daha belirgin hale getirip sağlamlaştırmışlardır.²¹⁴

Islahatnâmelerde kullanılan temel kavramlar olduğu gibi, temel kurum ve ilkeler de bulunmaktadır. Saltanat, sadaret, ilmiye, ordu, reaya, hazine ve divan-ı hümayun ıslahatnâmelerdeki temel kurumlar; liyakat, istişare, adalet ve denetim de yine ıslahatnâmelerdeki temel ilkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁵

²⁰⁷ Yılmaz, “Siyâsetnâme”, s. 308

²⁰⁸ Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, s. 322

²⁰⁹ a. yer

²¹⁰ a.g.m., ss. 323

²¹¹ a.g.m., ss. 318

²¹² a.g.m., ss. 324

²¹³ a. yer

²¹⁴ a.g.m., ss. 323

²¹⁵ a.g.m., ss. 324

Siyasetnâme literatürü baz alınarak yapılan değerlendirme ekseninde, geçmiş ve günümüz arasındaki sorunların ve meselelerin benzer olduğu göze çarpmaktadır. Bu hususta Yılmaz makalesinde şunları dile getirmektedir:

“İslahatnâmelerde, eleştiri konusu olan siyasî ve sosyal meselelerin önemli bir kısmı günümüzde de tartışılmaktadır. İnşa edilmek istenen siyasal ve sosyal ahlâk söylemleri arasında, ilke olarak, ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Belirli kavram ve kurumlar, günümüz kavram ve kurumlarıyla yer değiştirirse, bu eserlerin, şaşırtıcı şekilde güncel bir rapor hüviyeti kazandığı görülecektir. Mesela otorite boşluğu, sorumluluğu üstlenecek, liyakat ve iktidar sahibi, farklı fikir ve tecrübelerine önem veren, çeşitli odakların tesirinde kalmayan, dürüst, kanaatkâr, cesur, tecrübeli, fedakâr, makam ve mevkiini koruma uğruna haksızlıklara boyun bükmeyecek yöneticilere duyulan ihtiyaç, rüşvetin yaygınlaşması, hatta hediye adı altında kurumlaşması, memur sayısındaki fazlalık, bürokratik işlemlerin halkı mağdur etmesi, adaleti geciktirmesi, devlet görevlerinde patronaj sisteminin etkin rol oynaması, faziletin lügatlara mahsus bir kavram olarak algılanması, yargının bağımsızlığını, çözüm bulma ve hakem olma özelliğini kaybetmesi, adalet duygusunun yok olması, haksızlıkların, zulmün, sosyal sınıflar arasındaki uçurumların, iç borçlanmanın, israfın, vergilerin, işsizliğin sosyal dengeyi alt üst edecek derecede artması, fiyatların yükselmesi, devlet arazilerinin ve gelirlerinin dar bir çevre tarafından suistimal edilmesi, liyakata önem verilmemesi, üretimin düşmesi, kamu hizmetinin aksaması, bürokrasinin bozulması, devletin bürokratik devlet görüntüsü kazanması, iktisâdî yapının çökmesi, köylünün ağır borç yükü ve tefecilerin baskılarından bunalıp, topraklarını terk etmesi, ekonomik ve güvenlik problemlerinden dolayı köylerin boşalması, bazı sahalarda yeterli eleman bulunamazken bazılarında fazla olması, sosyal güvenlik kurumlarının zayıflaması, fakirin fakirleşmesine karşılık zengin zenginleşmesi, türedi zenginlerin ortaya çıkması, servet kaynaklarının tartışılır hale gelmesi, lüks, sefahat ve gösterişin tavandan tabana yayılması, enflasyon hareketlerin ileri boyutlara ulaşması, eğitim kalitesinin düşmesi, ilmiye mensuplarının yetersizliği, ilim ve yargı mensuplarının, kitaplarını satacak kadar ciddi iktisâdî sıkıntı içinde olması, devlet teamül ve geleneklerinin yok sayılması, gerekli düzenlemelerin vaktinde yapılamaması, tedbirlerin alınmaması, ordunun siyasî ve idarî yapıya tesiri, kamu görevlilerine “devletlüler”in ve güç sahiplerinin müdahalesi, yetişmiş personel sıkıntısı, özelleştirmelere karşı takınılan tavır, işinin ehli ve dürüst memurların görevlerinden alınması, atamalardaki istikrarsızlık, keyfi yaptırımlar, bazı çıkar çevrelerinin ıslahatları önlemesi gibi ayrıntıya inildikçe artabilecek pek çok konu ıslahatnâmelerde ele alınmış, devlet nizamının, kamu düzeninin, sosyal dengenin bozulmasının başlıca nedenleri sayılmıştır. Bunlar, “dün bugündür, bugün de dün” veya “tarih tekerrürdür” dedirtecek benzerliklerdir. Olaylar aynıyla tekerrür etmese de, gelecek nesillere gündemdeki sıcaklığını yansıtacak kadar resmî vesikalar ve söylemlerde yer almasa da, günümüzdeki şikayet konularıyla ıslahatnâme yazarlarının görüşleri arasındaki paralellikler dikkat çekicidir.”²¹⁶

Bunların yanında yine ıslahatnâmelerde önem verilen ve üzerinde durulan bazı hususlar ve günümüzde de önem verilen bazı hususlar arasında benzerliklerin olduğu Yılmaz tarafından şu şekilde belirtilmektedir:

““Bozulma” karşısında inşa edilen siyasal ve sosyal ahlâk söylemleri ile günümüz söylemleri arasında da ilkesel bir uyum gözlenmektedir. Gündeme getirilen Fazilet anlayışının yaygınlaştırılması, ahlâkî değerlerin muhafazası, istişareye, uzmanlaşmaya ehliyet ve liyakata önem verilmesi, patronaja son verilmesi, adalet duygusunun sağlanması, bürokrasinin hantallıktan kurtarılması, üretimin artırılması, vergilerin

²¹⁶ a.g.m., ss. 328-329

azaltılması, eğitim kalitesinin yükseltilmesi, suistimallerin önlenmesi, kanaatkâr olunması, tasarrufla riayet edilmesi gibi ilkeler ve değerler XXI. yüzyıl Türkiye'sinde de önem verilen, savunulan ve itibar kazandıran hususlardır."²¹⁷

Bahsedildiği üzere ıslahatnâmelerde birçok konu ve sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, ıslahatnâmelerde Sultan 3. Selim dönemine kadar bu konu ve sorunların, iç dinamikler ve geçmişin parlak dönemleri olarak adlandırılan Kanuni Sultan Süleyman ve önceki padişahlar dönemine vurgular yapılarak çözülmeye çalışıldığı, Sultan 3. Selim sonrasında ise, Sebeb-i imâr-ı bilâd, tapu tasarrufu, evkaf hususu gibi konular ele alınarak Batı'yı örnek alma isteği ağır basmaktadır.²¹⁸

Genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa, adalet kavramının önemli bir yere konumlandırıldığı görülmektedir. Hem Doğu siyaset geleneği ve siyasetnâme kültüründe hem de Osmanlı siyaset geleneği ve siyasetnâmelerinde adalet kavramına yapılan vurgu dikkat çekici bir boyuttadır. Bu bağlamda adalet konusunun üzerinde biraz durulması doğru olacaktır. Belirtilmesi gerekir ki, ıslahatnâmelerde, adalet mekanizmasına dönüşen bir güç anlayışı değil, güce dönüşen adalet tasavvuru savunulmuştur.²¹⁹ Peki, nedir bu adalet? Osmanlı siyasetnâmelerinde ne anlamda kullanılmıştır? Bu sorulara en azından burada genel bir bakışla cevap aramak gerekmektedir. Daha sonra gerek yüzeysel olarak ele alınacak ıslahatnâme örneklerinde gerek Hâbnâme tahlilinde karşımıza çıkacak olan bu kavramın temellerinin burada atılması yerinde olacaktır.

Adalet kavramından daha önce bahsedilmişti. Bu hususta Antik Yunan adalet anlayışını yansıması açısından Platon'un adalet anlayışından ve Doğu adalet anlayışının oryantalist muhtevası açısından Lewis'in adalet söylemlerinden bahsedildi. Geleneksel Doğu adalet anlayışı yansıtılıp, Eski İran ve Türk geleneklerinde adalet kavramından ve anlamından bahsedildi. Osmanlı siyaset geleneğinin etkilendiği İslam medeniyetinde adalet kavramının ne şekilde anlaşıldığı da önemli görülmektedir. Adalet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâyâ yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.²²⁰ Bahsedilen bütün bu adalet mefhumları neticesinde Osmanlı'da bir

²¹⁷ a.g.m., ss. 330

²¹⁸ Uğur, a.g.e., s. 5

²¹⁹ Yılmaz, a.g.m., s. 324

²²⁰ Mustafa Çağrıcı, "Adâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, C.1, s. 341

adalet anlayışı oluşmuş ve daha çok bu adalet anlayışı zulmün engellenmesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, adalet kavramı Doğu siyasetnâme kültürüne Beydaba'nın “*Kelile ve Dimne*” adlı eseri ile sirayet etmiş ve yıllar boyu etkisini sürdürmüştür.²²¹ Adalıoğlu'nun tesbitine göre, “siyasetnâmelerde adalet, halkın üzerinden zulmü kaldırmak, güçlünün zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını güven altında tutmak şeklinde anlaşılmaktadır.”²²² Osmanlı siyasi düşünürlerinden Tursun Beğ, adaletin insanlar arasında düzenin temelini teşkil ettiğini ve bunun sağlayıcısının da iktidar sahibi olan sultanlar olduğunu belirtmektedir.²²³ Osmanlı müellifleri 15. yüzyıl siyasetnâmelerinde dahi adalet kavramının üzerinde dikkatle durmuşlardır.²²⁴

İslam mütefekkirlerinden olan İbn Teymiye, adaletin kamu yönetiminde liyakat ilkesi ile sağlanacağını belirtmektedir.²²⁵ Buradan anlaşılmaktadır ki, İslam adalet anlayışının liyakat ilkesi ile yakından ilişkisi mevcuttur. Bu bağlamda ilk Türk siyasetnâmesi olan “*Kutadgu Bilig*”de, bürokratların ve yönetimde yer alan kişilerin belirlenmesinde temel kriterin liyakat olduğu belirtilmektedir.²²⁶ Ayrıca Selçuklu müelliflerinden Zencânî'de devlet görevlilerinin seçiminde liyakatin öneminden bahseder.²²⁷ Adalet-liyakat ilişkisi bağlamında, Osmanlı adalet anlayışına bakıldığında, reayanın üzerinden zulmü kaldırmak anlamı çıkarılabilmekte, liyakatli devlet adamlarının varlığının adaletin tesisinde önemli bir noktaya tekabül ettiği söylenebilir. Adalet ve liyakat konularına ileride ele alınacak olan siyasetnâmeler bağlamında eser bazında değinilmeye devam edilecektir.

Son olarak burada önemli Osmanlı ıslahatnâmelerinden ismen bahsedilerek örnek incelemelere geçilecektir. Önemli ıslahatnâmeleri şu şekilde sıralayabiliriz: “*Âsafnâme*”, “*Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*”, “*Nushatü's-Selâtîn*”, “*Hırzü'l-Mülük*”, “*Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*”, “*Hâbnâme*”, “*Kitâb-ı Müstetâb*”, “*Koçibey Risalesi*”, “*Kanûnnâme-i Sultanî li-Aziz Efendi*”, “*Düstûru'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*”,

²²¹ Türk, a.g.e., s. 116

²²² Adalıoğlu, “Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları”, s. 16

²²³ Altay, a.g.m., s. 1797

²²⁴ a.g.m., s. 1798

²²⁵ Türk, a.g.e., s. 121

²²⁶ a.g.e., s. 177

²²⁷ a.g.e., s. 179

“*Telhîsü’l-Beyan fî Kavânin-i Âl-i Osmân*”, “*Mukaddime-i Tarih-i Naîmâ*”, “*Nesâyihü’l-Vüzerâ ve’l-Umerâ*”, “*Nasîhatü’l-Vüzerâ*”, “*Usûlü’l-Hikem fî Nizâmi’l-Ümem*”.²²⁸

3. 16. VE 17. YÜZYIL ÖNEMLİ OSMANLI SİYASETNÂMELERİNDEN ÖRNEK İNCELEMELER

Buraya kadar siyasetnâmelerden bahsedilerek bu konuda genel bilgiler verilmeye çalışıldı. Daha sonra dönem ile ilgili tarih kaynaklarından meselelere değinilerek döneme dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışıldı. Buradan sonra asıl konumuz olan siyasetnâmelerdeki meseleler ile ilgili 16. ve 17. yüzyıla ait örnek eser incelemeleri yapıp üçüncü bölümde ele alınacak olan Hâbnâme’nin detaylı incelenmesine zemin hazırlanmaya çalışılacaktır.

3.1. USÛLÜ’L-HİKEM FÎ NİZÂMÎ’L-ÂLEM

Eserin müellifi olan Hasan Kâfi Bosna’nın Akhisar kazasında doğup, 1544-1616 yılları arasında yaşamıştır.²²⁹ Ölüm tarihi konusunda ihtilaf olan Hasan Kâfi’nin öğrencisi tarafından ölüm tarihi olarak 1615 yılı belirtilmektedir.²³⁰ Bosna, Srem ve Osiek’te kadılık görevleri yapan Hasan Kâfi, 1596’da Sultan 3. Mehmed’in Eğri seferine de katılmıştır.²³¹ Hasan Kâfi’nin Arapça olarak dil, mantık, kelâm, fıkıh, biyografi ve siyaset alanlarında on sekiz eserinin olduğu, ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdığı ve günümüze bunların yirmi kadarının ulaştığı bilinmektedir.²³² Bu müellifin önemi Bosna-Hersek Devleti’nde anlaşılıp hayatı ve eserleri resmi olarak lise müfredatında 1995 yılından beri okutulmaktadır.²³³

Hasan Kâfi siyaset ve idare sanatlarına ilişkin bu eserini kendi isteği üzerine yazmıştır. 1596 yılında Arapça olarak yazılan eser 16. yüzyılın önemli siyasetnâmeleri arasındadır. Betimleyici ve eleştirel olan bu eser, giriş mahiyetindeki mukaddime, dört bölüm ve son olarak sonuç mahiyetindeki hatime şeklinde planlanmış ve yazılmıştır.²³⁴ Fakat İpşirli’nin belirttiğine göre, mukaddime kısmından önce başlangıç diyebileceğimiz

²²⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 302-315

²²⁹ Muhammed Aruşi, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, C.16, s. 326-327

²³⁰ a.g.m., s. 326

²³¹ a. yer

²³² a.g.m., s. 327-329

²³³ a.g.m., s. 327

²³⁴ Osman Özkul, “Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2 (2013), s. 54

bir kısım daha vardır.²³⁵ Bu fark İpşirli'nin eseri Arapça üzerinden incelemesi, Taş'ın ise Türkçe eser üzerinden çalışmalarını yapmış olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Hasan Kâfi, Eğri seferi sonrasında eserini üst rütbeli devlet adamlarına sunmuş ve büyük beğeni kazanan eseri hakkında Türkçe tercümesinin yapılması tavsiyesini almıştır. Eserini Türkçe olarak tekrar yazan müellifin bu Türkçe eseri Sultan 3. Mehmed'e takdim edilmiş ve eseri padişah tarafından beğenilmiş ve takdir edilmiştir.

Öncelikle eserdeki meseleler ve eserin işlediği konulardan bahsedilip daha sonra bu siyasetnâme hakkındaki tespitlere yer verilecektir. Eserin içeriği, meseleleri ve hakkındaki değerlendirmeler yapılırken temelde faydalanılan kaynaklar Mehmet İpşirli ve Kenan Ziya Taş'ın çalışmaları olmuştur.

İpşirli'nin başlangıç olarak değerlendirdiği kısım, Taş'ın incelemesinde mukaddime içerisinde bulunmaktadır. Bu kısımda Allah'a hamd, peygambere, onun ailesine ve ashabına övgü ve dua ile başlangıç yapılmaktadır.²³⁶ Bu duanın ardından müellif eserinde dönemin padişahı olan Sultan 3. Mehmed'e övgüler yağdırır ve unvanlarını sayar.²³⁷ Müellif bu kısımda eserini yazmasının sebebini, 1572-1573 yıllarından beri Osmanlı'daki kamu düzeninin bozulmasını farketmesi ve bu yönde eser kaleme alması gerektiği olarak dile getirir.²³⁸ Burada Hasan Kâfi eserin yazılmasındaki temel sebep olan devletteki bozuklukların başlıca sebeplerinden ve bunların düzeltilmesi için yapılması gerekenlerden bahseder. Müellif bu kısımda özellikle adalet ve doğruluğa vurgu yapar.²³⁹ Eserde, bozukluklar temelde üç sebebe dayandırılır. Bunlar:²⁴⁰

1- Adaletin tam olarak uygulanamaması, (bunun sebebi olarak işlerin ehline verilmemesi gösterilir.)

2- Danışma ve istişarenin gerçekleştirilmemesi, (bunun sebebi olarak idarecilerin gurur ve kibir içinde olması ve ilim sahibi insanların huzuruna gitmekten çekinip gereksiz görmeleri belirtilir.)

²³⁵ Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi El-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem", İstanbul: Tarih Enstitüsü Dergisi, S.10-11 (1981), s. 243

²³⁶ Hasan Kâfi el-Akhisârî, Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar: Osmanlı Yönetim Sanatı: Usûlü'l-Hikem Fî Nzâmi'l-Âlem, haz. Kenan Ziya Taş, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011, s. 47

²³⁷ a. yer

²³⁸ a.g.e., s. 28

²³⁹ a.g.e., s. 48

²⁴⁰ El-Akhisârî, a.g.e., s. 28; İpşirli, a.g.m., s. 243

3- Askeri kargaşa ve savaş araç-gereçlerinin kullanılmasındaki ihmal (bunun sebebi olarak askerin ordu komutanından korkmaması ve itaatsizlik etmesi gösterilir.) şeklinde sıralanabilir.

Bütün bunların temelinde ise rüşvet ve kadınlara meyledip onların sözüyle hareket etmenin yattığı söylenmektedir.²⁴¹ Hasan Kâfi düzene ve kurallara olan ihtiyaçtan da önemle bahseder.²⁴²

Müellif mukaddime kısmının konusunu âlemin nizamı şeklinde belirtir.²⁴³ Bu nizamı da insanların nizamlı olmasına bağlar²⁴⁴ ve erkân-ı erbaa'dan bahseder. Erkân-ı erbaa, toplumun dört sınıfa (1- Hükümdar ve idareci zümre, 2- Ulemâ, 3- Ziraat erbâbı, 4- Sanatkâr ve tüccâr zümresi) ayrıldığı düşüncesine dayanır ve Doğu siyaset geleneğinde köklü bir yere sahiptir.²⁴⁵ Ayrıca erkân-ı erbaa, anasır-ı erbaa yani dört unsur olarak geçen su, ateş, hava ve toprak ile ve Kâtip Çelebi'nin ortaya koyduğu dört hılt yani dem, balgam, safra ve sevda ile yakından ilişkili bir kavramdır.²⁴⁶ Toplumda dört sınıfın varlığından önemle bahseden Hasan Kâfi bunları açıklar, özelliklerinden bahseder ve neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiği hususunda bilgi verir.²⁴⁷ Bu dört sınıf içinde yer almayanların sorun teşkil ettiğini belirten müellif, boşta gezinenlerin mutlaka bir sınıfa dahil edilmesi gerektiğini, her sınıfın sadece kendine ait işlerle meşgul olması gerektiğini belirtir.²⁴⁸ Dönemle ilgili yaptığı tesbitte, bozulma ve kargaşanın sebeplerinden biri olarak Osmanlı'da reaya, köylü ve sanat ehlinin savaşmak için cephelere gönderilmesinden bahseder.²⁴⁹ Bu tutumun da çeşitli sonuçlarından bahsedilir ve etkisinin boyutu dile getirilmeye çalışılır.

Eserin birinci bölümü devletteki düzeni sağlayan hususlar, padişapta olması gereken özellikler ve padişahın uyması gereken kurallarla ilgilidir.²⁵⁰ Öncelikli olarak adaletten bahseden müellif, yöneticinin uyguladığı siyasetin ve yönetilene yaklaşımının

²⁴¹ El-Akhisârî, a.g.e., s. 28; İpşirli, a.g.m., s. 243

²⁴² El-Akhisârî, a.g.e., s. 49

²⁴³ a. yer

²⁴⁴ a. yer

²⁴⁵ a.g.e., s. 26

²⁴⁶ a. yer

²⁴⁷ a.g.e., s. 49-50

²⁴⁸ a.g.e., s. 50

²⁴⁹ a. yer

²⁵⁰ İpşirli, a.g.m., s. 244

iyi ve hoş bir şekilde olması gerektiğinden bahseder.²⁵¹ Daha sonra daire-i adliyye ile ilgili bir paylaşımda bulunup dikkatleri bu konu üzerine çeker.²⁵² Burada daire-i adliyye ile ilgili birkaç bilgi vermek konunun anlaşılması açısından önemlidir. Adalet, şariat, devlet, saltanat, ordu, hazine ve reaya arasındaki sıkı bağları temsilen oluşturulan sistem, dönem şartları itibariyle siyaset ve yönetimin temelini teşkil etmekte ve buna binaen de Osmanlı Devleti'nde temel prensipler arasında yer almaktaydı. Bu husustan sonra müellif, padişahın yönetilen ile arasının iyi olması gerektiği ve onlara yumuşak davranması gerektiği, vergiler hususunda zorlayıcı bir tavır takınılmasının hatalı olduğu, halkı emniyette tutup onları zalimlerden koruması gerektiğini söyler.²⁵³ Padişahın gaflet içinde olmasının zararlı olduğunu söyleyen Hasan Kâfi, bu gafletin sebebi olarak rahata düşkünlüğü ve fırsatları yakalayamamayı gösterir.²⁵⁴ Akıl, adalet ve hak üzerinde duran müellif gerçeklik ve doğruluğun da önemli hususlar olduğunu padişaha ithafen söylemektedir.²⁵⁵ Padişahın adaletli olma yolunda neler yapması gerektiğini açıklayan Hasan Kâfi, bu hususta liyakatin ve ehliyetin önemine değinip, dönemi itibariyle bunlara dikkat edilmediğini ve bozulmaya bunların sebep olduğunu söyler.²⁵⁶ Daha sonra eski usul ve kanunlara dikkat çeken müellif bunlara riayeti önemli bulur.²⁵⁷ Padişahın sahip olması gereken diğer şey akıllı, bilge ve işleri kolaylaştırıcı bir vezire sahip olması olarak dile getirilir.²⁵⁸ Alim, salih ve dua sahibi kişilere hürmet etmeyi iyi hasletler olarak gören Hasan Kâfi, padişaha bu kimselerle arasını iyi tutmasını, bunlardan hainlik zuhur etmeyeceğini, rahatlıkla bu kişilere danışabileceğini ve danışması gerektiğini belirtir.²⁵⁹ Yine müellif dünya düzeninde alimlerin ilmi, padişahların adaleti, salihlerin ibadeti ve duası, cömertlerin ihsanı hususlarının temel unsurlar olduğundan bahseder.²⁶⁰ Padişahta bulunması gereken diğer bazı hususlardan bahseden müellif, halkın gözünde itibarlı olmak için padişahın yapması gerekenleri değerli insanlara önem göstermek, zayıflara acımak, zulmü engellemek, düşmanlarının zararından emin olmak ve ülkesinde emniyeti

²⁵¹ El-Akhisârî, a.g.e., s. 51

²⁵² a. yer

²⁵³ a. yer

²⁵⁴ a.g.e., s. 52

²⁵⁵ a. yer

²⁵⁶ a. yer

²⁵⁷ a.g.e., s.53

²⁵⁸ a. yer

²⁵⁹ a. yer

²⁶⁰ a.g.e., s. 54

sağlamak şeklinde sıralar.²⁶¹ Padişahın bulunması gereken özelliklerden bir diğeri olarak Hasan Kâfi cömertlikten ve iyilikten bahseder ve bu cömertliğin halk arasında ayırım gözetmeksizin gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtir.²⁶² Padişahın özellikleri arasında vakar sahibi olmak, yumuşak başlı olmak, sabırlı ve güvenilir olmak da bulunmaktadır.²⁶³ Son olarak padişahın önem vermesi gereken hususlardan biri de taht sahibi olduktan sonra yanına yaklaşan dost görünümlü kişilere ve tecrübesiz, genç kişilerin yanında bulunmaması hususuna dikkat etmesidir.²⁶⁴

Birinci bölümde yer alan diğeri bir mesele de, padişahın ülkesinin dirliği açısından neleri yapmaması gerektiği hususu üzerinedir. Padişahların yeni ve acemi kişileri vezir olarak ataması, düşüncesiz ve itibarsız kişileri vezir olarak ataması, yakınındaki güvenilir insanları kırması, devlet giderlerini gelirden fazla tutması ve bütçeyi açık verir hale getirmesi, kişileri sadece kendi arzusuna dayanarak iş başına getirip görevden azletmesi, ilim sahibi kişileri hor görüp aşağılaması şeklindeki tutumları ülkenin felakete sürüklenmesinin sebebi olarak eserde yerini alır.²⁶⁵ Bu gibi olayların olduğunun göstergesi de veba gibi ölümcül sonuçlara sebep olan şeylerin artışı ve bayındırlığın azalması olarak bahis konusu edilmiştir.²⁶⁶ Müellif padişahlığın yok olmasına sebep olan üç maddeyi şöyle sıralar:²⁶⁷

1- Padişahın lüks ve tembellik içine düşmesi sebebiyle yapması gerekenleri unutmaması,

2- Vezirlerin birbirine düşmesi,

3- Ordunun düşmanla savaştan korkup komutanlarına itaat etmemeleri. Bunların gerçekleşmesi otoriteyi elinde tutan padişahın bu otoritesini kaybetmesi ve buna bağlı olarak da padişahlığını kaybetmesine delil olarak gösterilmiştir.

Saltanatın düşkünlüğünün sebeplerinden biri olarak şeriata uygun hareket etmemek eserde belirtilmekte, diğeri bir husus olarak da askerin halka zulmetmesi ve

²⁶¹ a. yer

²⁶² a. yer

²⁶³ a.g.e., s. 55

²⁶⁴ a. yer

²⁶⁵ a. yer

²⁶⁶ a. yer

²⁶⁷ a.g.e., s. 56

zulmün engellenememesi konu edinilmektedir.²⁶⁸ Hasan Kâfi, behsedilen bu gibi durumların devlette baş göstermesi halinde, alimlerin padişahı bunları fark eder etmez uyarması ve padişahın da geç kalmadan bunlara yönelik önlemler alması gerektiğini, geç kalınırsa bozulan düzenin tesisinin git gide daha zor bir hâl alacağını belirtir²⁶⁹.

İkinci bölüm istihare, istişare, rey ve tedbir meselelerini içermektedir.²⁷⁰ Bu bölümde müellif devlet adamlarının alimlerle, akıl sahipleriyle, kendi aralarında ve tecrübe sahibi kişilerle istişare etmelerinin öneminden bahseder.²⁷¹ Fakat yazar burada Allah'a tevekkül ile ondan ilham istemek babında istiharenin de önemine değinir ve istişare öncesinde istiharenin yapılması gerektiğini söyler.²⁷² Müellif istişarenin akıllılık ve aklını kullanmaya dalalet ettiğini dile getirir.²⁷³ Eserde tedbirli olmak da önemle üzerinde durulan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta tedbiri bozan şeyleri Hasan Kâfi üç maddede belirtir:²⁷⁴

- 1- Tedbirde aşırılık ve çok kişinin bu konuya dahil edilmesi,
- 2- Tedbire dahil olanların birbirini çekmemesi,
- 3- Tedbiri alan kişilerin tecrübesiz ve işten anlamayan kişiler olması.

Hasan Kâfi, cimrilere, korkaklara ve hırslı kişilere danışılmaması gerektiğini belirtir.²⁷⁵ Bu bölümde son olarak müellif istişarenin terk edildiğini ve düzenin bozulma sebeplerinden birinin de bu olduğunu dile getirir.²⁷⁶

Üçüncü bölüm ordu, asker ve techizat ile ilgili meseleleri bünyesinde barındırmaktadır. Müellif bu bölümde ilk olarak silah ve zırh kullanımının önemine değinerek savaşlardaki hezimetlerin sebebini bunların kullanılmayışına bağlar.²⁷⁷ Müellif bu durumun sebebini de askerlerin birbirini ve komutanların bizzat askerleri teftiş etmemesine bağlar.²⁷⁸ Hasan Kâfi savaşlarda yenilginin sebebini düşmanın yeni silahlar icad edip bunları kullanması fakat Osmanlı askerinin bu silahları

²⁶⁸ a. yer

²⁶⁹ a. yer

²⁷⁰ El-Akhisârî, a.g.e., s. 30; İpşirli, a.g.m., s. 244

²⁷¹ El-Akhisârî, a.g.e., s. 57

²⁷² a. yer

²⁷³ a.g.e., s. 58

²⁷⁴ a.g.e., s. 59

²⁷⁵ a. yer

²⁷⁶ a. yer

²⁷⁷ a. yer

²⁷⁸ a. yer

kullanmaması/kullanamaması ve yeni silahlar icat etme konusundaki gayretsizliğine bağlar, hatta eski silahların bile kullanımında ağır ve gevşek davranıldığını belirtir.²⁷⁹ Padişahın askerlerini savaşmaları hususunda gayretlendirmesi gerektiğini söyleyen müellif, savaş esnasında sabrın önemli olduğunu ve zafere ulaştıran bir unsur olduğunu belirtir.²⁸⁰ Müellif Türk büyüklerinin sözünü eserinde naklederek askerde bulunması gereken özelliklerden bahseder. Bu sözde askerlerde bazı hayvanlarda bulunan huyların bulunması gerektiğini aktaran yazar, bu özellikleri horozun cesareti, aslanın kalbi, domuzun hamlesi, yaralanmalarda köpeğin sabrı, turnanın gözcülüğü, karganın sakınması ve kurdun saldırısı olarak eserinde nakleder.²⁸¹ Bir diğer mesele olarak eserde, askerlerin birbirine dikkat etmeleri gerektiği ve birbirlerine sahip çıkmaları gerektiğinden bahsedilir.²⁸² Hasan Kâfi bu bölümde son olarak fethedilen kafir beldelerinin idaresinin eski, kafir idarecilerde bırakılmaması gerektiğini, çünkü böyle yapılırsa daha önceden içlerinde kin besleyen kişilerin daha sonra kinleri geçmeyeceğinden buralarda zararlı ve düzen bozucu faaliyetlerde bulunacaklarını dile getirir.²⁸³

Dördüncü bölüm Allah'tan yardımın gelmesi, savaşların kazanılması için gerekli olanlar ve ordunun bozguna uğramasındaki sebepleri konu edinmektedir.²⁸⁴ Eserde, ordunun zafere ulaşması için askerlerin günahlardan uzak durması gerektiği belirtilmektedir.²⁸⁵ Yine müellif, padişah ve vezirler gibi devlet adamlarının askerleri günahlardan uzaklaştıracak şekilde davranmaları gerektiğini, onlara sabır, namaz ve duayı nasihatlemelerini, onların isyan ve günahıtan uzaklaştırılması için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini ve kahvehane gibi boş ve sakıncalı işlerden uzaklaştırılmaları gerektiğini dile getirmektedir.²⁸⁶ Bu gibi yasaklamaların ise iyi bir siyaset ve yönetim ile gerçekleştirilebileceği söylenmektedir.²⁸⁷ Ayrıca askeri yaptığı iyi işlerden dolayı takdir edip fenalık işleyenlere de yüz çevrilmesi uygun bir davranış olarak gösterilmekte, bu şekilde fenalık yapanların iyi işler yapmak için heves edecekleri müellif tarafından eserde

²⁷⁹ a.g.e., s. 60

²⁸⁰ a. yer

²⁸¹ a.g.e., s. 61

²⁸² a. yer

²⁸³ a.g.e., s. 62

²⁸⁴ Rıdvan Bayer, "Hasan Kâfi Akhisârî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.4, S.8 (2011), s. 143

²⁸⁵ El-Akhisârî, a.g.e., s. 62

²⁸⁶ a.g.e., s. 63

²⁸⁷ a. yer

konu edilir.²⁸⁸ Bu meseleden sonra, alim, şeyh, zayıf ve fakir kimselerin duasını almanın zafere ulaştıracağı ve yardımının olacağından bahsedilmektedir.²⁸⁹ Hasan Kâfi eserinde devlet adamlarının alimler, salihler ve dua sahiplerine iyi davranmadıklarından şikayet etmektedir.²⁹⁰ Orduyu zafere ulaştıran diğer bir husus da, padişahın askerlere zafer sonucu iyi davranacağı ve onları gözeticeğini söylemesi, savaş meydanını terkedenlere ise şiddetli davranacağını söylemesi ve bu konuda kararlı bir tutum sergilemesi olarak açıklanmaktadır.²⁹¹ Savaşın kazanılması için, Allah'ın rızası doğrultusunda ve Allah için savaşılmasının zafere ulaştıracağı söylenip, mal, şan, şöhrat ve makam için savaşılırsa da hezimetin gerçekleşeceği eserde anlatılmaktadır.²⁹² Hasan Kâfi, zafere ulaşmak için askerin padişaha itaat etmesi gerektiğini, birbirlerine karşı da sevgi ve muhabbet beslemeleri gerektiğini, fakat dönemi itibarıyla asker arasında bir ayrılık ve nifak olduğunu belirtir.²⁹³ Müellif, yaşadığı dönemde askerin zulüm yaptığını, halkın malına ve namusuna saldırdıklarını dile getirerek dönemindeki sorunlara dikkat çekmeye çalışmış ve bunun sebebi olarak da askerin maaşının ve ihtiyaçlarının zamanında karşılanmamasını, bunun sonucunda da helal-haram gözetilmeksizin askerin fena davranışlarının zuhur ettiğini belirtmiştir.²⁹⁴ Son olarak Hasan Kâfi bozgunların sebebi olarak, fırsatları gözetmeden ve vakitsizce cenk etmeyi, gurur ile düşmanın küçümsenmesini ve hesapsız işlerin yapılmasını göstermektedir.²⁹⁵

Eserin sonuç kısmını muhteva eden hatime bölümünde ise, barış ve antlaşmanın önemli olduğu konusundan bahsedilmektedir.²⁹⁶ Müellif burada savaşın yıkım ve zorluk teşkil ettiğini, barışın ise güven ve mutluluk getirdiğini belirtir.²⁹⁷ Son olarak beş husustan ve bu hususların sonuçlarının neler olduğundan bahseden müellif, bunları şu şekilde sıralar: Bir antlaşmanın bozulması sonucunda düşmanların Allah tarafından antlaşmayı bozana musallat edilmesi, şeriata aykırı hareket etmenin sonucu olarak fakirlik, toplumda ahlaksızlığın meydana gelmesi sonucunda ölümlerin artması, hile ile yapılan alışverişler

²⁸⁸ a. yer

²⁸⁹ a. yer

²⁹⁰ a. yer

²⁹¹ a. yer

²⁹² a.g.e., s. 64

²⁹³ a. yer

²⁹⁴ a.g.e., s. 64-65

²⁹⁵ a.g.e., s. 65

²⁹⁶ a. yer

²⁹⁷ a. yer

sonucunda kıtlık ve kuraklığın meydana gelmesi ve son olarak da zekat ibadetinin yerine getirilmemesi sonucunda kuraklığın yaşanacağıdır.²⁹⁸

16. ve 17. Yüzyıl siyasetnâmelerindeki meseleler hususunda ilk olarak ele alınan eser olan “*Usûlü’l-Hikem Fî Nizâmi’l-Âlem*” görüldüğü üzere önemli meseleleri ihtiva etmekte ve beğeni görmüş bir eser olarak kendi döneminde adeta parlayan bir yıldız niteliği taşıdığı söylenebilir. Eserdeki meselelerden gerekli şekilde ve detaylı olarak bahsedilmeye çalışıldı. Şimdi ise eserle ilgili birtakım özelliklere değinilmesi yerinde olacaktır.

Öncelikle eserin bir kadı/ulema mensubu biri tarafından kaleme alındığı unutulmamalıdır. Bunun yanında fikirleri destekleyici argüman olarak genellikle ayet ve hadisler kullanılmıştır. Bu eseri dönemin diğer siyasetnâmelerinden ayıran özellik de ayet, hadis ve tanınmış kişilerin sözlerinin eserde sıkça kullanılmış olması, verilen örneklerin daha çok Osmanlı öncesi ve İslam öncesi Antik Yunan ve Antik İran dönemlerini kapsamasından ileri gelmektedir.²⁹⁹ Görülmektedir ki, Osmanlı büyükleri ve yöneticilerinden örnekler bu eserde bulunmamaktadır.

Yılmaz, Hasan Kâfi’nin askeri sınıfın ilmiye sınıfının üstünde bir otorite sahibi olduğunu belirttiğinden ve bunu eleştirdiğinden söz eder.³⁰⁰ Bununla birlikte Hasan Kâfi’nin savaş araç-gereçlerinin kullanımı, ilmiye sınıfının içinde bulunduğu durum, barış ve reayanın durumu hakkındaki görüşleri diğer siyasetnâme ve ıslahatnâmelerden farklılıklar arz etmektedir.³⁰¹ Hasan Kâfi’nin Avrupa ve sınırlardaki gelişmelerden bahsetmesi de bu eseri diğerlerinden ayrı bir yere koymamıza sebep olacak diğer bir özelliktir.³⁰²

Hülasa, eserde bahsedilen sorunların adalet, liyakat, meşveret, sabır, şeriata uygunluk, gerekli yeniliklerin zamanında yapılıp bozulmaya karşı zamanında tedbir alınması gibi unsurlarla çözülebileceği vurgulanmış, sistemin düzelmesi konusunda baş aktörün padişah olduğu belirtilmiş³⁰³ ve erkân-ı erbaa ve daire-i adliyye gibi sistemler baz alınmıştır. Sunulan çözüm önerisi sistematik olarak dini, tarihi ve rasyonel gerçeklerle

²⁹⁸ a.g.e., s. 66

²⁹⁹ İpşirli, a.g.m., s. 242

³⁰⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 317

³⁰¹ a. yer

³⁰² a. yer

³⁰³ Özkul, a.g.m., s. 58

sağlanmaya çalışılmıştır.³⁰⁴ Ayrıca müellif bürokratik bozulmanın sebebine zihniyet problemlerini oturtmuştur.³⁰⁵ Sosyal devlet görevinin yöneticiler tarafından yerine getirilmesine çekilen dikkat de eserin içeriğinde rastlanılan diğer bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁶

Eser teorik bir içerikle birlikte sadece klasik anlamda, teorik bir içeriğe sahip olmayıp, pratik bir içeriğe de sahiptir şeklinde bir sonuca varılabilir. Ayrıca bu eser ıslahatnâme türüne doğru bir evrim sürecinde olan Osmanlı siyasetnâme literatürünün önemli bir ürünü olma özelliğine sahiptir. Sorunların daha çok iç dinamiklerle ve geleneksel unsurlarla çözülmeye çalışıldığı bir dönemde ortaya çıkan eserde, bu özellikler yanında bir de Avrupa'nın askeri konudaki üstünlüğünden bahsedilmiştir. İlmiye mensubu olan ve kadı olarak görev yapan müellifin, Batı'nın teknolojik üstünlüğünü kabul etmesi ve bu teknolojinin alınmasına yönelik tutumuyla dönem ulemasının bakış açısı dışında bir yere sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Netice itibariyle Batı'nın üstünlüğünün genel olarak kabul edilmediği bir dönemde böyle bir içeriğe sahip olan eserin oldukça önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

3.2. KOÇİBEY RİSALELERİ

Risalelerinden bahsetmeden önce Koçi Bey'in kim olduğuna ve hayatına dair bilgi edinmek gerekmektedir. Daha sonra yazılan iki risaleden ve bu risalelerin meselelerinden bahsedilip, bu risalelerin özellikleri, aralarındaki fark ve genel olarak risaleler ile ilgili genel bilgiler sunulmaya çalışılacaktır.

Koçi Bey hakkında net ve kesin bilgiler elde edilememektedir. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, Sultan 1. İbrahim döneminde ya da Sultan 4. Mehmed döneminin ilk yıllarında öldüğü düşünülmektedir.³⁰⁷ Fakat risalelerinde Görüceli olarak bir kayıt bulunmaktadır.³⁰⁸ Buradan yola çıkılarak da Koçi Bey'in devşirme kökenli olduğu ve Arnavutluk'un Görice kasabasından getirilerek

³⁰⁴ a.g.m., s. 53

³⁰⁵ a.g.m., s. 56

³⁰⁶ Bayer, a.g.m., s. 144

³⁰⁷ Zuhuri Danışman, Koçi Bey Risaleleri, haz. Seda Çakmakçıoğlu, 1.Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008, s. 11

³⁰⁸ Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, C.26, s. 143

enderun mektebinde eğitildiği bilinmektedir.³⁰⁹ Sarayda, Sultan 1. Ahmed döneminden Sultan 4. Murat dönemine kadar oda zabıtlıklarında bulunduktan sonra, Sultan 4. Murat kendisini musahib olarak yanında tutmuştur.³¹⁰ Daha sonra tahta çıkan Sultan 1. İbrahim de kendisiyle yakın ilişkiler içindeydi. Ayrıca adının Mustafa olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.³¹¹

“*Koçibey Risaleleri*” Sultan 4. Murad ve Sultan 1. İbrahim’e sunulan iki risaleden oluşmaktadır. Bunlar ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmalıdır. Çünkü iki eser arasında bazı farklar bulunduğu görülmektedir.

3.2.1. Sultan 4. Murad’a Sunulan Risale

Koçi Bey’in sarayda çeşitli görevlerde bulunan biri olmasından dolayı ve enderunda eğitim alması dolayısıyla devlet işlerine alakası bulunmaktadır. Bu bağlamda dönemselsel olarak içinde bulunulan durumu analiz eden ve bu analiz sonunda çeşitli sorunlara ve bu sorunlar için de çözüm önerilerine sahip bir risale kaleme almayı düşünmüştür. Fakat dönem padişahı olan Sultan 4. Murad kişilik özellikleri sebebiyle korkulan bir padişah olmuştur. Koçi Bey bu risaleyi yazarken, devlet meselelerinde zaten bilgili olan Sultan 4. Murad’a uygun bir üslup ile ve hissettirmeden devletin içinde bulunduğu durumu ve bozulmayı cesurca anlatıp bu sorunların çözümüne yönelik çeşitli fikirler sunmuştur. Eser 1631 yılında tamamlanmış ve padişaha sunulmuştur.

Sultan 4. Murad’a sunulan risale Koçi Bey’in kendi istek ve arzusuyla yazdığı bir eserdir. Bu risale toplamda 22 bölümden oluşmaktadır. Burada risaledeki meseleler Zuhuri Danışman’ın çalışmasının, Seda Çakmakcıoğlu tarafından güncellenmiş ve eksiklikleri tamamlanmış metni üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

22 bölümden müteşekkil olan bu risale, başta bir takdim ve giriş ile başlamakta daha sonra çeşitli meseleler bölüm bölüm ele alınmaktadır. Bu giriş mahiyetindeki bölümde müellif eseri ne amaçla kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca genel olarak nelerin yapılması gerektiğine bu bölümde değinmektedir. Şeriata uygun hareket edilmesi, reaya ve beraya ile ilgilenilmesi, ulema ve şüheda hakkında inayetli olunması, her sınıftan insanın iyisine iyi, kötüsüne kötü muamelede bulunulması ve geçmiş padişahların örnek

³⁰⁹ İhsan Cora, “Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Koçi Bey Risalelerinin Analizi: Tarihsel Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29 (2016), s. 222

³¹⁰ Akün, a.g.m., s. 143

³¹¹ a. yer

alınması gibi davranışları ideal davranış olarak genel bir çözüm mahiyetinde padişaha sunmaktadır.³¹² Öz'ün deyimiyle bu risale, Osmanlı'daki değişimlerin geleneksel bakışla dile getirildiği önemli ve şümüllü bir eserdir.³¹³

İlk olarak Osmanlı padişahları, vezirleri, divan ehli, nedimler ve sultanın yakınları ile ilgili meseleler ele alınmıştır. Bu bölümde Kanuni Sultan Süleyman'ın devletin durumu hakkında çeşitli şekillerde bilgi sahibi olduğu fakat onunla birlikte başlayan bir âdetten bahsedilmektedir.³¹⁴ Bu âdet de padişahın bizzat divana katılmaması olarak zikredilmektedir.³¹⁵ Ayrıca eserde Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkmak ve şikayette bulunmanın kolay olduğu belirtilmektedir.³¹⁶ Sultan Murad'ın dönemine kadar nedim ve padişahın yakınındaki kimselerin yetkin olduğunu söyleyen Koçi Bey, vezir-i azamlık makamının da yetkin olduğunu hususen söyler ve bu kişinin tek başına işleri düzgün bir şekilde yürüttüğünden bahseder.³¹⁷ Böyle bir vezirden ismen bahseden Koçi Bey, bu makamda olan kişilerin kolaylıkla azledilmemesi gerektiğini ve yetkin, işini tek başına yürütebilecek kabiliyete sahip kişiler olması gerektiğini vurgular.³¹⁸ Ayrıca nedim ve musahip olan kişilerin padişah karşısında vezir-i azamdan bahsetmesinin çirkin bir iş olduğu söylenmektedir.³¹⁹ Yine geçmişteki devlet adamlarının himayesinde bulunan kişilerin köle olup, padişahın hizmetinde ve himayesinde olan kişilerden olmadığından ve ulufelilerin dahi bu gibi işlerde kullanılmadığından bahsedilir.³²⁰ Ardından bunun iki zararının bulunduğu bahsedilir. Birinci olarak, hizmete alınan reayadan ve çoluk çocuğundan vergi alınmamasından dolayı hazinenin zarara girdiğinden; ikinci olarak da, ata binip silah kullanmaya alışan reayanın tekrar geri dönmeyip bu duruma alışacağından ve geçmişteki Celali eşkıyası gibi olacağından bahsedilmektedir.³²¹ Geçmişte bu gibi şeylerden çekinildiği ve devlet adamlarının özellikle köleler edindiğinden bahseden Koçi Bey, bu şekildeki uygulamaların ülke düzeni ve idaresindeki bozulmalara yol açtığını ima etmektedir. Geçmişin güzel işleri olarak yansıtılan işlerden biri de beylik ve beylerbeylik

³¹² Danışman, a.g.e., s. 25-26

³¹³ Mehmet Öz, Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar, 2.Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005, s. 82

³¹⁴ Danışman, a.g.e., s. 27

³¹⁵ a. yer

³¹⁶ a. yer

³¹⁷ a.g.e., ss. 27-28

³¹⁸ a.g.e., s. 28

³¹⁹ a. yer

³²⁰ a.g.e., s. 28-29

³²¹ a.g.e., s. 29

makamlarına getirilen kişilerin liyakatli (emektar, geçmişte iş görmüş, tecrübeli, doğru ve dindar) kişiler olduğu ve bunların uzun süre görevlerde bulunup gereksiz yere azledilmeyerek rüşvet ve hile ile bu makama getirilmedikleri meselesidir.³²² Bundan başka bey ve paşaların padişahın emrini beklemeden saldırgan ve zulüm ehlinin saldırı ve zulmünü derhal engelleyip onların cezasını vermek konusunda birçok örnekler veren Koçi Bey, yine geçmişe bir vurgu yaparak fethedilen yerlerin imar edilip mamur hale getirildiğini dile getirir.³²³ Koçi Bey'in geçmişle ilgili bahsettiği diğer bir husus da sancak beyi ve beylerbeyilik makamına layık olan kişilerin getirildiği hususudur.³²⁴ Ayrıca devletin çeşitli görevlerinde bulunan kişilerin de işlerinin ehli olduğundan ve bu makamlara fazla veya eksik bilgiye sahip olanların getirilmediğinden bahsedilir.³²⁵ Arpalık, paşmaklık, tımar ve zeametın yerli yerince ve sistematik bir şekilde idare edildiğinden bahseden Koçi Bey, eskiden tımar ve zeametın paşmaklık olarak kimseye verilmediğinden, cüce, dilsiz ve nedimlerin zeamet ve tımar sahibi olmasının yasak olup ulufeli olduklarından söz eder.³²⁶ Son olarak Koçi Bey harem ehlinin kimlerden oluştuğu, ne gibi özelliklerinin bulunduğu ve padişaha sadık olduklarından bahsederek geçmişin bir panoramasını sunar.³²⁷ Bu ilk meselenin olduğu bölümde daha çok padişaha geçmişteki ideal durum anlatılıp bir örnek devir ve işleyen sistemden bahsedilerek ideal olan sunulmaya çalışılır. Şunun da belirtilmesi gerekir ki, her meselenin sonunda Koçi Bey yapılması gerekenin padişahın bilgisinde olduğunu ve onun emri ile bilindiğini söyleyip çeşitli iyi özellikler padişaha atfedilir.

İkinci mesele olarak eserde, tımar ve zeametın ideal dönem olarak adlandırılan Kanuni Sultan Süleyman ve önceki dönemlerdeki durumundan bahsedilmektedir. Bu beyanda müellif, geçmişte yaşanan padişaha bağlılık ve itaatin, o dönemlerde uygulanan tımar ve zeamet sistemlerindeki idealize edilmiş uygulanaşına bağlamaktadır.³²⁸ Bu uygulanaşın nasıl olduğu hususunda müellif, zeamet ve tımarın işin ehli olan ve soydan gelen bir liyakat ile sahiplerine verilip bunun kontrolü için ise etraftan şahitlik usulünün uygulandığı, bu şahitlik esnasında tersi istikamette soyda gerçekleşen liyakatsizliğin

³²² a. yer

³²³ a.g.e., s. 29-30

³²⁴ a.g.e., s. 30

³²⁵ a.g.e., s. 30-31

³²⁶ a.g.e., s. 31

³²⁷ a. yer

³²⁸ a.g.e., s. 32

tespiti ile şahitlerin de tımar ve zeametleri ibretlik olarak ellerinden alınmaktaydı şeklinde bir açıklamada bulunur.³²⁹ Müellif, geçmişte şehir oğlanı, reaya ve İstanbul'dan kişilere tımar verilmesinin yasak olarak algılandığını ve tımar ve zeamet sahiplerinin savaşlarda etkinliği doğrultusunda onlara itimat edildiğini bildirmektedir.³³⁰ Yine müellif, geçmişte atıfta bulunarak, askerlerin ve askerlere komutanlık edenlerin maddi olarak değerli eşyalara meyletmedikleri, devlet ve din için can feda bir şekilde silah, at ve zırlara meylettikleri ve bunlara önem verdikleri vurgulanmaktadır.³³¹ Bir diğer husus olarak eserde, tımar ve zeamet sahipleri ve bunların etkisi altında olan askerlerin her daim tımar ve zeamet bulduğu bölge içinde oldukları ve bu bölgeden ayrılmalarının yasak olup, o bölgede çıkan zulmü engellemekle derhal görevli oldukları dile getirilmektedir.³³² Tımar ve zeamet belirlenen kurallar çerçevesinde birine verilmesi büyük öneme sahipti. Bunun yapılmaması ve şikayetin olması durumunda da merkezi otorite duruma el koyar ve bunun yapılmasından sorumlu kişi birçok olumsuz sonuçla karşı karşıya kalırdı.³³³ Son olarak Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde bulunan askerlerin komşu düşman kuvvetlerine karşı yeterli olduğu, her işin ehil kişilerce yapıldığı ve her sınıfın kendi göreviyle meşgul olup diğer işlere karışmamasıyla başarının yakalandığı örneklerle vurgulanmaktadır.³³⁴

Üçüncü meselede ulufelilerin geçmişteki sayısına dair bilgiler verilmektedir. Burada 1574 yılındaki ulufelilerin gruplara ayrılarak sayıları verilmiş ve toplamda otuz altı bin yüz elli üç kişi oldukları tespit edilmiştir.³³⁵ Ulufeliler olarak adlandırılan ve İstanbul, Edirne, Bursa ve bunlar arasındaki yerlerden temin edilen kişilerin zeamet ve tımar ehlinde ayrı oldukları, bunların standart bir uygulamaya dahil oldukları ve bu kişilerin zulüm gibi eziyet verici şeyler yapmadıkları belirtilmektedir.³³⁶ Ulufelilerin devşirme olmasına ve bunların seçilecekleri bölgelerin önemine atıfta bulunan Koçi Bey, daha sonra bunların ne kadar zamanda bir toparlanıp eğitimlerinin nasıl gerçekleştiği ve sonunda görevlerini yapacakları ocaklara neye göre görevlendirildiklerini anlatmaktadır.³³⁷ Ulufelilerin İstanbul dışına çıkmaları imkansızdır. Herhangi bir

³²⁹ a.g.e., s. 33

³³⁰ a. yer

³³¹ a. yer

³³² a.g.e., s. 34

³³³ a. yer

³³⁴ a.g.e., s. 34-36

³³⁵ a.g.e., s. 37-38

³³⁶ a.g.e., s. 38-39

³³⁷ a.g.e., s. 39

taşkınlıkları ve haddi aşmaları durumunda da görevlerine son verilip, affi mümkün değildir.³³⁸ Son olarak bu mesele ile ilgili Koçi Bey, geçmişteki ulufelilerin sistemine, bu sistemin nasıl, hangi şartlar altında işlediğine ve bu kişilerin ne şekilde görevlerine son verilip, bir kusurları olmadığı takdirde görevlerinde sabit olmalarına değinmektedir.³³⁹

Dördüncü olarak, vezir-i azamın durumundaki değişimin sebebi, padişah mansıplarına müdahale ve tımar ve zeamet hususundaki değişimin temel sebebi konu edinilmektedir. Koçi bey bu meseleye 1574 senesine kadar vezir-i azamların tam yetkili oldukları, bu konuda padişah ve vezir-i azam arasına kimsenin girmeye cesaret edemediği, fakat bu dönemden sonra nedimlerin ve padişaha yakın kimselerin vezir-i azam ve padişah arasına girip onların arasını bozup fesatlık çıkarttıkları konusuna değinerek başlar.³⁴⁰ Bu konuda örnekler verildikten sonra, bozulan düzene değinilir. Paşmaklık ve arpalık olarak haksız ve gereksiz bir mal dağıtımının yaşandığının ve hatta tımar ve zeamet sisteminin klasik düzen dışında çeşitli kişilere verildiğinin ve bu sebepten dolayı da ekonomik olarak devletin hazinesinde sorunların ortaya çıktığı konusu ele alınır.³⁴¹ Devamında rüşvetin ortaya çıktığından bahseden Koçi Bey, bu durumun devlet görevlileri arasında ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin baş göstermesine sebep olduğunu ve işin ehli, yetenekli kişilerin ise âdeta çürümeye bırakıldığını belirtir.³⁴² Bu gibi ehliyetsizlik ve beceriksizlik içinde fetih ve zaferlerin de durduğunu, savaşların sadece harabiyete sebep olduğunu ve bunun da devlette bozulmaya sebebiyet verdiğini belirten müellif, ulufelilerin çoğalıp tımar ehlinin yok olduğundan, beceriksizliklerden ve devlete verilen zarardan bahseder.³⁴³ Padişaha ait kulların vükela tarafından himaye edilmesinin ve hareme gelenek dışı sokulanların sistemde oluşturduğu tahribattan bahsedildikten sonra, son olarak tımar ve zeamet sisteminin idealize edilmiş dönemdeki gibi tekrardan düzene sokulması bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır.³⁴⁴

Beşinci mesele olarak, Koçi Bey ulemanın geçmişteki durumu ve şimdiki durumunu ele alıp, kanun-ı kadim hakkında bilgiler vermektedir. Bu mesele hakkında bilgi verilmeye başlanırken ilk önce şeriatın öneminden ve buna bağlı olarak ulema ve

³³⁸ a. yer

³³⁹ a.g.e., s. 39-40

³⁴⁰ a.g.e., s. 41

³⁴¹ a.g.e., s. 44

³⁴² a. yer

³⁴³ a. yer

³⁴⁴ a. yer

ilim ehlinin de öneminden bahsedilir.³⁴⁵ Geçmişte ulemaya gösterilen saygı idealize edilerek içinde bulunulan dönemde bu konuda eksikliklerin olduğu ve ulemaya karşı saygının yitirildiği söylenir.³⁴⁶ Ulemanın huzurlu ve düzen içinde olmasının devlet için önem arzettiği dile getirilir.³⁴⁷ Şeyhülislamlık makamının ve kazaskerlik makamlarının önemli mertebeler olduğu vurgulanarak bu makama getirilecek kişilerin ne türde özelliklere sahip olması gerektiği meselesine değinildikten sonra özellikle şeyhülislam makamında olan kişinin bağımsızlığı ve dokunulmazlığından bahsedilmektedir.³⁴⁸ Bu hususta örfi kanunun kaynağı olan padişah fermanlarının şeriata uygunluğu, padişaha nasihatlerde bulunulması gibi özellikleri şeyhülislamlığın azlolanamaz yapısını ortaya çıkartmış ve bir İslam devleti olarak hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti'nde büyük bir önem arz ettiği düşünülmüştür. Eserde, kazaskerlerin ve kadıların görevleri ile ilgili ve emeklilik durumları ile ilgili geçmiş dönem bilgileri verildikten sonra dönem itibariyle bu görevlilerin bir takım hatalar gösterdikleri, kanun-ı kadim doğrultusunda hareket etmeyip mala mülke tamah ettiklerinden bahsedilmektedir.³⁴⁹ İlim ehlinin eğitimlerinde izlenen yola değinen müellif, 1594 yılından itibaren bu düzende aksaklıkların meydana geldiğinden ve şeyhülislamın dahi azledilme korkusuyla doğru bildiğini söylemekten kaçınıp görevini yapmaktan uzak düştüğünden bahsetmektedir.³⁵⁰ Hatır üzere yapılmaya başlanan işlerin ortaya çıktığından bahsedilerek bu şekilde kanun-ı kadime karşı gelindiği ve düzende bozukluğun meydana geldiği, bunun sonucunda da hırslanan kişilerin rüşvet ile iş yapar olduğu üzerinde durulan bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵¹ Bu durum sonucunda ehliyetsizliğin yol açtığı zulüm ve adaletsizliğin meydana geldiği kanaatine varılmıştır.³⁵² Bütün bu olanların ilim ehlinin halk arasındaki saygınlığını da etkilediğinden ve bu kişilerin gözden düşüp güvenilirliklerinin sarsıldığından bahsedilmiştir.³⁵³ Bu hususun tadili için yapılması gerekeni ilim ehli ve cahilin ayırt edilmesinde bulan Koçi Bey, ilim sahibi olanların yaşlarına bakılmaksızın makamlara getirilmesini doğru bulur.³⁵⁴ Son olarak, ilim ehli olmak için gerçekleştirilmesi gereken

³⁴⁵ a.g.e., s. 45

³⁴⁶ a. yer

³⁴⁷ a. yer

³⁴⁸ a.g.e., s. 45-46

³⁴⁹ a.g.e., s. 46-47

³⁵⁰ a.g.e., s. 47-48

³⁵¹ a.g.e., s. 48

³⁵² a. yer

³⁵³ a.g.e., s.49

³⁵⁴ a. yer

ilk adımda yapılacak bir düzenleme ile bozulmanın önüne geçilebileceği hususunda verilen tavsiyeden ve azledilme konusunun çok önemli olduğu ve düzgün bir şekilde uygulanmasının gerekliliğinden bahsedilerek, gerekli düzenlemelerin yapılması ve verilen tavsiyelerin kulak ardı edilmemesinin önemine vurgu yapılmaktadır.³⁵⁵

Altıncı konu olarak tımar ve zeamet sistemindeki bozulmanın temelindeki sebep ele alınmaktadır. Bu bozulmanın temelleri 1584 yılında hak edenlere verilen tımar ve zeamet artık hak etmeyenlere de verilmesinin âdet olmaya başlamasına dayanmaktadır.³⁵⁶ Bu hususta Koçi Bey, tımar ve zeamet topraklarının bu vasıftan alınarak başka vasıflarla kanuna ve şeriata aykırı olarak İstanbul ve saray halkına tahsis edilip, bunun haricinde de tımar ve zeamet topraklarının başka şekillerde yok edilmesinden söz etmektedir.³⁵⁷ Bu değişim ve dönüşümün askeri olarak uzman kişilerin artık yetişmemesine sebep olduğuna değinen Koçi Bey, bulunduğu sınıfın bilincinde olmadan hareket eden kişilerin türediğine ve bunların boş kaldıklarında huzursuzluk ve isyan çıkartıp, baş kaldırdıklarına değinmektedir.³⁵⁸ Ayrıca devlet adamlarının, beylerin ve sorumluluk sahibi olanların tımar ve zeamet topraklarını kendilerine zevk ve sefa için kullanıp lükse yöneldikleri ve bunun özellikle savaşlarda gerekli teçhizat kullanımında eksikliklere sebebiyet verip başarısızlıklara yol açtığından bahsedilmektedir.³⁵⁹ Bu lüks ve rahatlığın getirdiği sonuç ise devlet düzeninde bozulmaların olması ve başarısızlıkların ortaya çıkması olarak yansıtılmaktadır.³⁶⁰ Daha sonra, tımar ve zeametle ilgili tartışma ve berat kavgaları sebebiyle vezir-i azamın başka meselelerle ilgilenmeye vakti kalmadığını belirten Koçi Bey, bu durumun hem padişah otoritesine hem de devletle ilgili işlerin aksamasına ve tımar ve zeamet sahiplerine zulüm yapılmasına sebep olduğunu belirtmektedir.³⁶¹ Bunun yanında, tımar ve zeamet sahiplerinin yaptıkları işten yeterli payı alamayıp dara düştüklerinden ve üretilen ürünlerin ahvalinin belirsizlik içinde olmasından dolayı reyanın zorluklar içinde boğuştuğu, ayrıca askerin de zor bir duruma düştüğü belirtilmektedir.³⁶² Devamında konuyla ilgili karmaşa sebeplerinde, bahsedilen beratların sıkça ve birbirine zıt hükümler içerir halde kullanılması dolayısıyla padişah

³⁵⁵ a.g.e., s. 50

³⁵⁶ a.g.e., s. 51

³⁵⁷ a. yer

³⁵⁸ a.g.e., s. 52

³⁵⁹ a. yer

³⁶⁰ a. yer

³⁶¹ a.g.e., s. 52-53

³⁶² a.g.e., s. 53

buyruğunun önemini ve saygınlığını yitirdiğinden bahsedilmekte, bu durumda karmaşanın hakim olduğu tımar ve zeamet ehliyle iş görülemez bir hâlin gerçekleştiğinden bahsedilmektedir³⁶³. Son olarak tımar ve zeamet sisteminin içinde bulunduğu durumun askeri bir karmaşaya sebep olduğu ve bunun sonucunda da başarısızlığın geldiği belirtilerek bu durumun düzeltilmemesi hâlinde devletin ve İslam ümmetinin hâlinin harap olacağı belirtilmektedir.³⁶⁴

Yedinci mesele dönem itibariyle ulufelilerin durumu hakkındadır. Bu bölümde geçmiştekenden fazla olan ulufeliler tek tek belirtilmiş ve toplamda doksan iki bin iki yüz on altı kişi hesaplanmıştır.³⁶⁵ Bu durum sonucunda hazinenin giderlerinin çoğaldığı dile getirilmektedir.³⁶⁶ Bunun haricinde eserde belirtildiğine göre iki yüz kadar, ulufeli olmayan fakat ulufeliymiş gibi davranıp halka zulmedenlerin de olduğu belirtilmiştir.³⁶⁷ 1584 yılı sonrasında ulufelilerin içine kanun dışı kişilerin de girdiği ve düzenin bozulduğu bildirilmektedir.³⁶⁸ Son olarak burada ulufeli diye geçinip, hazineyi tüketip, hiçbir işe yaramayanların olduğu ve iş çıktığında neredeyse hepsinin ortadan kaybolduğu belirtilmektedir.³⁶⁹

Sekizinci olarak yeniçerinin bozulmasına dair ilk sebep mesele olarak beyan edilmiştir. Koçi Bey, yeniçeri ocağına yabancıların girmeye başlamasını 1503 yılına dayandırmaktadır.³⁷⁰ Bunun sebebi olarak da Sultan 3. Mehmed'in ocak dışından kişilerin ocağına katılması için verdiği emir gösterilmektedir.³⁷¹ Bundan sonra 1620 yılında "becaiş" (karşılıklı yer değiştirme) usulü denen bir sistem de yeniçeri ocağına eklenip eski kanunlar kısmen de olsa değiştirildi ve bu şekilde düzen bozuldu³⁷². Bu durumun hazineye olan olumsuz etkisinden de bahsedildikten sonra iş bilmez kişilerin ocakta zarara sebep olduğu ve düzeni bozup devlette başarısızlıkların ortaya çıktığı anlatılmaktadır.³⁷³ Sağdan soldan toplanıp işe getirilen kişilerin ehil olmamasından dolayı bozulan ve karışan düzenin geçmişte bu şekilde olmadığı ve geçmişte bu şekilde

³⁶³ a. yer

³⁶⁴ a.g.e., s. 53-54

³⁶⁵ a.g.e., s. 56

³⁶⁶ a. yer

³⁶⁷ a. yer

³⁶⁸ a. yer

³⁶⁹ a.g.e., s. 57

³⁷⁰ a.g.e., s. 58

³⁷¹ a. yer

³⁷² a.g.e., s. 59

³⁷³ a. yer

iyi bir düzen olacağı düşünülseydi o şekilde yapılacak olduğundan söz edilip bir uyarı dile getirilmeye çalışılmıştır.³⁷⁴ Son olarak geçmişte asla ulufeliler arasına yabancıların giremediği, az ve öz de olsalar düzen ve otorite sayesinde zaferler kazandıklarından söz edilip dönemi itibariyle bunların sayısındaki artışa rağmen düzenin bozuk olmasından dolayı hiçbir başarılı işin gerçekleştirilemediği söylenmektedir.³⁷⁵

Dokuzuncu mesele reayanın içinde bulunduğu durum ve fakirlik ile ilgilidir. Koçi Bey yine bir tarih vererek 1582 yılından itibaren halktan alınan vergilerin çoğaldığından ve halkın bu yükü kaldıramadığından bahsederek bu vergi artışını da ulufelilerin çoğalmasına bağlar ve reayanın harap olan vaziyetine dikkat çeker.³⁷⁶ Bu vergiler altında ezilen reayaya zulmedildiği açıkça belirtilerek adaletin sağlanmasının önemine değinilir ve içinde bulunulan döneme binaen gerçekleşen durumun daha önce hiçbir padişah ve İslam ülkelerinde olmadığından bahsedilir.³⁷⁷

Onuncu mesele olarak İslam ülkelerinde ortaya çıkan karmaşa ve bozulmanın nedeni ve başlangıcı ele alınarak, bu durumun verdiği zarardan bahsedilmektedir. İlk olarak bu mesele hakkında İslam topraklarının elden çıktığı belirtilmekte ve bunun sebebi olarak da padişah mansıplarının rüşvet ile ve ehliyetsiz kişilere verilmesi dile getirilmiştir.³⁷⁸ Bu bozulmanın başlama tarihi olarak da yine 1582 yılı verilmiştir. Bunun yanında 1591 yılındaki durum hakkında, birçok yerin kaybedildiği ve çok azının geri alınabildiği belirtilmektedir.³⁷⁹ Bunun sebebi olarak yukarıda bahsedilen sebep neticesinde askerlerin savaşmaması ve savaşlardan kaçmasına değinilmektedir.³⁸⁰ 1595 yılında Celalilerin ortaya çıkıp birçok yeri yağmaladığı, memleketin harap olduğu ve bunun sonucunda da zulüm gören halkın köylerini terkettiklerinden bahsedilmektedir.³⁸¹ Osmanlı topraklarına yapılan saldırılardan bahseden Koçi Bey, bu saldırıların arttığı ve bunlara karşı konulamadığını belirtmektedir.³⁸² Bunun sebebi olarak, Koçi Bey'in daha evvel de birçok kez bahsettiği gibi askerlerin ve bozulan tımar ve zeamet sisteminin sonuçları olarak beliren zulüm ve eşkiyalık gösterilebilir. Ayrıca Acemler tarafından

³⁷⁴ a.g.e., s. 60

³⁷⁵ a.g.e., s. 61

³⁷⁶ a.g.e., s. 62

³⁷⁷ a.g.e., s. 63

³⁷⁸ a.g.e., s. 64

³⁷⁹ a. yer

³⁸⁰ a. yer

³⁸¹ a.g.e., s. 64-65

³⁸² a.g.e., s. 65

gerçekleştirilen saldırılar neticesinde Bağdat gibi önemli bir yerin de kaybedildiği önemle arz edilmekte ve buranın geri alınmasının önemi üzerinde durulmaktadır.³⁸³ Buradan Sultan 4. Murad'ın Bağdat Seferi'ne çıkması telkinini aldığı görülmektedir. Dolayısıyla “Bağdat Fatihi” olarak anılan Sultan 4. Murad'ın bu başarısında ve Bağdat'ın fethedilmesi fikrinde Koçi Bey'in etkisinin olduğu düşünülebilir. Fakat Koçi Bey bu seferde başarılı olunamayacağından bahseder ve içinde bulunulan dönem itibarıyla elde bulunan ordu mensuplarının buna yetersiz ve beceriksiz kalacaklarını dile getirir.³⁸⁴ Başarının yolunu ise padişahın da sefere katılmasında ve orduyu kontrol etmesinde görür.³⁸⁵ İçinde bulunulan durumun içler acısı olduğunu belirten müellif, bunun hem haricî hem dâhilî sebeplerle gerçekleştiğini konu edinir ve sonunda da reaya ve berayanın vahim bir duruma düştüğü açıklanır.³⁸⁶ Daha sonra daire-i adliyyeden bahseden Koçi Bey: “saltanat-ı âliyyenin şevket ve kuvveti asker ile, askerinin ayakta durması hazine ile, hazinenin toplanması reaya ile, reayanın ayakta durması adalet ve doğruluktur.”³⁸⁷ Şeklinde bu kavramı açıklar ve içinde bulunulan dönemde âlem, reaya, hazine ve kılıç ehlinin vahim durumundan bahsederek bu gafletin ortadan kaldırılması gerektiğini anlatmaya çalışır ve klasik düzene vurgu yapar. En sonda ise meseleye dair tedbirin önemle ve en kısa zamanda ele alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.³⁸⁸

On birinci mesele de kul veya asker sınıfının ve bazı Osmanlı topraklarının çeşitli durumunu açıklamaktadır. Memleketin düzeni için askerlerin yani kulların düzene ve disipline sokulmasının önemini beyan ederek konuya başlayan müellif, kulların itaatten çıktıklarını ve zaptedilemediklerini beyan etmektedir.³⁸⁹ Koçi Bey'in bu eseri padişaha sunmasıyla aynı dönemlerde Sultan 4. Murad'ın otoritesini kuvvetlendirmeye başladığı ve askerinin gözünde idareyi sağlamlaştırıcı bir takım faaliyetler gerçekleştirdiği görülmektedir. Yine burada Koçi Bey'in bu risale ile padişahı ne denli etkilediği bir kez daha görülebilmektedir. Koçi Bey: “İnsanoğlu kahr ile zapt olunur; yumuşaklıkla olmaz.”³⁹⁰ diyerek kullara iyi ve yumuşak muamele ile itaatkarlık öğretilemez ve üzerlerinde kontrol sağlanamaz demektedir, ancak sert bir muamele sergilenerek kulların

³⁸³ a. yer

³⁸⁴ a. yer

³⁸⁵ a. yer

³⁸⁶ a.g.e., s. 66

³⁸⁷ a. yer

³⁸⁸ a. yer

³⁸⁹ a.g.e., s. 67

³⁹⁰ a. yer

intizam ve düzen içine gireceği belirtilmektedir. Kulların yani askerlerin içinde bulunduğu bu duruma ise tımar ve zeamet sistemindeki bozulma ve bu grubun yok olmasının sebep olduğu dile getirilerek, tımar ve zeamet sisteminin evvelki gibi tekrardan düzenlenmesinin bu sorunların çözümünde etkili olacağına vurgu yapılır.³⁹¹ Koçi Bey: “Askerin çokluğu fayda vermez; az ve öz, itaatli ve terbiyeli (olması) gerekir.”³⁹² diyerek ulufelilerin sayısında da azaltılma yoluna gidilerek sorunların çözümünün sağlanabileceğini belirtmektedir. Son olarak rüşvetin verdiği harabiyet ve zalimlerin reaya ve beraya üzerindeki zulmünün yok edilmesinin gerektiği ve bunun için de yapılması gereken en önemli şeyin tımar ve zeamet sisteminin yerli yerince eskiden olduğu gibi uygulanması ve buna bağlı askerlerin iyi ve düzgün şekilde hizmetlerinin sağlanması olduğu eserde belirtilmektedir.³⁹³

On ikinci mesele olarak da eskiden tımar ve zeamet olan fakat sonradan değişik amaçlar ile kullanılır hale gelen toprakların tekrardan tımar ve zeamet olarak kullanılması için yapılacak olan şeyler ele alınmaktadır. Tımar ve zeamet hak sahibi kişilere düzgün bir şekilde dağıtımının yapılmasında beylerbeyilerin etkin olması önerilmekte, ancak bu şekilde olursa hak ve doğruluğun gerçekleşeceği vurgulanmaktadır.³⁹⁴ Bu konuda 1602 ve 1613 yıllarında padişah tarafından verilen emirler olmasına rağmen fiili olarak gereken çalışma yapılamamış ve konunun sağlıklı bir şekilde sonuçlanması mümkün olmamıştır.³⁹⁵ Tımar ve zeametlerin geçmişte olduğu şekliyle olmasa bile büyük çoğunluğunun tekrardan bu kategoriye sağlıklı bir şekilde geri döndürülebilmesi için Koçi Bey bu görevin beylerbeyleri tarafından yapılmasını padişaha önerir.³⁹⁶

On üçüncü mesele, on ikinci meselenin devamı niteliğindedir ve tımar ve zeamet sahiplerinin gerektiği gibi nasıl düzenlenip bu konunun en iyi nasıl çözülebileceğini beyan etmektedir. Tımar ve zeamet sistemindeki bozulmanın tekrardan düzeltilmesi için Koçi Bey, ulufelilerin tımar ve zeamet sahibi edindirilmesini, bu sayede ulufelilere verilecek paranın da hazinede kalacağını belirtir ve bunu bir çözüm önerisi olarak sunar.³⁹⁷ Bu sayede hem tımar ve zeamet sistemi düzene sokulmuş olacak, hem de

³⁹¹ a. yer

³⁹² a. yer

³⁹³ a.g.e., s. 68

³⁹⁴ a.g.e., s. 69

³⁹⁵ a. yer

³⁹⁶ a.g.e., s. 70

³⁹⁷ a.g.e., s. 71

hazinenin tasarruf etmesi sağlanacak, hem de Osmanlı Devleti askeri güç olarak eski mertebesine tekrardan dönecektir. Bunun haricinde bir takım vakıfların da devlet hazinesi için zarara sebep olduğu belirtilmektedir.³⁹⁸ Önceden vakıf işlerinin yeni fethedilen yerlerin imarı için kullanıldığından söz eden Koçi Bey, kendi zamanlarında bunların bir takım yüksek rütbelilere mal mülk getirmesi ve onların zenginleşmesi için kullanıldığını söylemekte, bunun hem dinen caiz olmadığı hem de devletin zararına olduğu söylenmektedir.³⁹⁹ Tüm vakıfların hak ve adalet üzere tetkik edilmesi ve bunlardan gerekli olanların bırakılıp gereksiz görülenlerin ise ulufelilere bölüştürülmesi ve bu sayede de hem hazine hem askerin iyiliği ve fazlalığı sağlanacağı eserde belirtilen bir çözüm önerisidir.⁴⁰⁰ Bunların ulufelilere verilmesi konusunda da dikkat edilmesi gerekenlerin olduğunu belirten Koçi Bey, bu toprakların istekli ulufelilere verilmesinin uygun olduğunu ve iki ayrı köye bir ulufelinin tayin edilmesinin uygun olmadığını söylemektedir.⁴⁰¹ Sonuç olarak devlet düzeninde iyileşmenin ve askeri alanda başarının bu yolla hasıl olacağı bildirilmektedir.⁴⁰²

On dördüncü mesele olarak ele alınan konu eşkiyalık ve memleketin düzenine dairdir. Burada bir hikaye anlatılmaktadır. Hikaye İran şahı olan Şah 1. Abbas hakkındadır. Bu hikayede örnek olarak gösterilen Osmanlı Devleti'nin iyi hali anlatılırken, saltanat işinin sadece vezir-i azam tarafından yetkili bir şekilde yürütülmesi, gereksiz azledilmelerin olmaması, askerlerin temiz, seçkin ve mal ve şöhret meraklısı olmaması, reaya ve berayanın huzurlu olması, hazinenin haram ve zulüm ile toplanmış maldan oluşmaması gibi özelliklerden bahsedilir.⁴⁰³ Bunların Şah'a anlatılması ve bildirilmesi neticesinde de Şah, askerinin az, öz ve temiz olması, mansıplarının uzun süreler görevde kalması, reayasıyla ilgilenmesi ve adaletli ve doğru şekilde hükmetmesi ile güç ve kudret sahibi olmuştur.⁴⁰⁴ Bu hikayeyi Koçi Bey padişaha nakledip onun üzerinde bir etki bırakmak istemiş ve padişaha doğruluk ve adalet yolunda gitmesini tavsiye etmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca son olarak bu mesele içinde Koçi Bey hükümdarı kalbe benzetmiş, devleti ve diğer unsurları da vücudun parçaları olarak görüp kalbin iyi olması

³⁹⁸ a. yer

³⁹⁹ a.g.e., s. 72

⁴⁰⁰ a. yer

⁴⁰¹ a.g.e., s. 72-73

⁴⁰² a.g.e., s. 73

⁴⁰³ a.g.e., s. 74

⁴⁰⁴ a.g.e., s. 75

⁴⁰⁵ a.g.e., s. 76

halinde vücudun da iyi olacağını bildirip, âlemdeki dirlik ve düzenin padişaha bağlı olduğunu anlatmak istemiştir.⁴⁰⁶ Burada Koçi Bey'in yönetime ve devlete organizmacı bakış açısıyla yaklaştığı dikkat çekici bir şekilde ifade edilebilir.

On beşinci meselede ise, vezirlerin, divan üyelerinin hallerinin iyileştirilmesi ve rüşvetin yok edilmesi ele alınmaktadır. İlk olarak bozulma ve fesadın sebebi olarak rüşvet zikredilmekte ve bu kötü durumun yok edilmediği takdirde adaletin de sağlanamayacağı belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Rüşvetin ortadan kalkmasıyla, vezir-i azamın görevini daha iyi yapacağı, enderun ve birun halkının saltanat işlerine karışmayacağı ve vezirlerin hizmetinde dirlikli ve defterli kimselerin kalmayacağı bildirilmektedir.⁴⁰⁸ İkinci olarak sancak beyleri ve beylerbeyilerin ömür boyu hizmette tutulmaları, onların emri altındaki kişilerin dirlikli olmaması, zulüm ve fesad gibi durumları kesinleşmedikçe azlolunmamaları ve zeamet ve tımarların dağıtımında sadece bunların görevlendirilip İstanbul'dan bu işe karışılmaması gerektiği söylenmektedir.⁴⁰⁹ Bu meselenin bir diğer konusu da ilmiye mansıplarının ehliyetli bir şekilde görev almaları, müderrislerden rüşvet alınmaması ve cahil olanların meslekten çıkarılıp mansıb verilmemesi gerektiği hususundadır.⁴¹⁰ Arpalık ile tımar ve zeametlerin birbirine karışmaması gerektiğini önemle belirten Koçi Bey, kapıcıbaşılar, müteferrikalar ve kâtiplerde olması gereken özelliklerden bahsedip göreve getirilirken bu özelliklere dikkat edilmesini önerir.⁴¹¹ Tımar ve zeametın ehline verilmesi konusunda bu kısımda da önemle üzerinde durulur.⁴¹² Halkın güvenilirliğini ve dindarlığını kaybedip, hile, yalancılık ve aldatmacaya meylettiği vurgulanmaktadır.⁴¹³ Son olarak mansıpların layık olanlara verilmesi ve tımar ve zeamet sisteminin dikkatlice uygulanması neticesinde rüşvet meselesinin de hallolunacağı belirtilmektedir.⁴¹⁴

On altıncı mesele olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemi idealize edilmiş bir örnek olarak anlatılmaktadır. Burada padişaha Kanuni dönemindeki ideal durum anlatılmıştır. Fakat Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'nin en yüce ve en mükemmel padişahı olmasının yanında devletteki bozulmaların da onun döneminde

⁴⁰⁶ a. yer

⁴⁰⁷ a.g.e., s. 77

⁴⁰⁸ a. yer

⁴⁰⁹ a. yer

⁴¹⁰ a. yer

⁴¹¹ a. yer

⁴¹² a.g.e., s. 78

⁴¹³ a. yer

⁴¹⁴ a. yer

başladığı söylenmektedir.⁴¹⁵ Bunun yanında padişahın halka ve devletin durumuna dair bilgi sahibi olması gerektiği, bunun için de kendisini perdeler arkasına saklamayıp divanda olması önemle vurgulanır.⁴¹⁶ Yavuz Sultan Selim'in bu meseleyi iyi bir şekilde yaptığından bahseden Koçi Bey, bu padişahın makam yükseltme ve azletme konularında da devletin klasik yolunu gözettiğinden bahsetmektedir.⁴¹⁷ Belli bir silsile dahilinde sırayla mertebelerin yükseltilmesi önemli bir husus olarak Sultan 4.Murad'a aktarılmaktadır. Padişahın kendi soyundan olan kadınların evlendirilmesi hususuna da değinen Koçi Bey, evlendirilen kadınların kocalarının dikkatle seçildiği ve bu evlilik sonrasında ise devlet işlerine karışmaması maksadıyla damatların İstanbul'dan gönderilip sancaklarda görevlendirildiğini belirtmektedir.⁴¹⁸ Hazinesinin emanet edildiği kişilerin dindar ve ırzına dikkat eden insanlar olduğu dile getirilmekte, aynı şekilde ilim ehlinin ve kadınların da bu gibi özelliklerine dikkat edilerek görevlendirilmelerinin yapıldığı ve hazineye giren mala da bu görevlilerin dikkat ettiği, ayrıca vezir ve kılıç ehlinin de daha önce bahsedilen ideal özellikte olduğuna burada bir kez daha değinilmektedir.⁴¹⁹ Son olarak şeriata uyulması, kanun-ı kadimin gözetilmesi ve bidatten sakınılması durumlarında devletin de doğru yola ulaşacağı bildirilmektedir.⁴²⁰

Önceki meseleyle bağlantılı olarak on yedinci mesele de Kanuni Sultan Süleyman dönemini anlatmakta, fakat bu sefer dönemdeki bozulma ele alınmaktadır. İlk olarak ele alınan konu padişahın divana katılmaması ve bu sebepten dolayı da devlet erkânı tarafından tanınmaz olduğudur.⁴²¹ İkinci olarak ele alınan konu ise, padişahların sevdikleri kişileri yüksek makamlara hızlı bir şekilde getirmesidir ve bunun sonucunda da tecrübesiz, gururlu, meşveretten uzak ve gaflet içinde olan kişilerin vezir-i azam olarak görev yapmaya başlamalarıdır.⁴²² Üçüncü olarak ele alınan konu da Kanuni Sultan Süleyman'ın kızını evlendirdiği kişiyi vezir-i azam yapması ve yüklü miktarda toprakları ona verip gelecekte o toprakların kaybolup faydasız kalmasıdır.⁴²³ Dördüncü konu iltizamların kural dışı kişilere verilmesidir.⁴²⁴ Beşinci konu, Kanuni Sultan Süleyman'ın

⁴¹⁵ a.g.e., s. 79

⁴¹⁶ a. yer

⁴¹⁷ a. yer

⁴¹⁸ a.g.e., s. 80

⁴¹⁹ a. yer

⁴²⁰ a. yer

⁴²¹ a.g.e., s. 81

⁴²² a. yer

⁴²³ a. yer

⁴²⁴ a.g.e., s. 82

zenginlikten dolayı süs, lüks ve sefahate düşmesi olmuş, bunun sonucunda da saray eşrafi ve halk da bu hal üzere bir seyir edinip zulüm ve tecavüz ortaya çıkmıştır.⁴²⁵

On sekizinci meselede ele alınan konu Sultan 4. Murad'ın hangi hallere sahip olması hususundadır. Burada Koçi Bey ilk olarak yaptığı uyarılar için padişahı af dilemekte, bunu yapmasına sebep olarak padişahın ahiretteki durumunun kötü olmasına gönlünün el vermediğini söylemektedir.⁴²⁶ Devamında Sultan 4. Murad'ın döneminde hanedanın başına gelenlerden ve birtakım ilahi işaret olduğunu belirttiği olaylardan bahseden Koçi Bey gerekli nasihatleri ve olması gerektiğini düşündüğü durumları sıralamaya başlar. İlk olarak zeamet ve tımarın hak sahiplerine dağıtılmasını ve bu şekilde de reayanın rahat edip üzerlerindeki zulümden kurtarılacağı belirtilir.⁴²⁷ İkinci olarak belirtilen husus, meşru olmayan vakıfların, temlikler ve hasların gereği gibi ve hak edilenler arasında taksim edilmesi gerektiğidir.⁴²⁸ Bu sayede devletin tekrardan düzene kavuşup eski korkular ve azametli hâlini alacağı vurgusu yapılmıştır. Mansıb ve dirliklerin de geçmişteki gibi düzenli şekilde verilmesine ve bu sayede devletin eski kudretine kavuşacağına değinilir.⁴²⁹ Koçi Bey devletin sahip olduğu insan kaynağının verimli kullanılmasına dikkat çekmektedir.⁴³⁰ Din ve devleti önemseyip el üstünde tutan kişilere önem verilmesi gerektiği hususu ve bu iyi kişilerin hasımlarına dikkat edilmesi gerektiği de dikkat çekilen konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³¹

On dokuzuncu bölüm tımar ve zeametın ortaya çıkartılıp hak edenlere dağıtılmasını konu edinen bir meseleyi içermektedir. Bu bölümde daha önce de dikkat çekilen hususlar derli toplu bir şekilde dile getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin tımar ve zeametın kimler tarafından takip edileceği, ne şekilde dağıtımının yapılması gerektiği, dağıtım yapılırken izlenmesi gereken yol ve yöntem, tımar ve zeametın verileceği kişilerde bulunması gereken özellikler, bunların işletilmesinde uyulması gereken kurallar gibi birçok husus padişaha bildirilmektedir. Bunun sonucunda bozulma ve fesadın da ortadan kalkacağı belirtilmektedir. Kısacası bu bölümde tımar ve zeamet sistemini eskiden olduğu gibi işler duruma getirip asker kalitesini arttırma ve bu sayede reaya ve

⁴²⁵ a. yer

⁴²⁶ a.g.e., s. 83

⁴²⁷ a. yer

⁴²⁸ a.g.e., s. 84

⁴²⁹ a.g.e., s. 85

⁴³⁰ a. yer

⁴³¹ a. yer

beraya üzerinden zulmü kaldırıp bunların rahatlamasını sağlama, zafer ve fetihlerin eskisi gibi artması, ülkenin savunma mekanizmasının kuvvetlendirilip eski haline getirilmesi gibi hususlar zikredilmektedir. Yapılması gerekenler ve bunun sonucunda devletin geleceği durum kısaca özetlenmektedir.

Yirminci mesele ulufelilerin durumunun nasıl düzeltileceği ile ilgilidir. Burada kanun-ı kadime vurgu yapılarak geçmişte uygulanan şekliyle ulufelilerin durumu düzeltilmeye çalışılmıştır. Özellikle ulufelilerin sayısının sabitlenmesi konusundan bahsedilmektedir.⁴³² Kısacası ulufelilerle ilgili olarak geçmiş ideal dönem uygulaması örnek gösterilmekte ve buna tekrardan dönülmesi ile birlikte düzenin sağlanıp bozulmanın önüne geçilebileceği beyan edilmektedir. Bunun haricinde yeniçerilerin durumuna özellikle değinilmektedir. Burada da kanun-ı kadime uyulması ikazı bulunmaktadır.⁴³³ Özellikle mertebe yükseltilmesinde çeşitli zaman aralıkları ve mertebelerin sırasıyla yükseltilmesi hususuna dikkat edilmesi istenmekte, ağa çırağı⁴³⁴, sipahi oğlu⁴³⁵ ve becaış gibi sonradan uydurulan ve uygulanmaya başlanan sistemlerin kaldırılması önemle belirtilmektedir.⁴³⁶ Azlolunma meselesinde de dikkat edilmesi gerektiği, suçsuz yere kısa sürede azillerin gerçekleştirilmemesi gerektiği padişaha arz edilmektedir.⁴³⁷ Koçi Bey ulufelilerin sayısının az olup niteliklerinin fazlalaşması gerektiğini düşünmekte ve bunu eserinde dile getirmektedir.

Yirmi birinci meselede ise tüm anlatılanların değerlendirmesi yapılmış ve böylece risale bitirilmiştir. Kısacası eserin özeti niteliğini taşıyan bu bölümde, geçmişin idealize edilmiş halinin padişaha özet olarak sunulduğu söylenebilir. Bunlardan detaylı şekilde bahsedildiği için burada tekrardan üzerinde durulmayacaktır.

3.2.2. Sultan 1. İbrahim'e Sunulan Risale

Sultan 4. Murad için risale kaleme alan Koçi Bey, Sultan 1. İbrahim'in bundan haberi olması üzerine kendisi için de bir risale kaleme alınmasını istemiştir. Bu bağlamda Koçi Bey bu risaleyi padişahın isteği üzerine kaleme almıştır ve 1640 yılında padişaha

⁴³² a.g.e., s. 90

⁴³³ a. yer

⁴³⁴ Kanun hükümlerine aykırı olarak yeniçeri ağaları tarafından devşirme yöntemi dışında yeniçeri ocağına alınan kişiler için kullanılan bir terimdir.

⁴³⁵ Sipahilerin acemi ocağına kaydedilmiş oğulları için kullanılan bir terimdir.

⁴³⁶ a.g.y., s. 90

⁴³⁷ a. yer

sunmuştur. Ayrıca Sultan 4. Murad gibi bir bilgi birikimi ve tecrübeye sahip olmayan Sultan 1. İbrahim için kaleme alınan risalenin ilk risaleden farkları bulunmaktadır. Bu risalelerin padişahların şahsi durumuna göre yazılmış olmaları dikkat çekicidir. İkinci risalede Koçi Bey daha çok tecrübesiz ve bilgisiz olan Sultan 1. İbrahim'e âdeta Osmanlı Devleti hakkında temel bilgileri öğretir gibi yazdığı bu risalesini mektuplaşma şeklinde kaleme almıştır. Bu risaledeki meseleler de Zuhuri Danışman'ın çalışmasının, Seda Çakmacıoğlu tarafından güncellenmiş ve eksiklikleri tamamlanmış metni üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır. Fakat bu risalenin meselesi hakkında temel olarak devleti tanıtan bir içeriğe sahip olması dolayısıyla detaylı incelemeye lüzum görülmemektedir.

Risale toplamda on dokuz bölümden meydana gelmektedir ve daha önce de değinildiği üzere mektupların bir araya gelmesi şeklinde oluşan ve bazen birbirinden kopuk bir yapısı bulunmaktadır. Bu risaleler hakkında daha sonra genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

İlk mesele devletin durumuna dair tutulan defterler ile ilgilidir. Padişaha bu defterleri isteyip gözden geçirmesi ve devlet hazinesine dair bilgi edinmesi tavsiye edilmektedir.⁴³⁸ Ayrıca kullara dair tutulan kayıtların da incelenmesi ve devlet hakkında ekonomik durum haricinde askeri durumun da önemli bir husus olduğu belirtilmektedir.⁴³⁹ Vezir-i azamdan devletin durumuna dair güncel defterlerin istenmesi de Koçi Bey tarafından faydalı görülmektedir.⁴⁴⁰ Sultanın iç oğlanları hakkındaki sorusuna kısa bir cevap veren Koçi Bey, yazılan bu mektubun okunduktan sonra yok edilmesini istemektedir.⁴⁴¹ Son olarak, padişahın sır kâtibinden isteyip incelemesi tavsiye edilen defterler sırayla sayılarak bu bölüm bitirilmektedir.

İkinci meselede harem-i hümayun teşkilatı ele alınmaktadır. İlk olarak Koçi Bey padişaha bilmediklerini sorup öğrenmesi ile ilgili telkinde bulunmaktadır.⁴⁴² Eserde sırayla harem-i hümayundaki görevlilerden bahsedilir. Bunların görevleri, mertebelerinin ne şekilde yükseltilmesi gerektiği ve maaşları hakkında padişaha bilgi verilir.⁴⁴³ Daha sonra harem-i hümayunun her bir bölümündeki görevlilerin sayısının kaç olması gerektiği

⁴³⁸ a.g.e., s. 101

⁴³⁹ a. yer

⁴⁴⁰ a. yer

⁴⁴¹ a.g.e., s. 102

⁴⁴² a.g.e., s. 103

⁴⁴³ a. yer

belirtilip, eserin kaleme alındığı dönemdeki görevli fazlalığının zamanla azaltılarak normal sayıya ulaşılması tavsiye edilir.⁴⁴⁴ Koçi Bey bu bölüm içerisinde kendi düşünceleri doğrultusunda padişahın harem-i hümayunun bölümlerinin başında bulunanlara ne gibi emirler vermesi gerektiğini de ele almaktadır. Son olarak harem-i hümayundakilere verilen bahşişlerden, bunların ne zaman verildiğinden ve ne kadar bahşiş verildiğinden bahseden Koçi Bey, cüce ve dilsizlerin de durumuna değinerek bu meseleyi sonlandırır.⁴⁴⁵

Üçüncü mesele, memurlukların ve rütbelerin ne şekilde verildiğine dairdir. Koçi Bey, padişaha, memurluk verilen kişilere ne miktarda ulufe ve dirlik verileceğini beyan eder ve dirliğin yalnızca padişah tarafından verilebileceğini belirtir.⁴⁴⁶ Bu bölümde, özellikle yeniçeri ocağı üzerinden memurluk ve rütbe meselesi ele alınmaktadır.⁴⁴⁷ Rütbelerin ne şekilde yükseltileceği, ne miktarda para verileceği, ocaklardaki asker bölümleri ve sayıları gibi bilgiler Koçi Bey tarafından padişaha aktarılır.⁴⁴⁸ Son olarak reaya ve şehirliden yeniçeri yapılmasının caiz olmadığını söyleyen Koçi Bey, acemi oğlanı ocağına dair bilgi vererek bu meseleyi tamamlar.⁴⁴⁹

Dördüncü mesele, sefer hazırlıkları, ordunun ve sikkenin durumu hakkındadır. İlk olarak sefer için gerekli olanlar ve yapılması gerekenler padişaha bildirilir ve bu konuda hazırlıkların yapılması için emir verilmesi gerektiği, hazırlıkların beş yıl kadar süreceği beyan edilir.⁴⁵⁰ Daha sonra ordunun sefere giderken alacağı düzen padişaha anlatılır.⁴⁵¹ Savaş için alınan vergilerden bahseden Koçi Bey, bu konuda da bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğini dile getirir.⁴⁵² Reayanın içinde bulunduğu zor duruma ve buna dikkat edilmesine önemle değinilir.⁴⁵³ Son olarak sikkenin ayarına dikkat edilmesi gerektiğinden bahsedilerek bu mesele sonlandırılır.⁴⁵⁴

⁴⁴⁴ a.g.e., s. 104

⁴⁴⁵ a.g.e., s. 106

⁴⁴⁶ a.g.e., s. 108

⁴⁴⁷ a. yer

⁴⁴⁸ a.g.e., s. 108-109

⁴⁴⁹ a.g.e., s. 110

⁴⁵⁰ a.g.e., s. 111

⁴⁵¹ a. yer

⁴⁵² a.g.e., s. 112

⁴⁵³ a. yer

⁴⁵⁴ a. yer

Beşinci mesele hali hazırda görevde bulunan kullar hakkındadır. Bu bölümde ilk bahsedilen konu, padişahın Osmanlı tarihini ve şehnâmeleri okuması gerektiğine dairdir.⁴⁵⁵ İkinci olarak beylerbeyi, sancak beyleri ve ocak ağalarının isimlerinin bilinmesinin önemli olduğundan bahsedilir.⁴⁵⁶ Daha sonra yeniçeri ocağındaki farklı mertebelerin padişah tarafından bilinmesi gerektiğine değinilir.⁴⁵⁷ Yeniçeri ocağı ve buradaki görevliler hakkında bir takım bilgiler Koçi Bey tarafından anlatılır.⁴⁵⁸ Son olarak Koçi Bey, Osmanlı beylerbeyilerini görev yaptığı yeri ve isimlerini zikrederek sıralar, bunlara beceriklilikleri ve gördükleri işlere göre muamele edilmesi gerektiğini belirtir.⁴⁵⁹

Altıncı olarak yeniçeri teşkilatı ele alınmaktadır. Bu bölümde sırasıyla müteferrikalar, çavuşlar, çaşnigirler, av ağaları, sipahiler, silahdarlar, bölük ağaları, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, kethüda bey, ulufeliler, cebeciler, topçu kullar, mehter kulları, kapıcılar, mansıbsız vezirler ve beyler, solak kullar, peykler, büyük mirahur ağa, küçük mirahur ağa, kapıcılar kethüdası gibi yeniçeri teşkilatında yer alanlar hakkında çeşitli bilgiler sunulmaktadır.

Yedinci mesele hatt-ı şeriflerin yazılış ve içeriği, sikkenin durumu ve memleketin tahriri ile ilgilidir. Bu bölümde ilk olarak hatt-ı şerifin nerede, ne için kullanıldığı ve padişahın bunu nasıl kullanacağı açıklanmaktadır.⁴⁶⁰ Bu konu ulufelerin dağıtımına dair bir örnekle bildirilmiştir. Diğer bir konu olan sikke ile ilgili Koçi Bey, darphanenin başına getirilecek kişide bulunması icap eden özelliklerden bahseder ve sikke ile ilgili çeşitli bilgiler vererek bu konunun mühim olduğunu belirtir.⁴⁶¹ Koçi Bey sikkenin önemini belirtmek için, para bastırmak ve hutbe okutmanın padişahlık alameti olduğundan bahseder.⁴⁶² Memleketin durumunun belirtildiği tahrirler ise büyük öneme sahiptir. Koçi Bey bunun öneminden eserde bahsedip, bu tahrirlerin belirlenip yazılmasında görevlendirilecek olan kişide bulunması gereken özelliklerden bahseder.⁴⁶³ Son olarak bu

⁴⁵⁵ a.g.e., s. 113

⁴⁵⁶ a. yer

⁴⁵⁷ a. yer

⁴⁵⁸ a. yer

⁴⁵⁹ a.g.e., s. 114

⁴⁶⁰ a.g.e., s. 121

⁴⁶¹ a. yer

⁴⁶² a.g.e., s. 122

⁴⁶³ a. yer

bölümde beylerbeyilere, kapudan paşaya, yeniçeri ağasına ve vezirlere yazılacak hatt-ı şeriflere örnekler verilmektedir.

Sekizinci mesele mülki bölümler ve hasların miktarıyla ilgilidir. Bu bölümde beylerbeyiliklerin durumundan bahsedilerek bütün beylerbeyilikler tek tek ele alınmışlardır. İlk olarak Rumeli beylerbeyisinin hası ele alınmış, beylerbeyine bağlı sancaklar tek tek sayılmıştır. Burada bulunan zeametli, tımarlı ve cebeliler ayrı ayrı belirtilerek buranın ekonomik durumuna dair de bir bilgi sunulmaktadır. Bu tarzda bilgiler Anadolu beylerbeyiliği, Karaman beylerbeyiliği, Bosna beylerbeyiliği, Tamışvar beylerbeyiliği, Budin beylerbeyiliği, Özi beylerbeyiliği, Akdeniz adaları beylerbeyiliği, Kıbrıs beylerbeyiliği, Zülkadriye beylerbeyiliği, Şam beylerbeyiliği, Trablus Şam beylerbeyiliği, Haleb beylerbeyiliği, Ruha beylerbeyiliği, Diyarbakir beylerbeyiliği, Rûm beylerbeyiliği, Erzurum beylerbeyiliği, Kars beylerbeyiliği, Çıldır beylerbeyiliği, Trabzon beylerbeyiliği, Kefe beylerbeyiliği, Musul beylerbeyiliği, Bağdad beylerbeyiliği, Van beylerbeyiliği ve Şehrızor beylerbeyiliği içinde sırasıyla belirtilerek mesele sonlandırılmıştır.

Dokuzuncu mesele avarız ve sürsata ile ilgilidir. Halktan toplanan bu vergi hakkında Koçi Bey padişaha bilgi vermektedir. Bunun yanında durumu anlatarak bu vergiyi toplamak için çıkan ve avarız defterlerini satın alan kişilerin bu parayı çıkartmak ve üstüne de kar edebilmek için halka zulmedip yüksek miktarda vergi topladığı belirtilmektedir.⁴⁶⁴ Bu vergilerin zulmedilmeden toplanması için padişaha yapılması gerekenler de bu bölüm içerisinde anlatılmaktadır.⁴⁶⁵ Diğer bir husus olarak sürsat ele alınmaktadır. Bu, ordunun sefere çıkması ile lazım gelen bir durumdur ve sefer yolu üzerindeki yakın yerlerden yolculuk esnasında ordu için gerekenler parası karşılığında tedarik edilmeye çalışılır.⁴⁶⁶ Sefer haricinde halkın bu hususta bir görevi yoktur. Sadece sefer zamanlarında yol üzerindeki yakın yerlerden temin edilmektedir. Son olarak sürsatten bahsedildikten sonra reayanın önemi belirtilerek, reaya üzerinden zulmü kaldırmanın mühim bir iş olduğu söylenmektedir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 130

⁴⁶⁵ a. yer

⁴⁶⁶ a.g.e., s. 131

⁴⁶⁷ a. yer

Onuncu mesele şeyhülislam ve kazaskerlere verilecek emir ve talimatlara yöneliktir. Bu bölümde birer örnekle bu makamlardaki kişilere nasıl hitap edileceği ve neler buyurulacağı bildirilir.

On birinci mesele ise kadılarla ilgilidir. Öncelikli olarak Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin kadıların durumundan sorumlu olduğu bildirilmektedir.⁴⁶⁸ Daha sonra kadıların azil ve tayini hakkında, bu süreler içinde neler yaptıklarından bahsedilerek padişaha bilgi verilir.⁴⁶⁹ Bu konularda atama yapıldığında kazasker ve padişah arasındaki münasebetin ne olduğu ve padişahın konuyla ilgili beklenti ve isteklerinin neler olduğu eserde belirtilmiştir.⁴⁷⁰ Kadılık, müderrislik, mollalık ve müftülük gibi makamlar ile ilgili bilgilerin de verildiği eserde, bu mertebeler, yükselme durumları ve silsileleri, maaşlar gibi hususlardan bahsedilmektedir.⁴⁷¹ Bahsedilen görevlilerin neler yaptığı ve üzerlerindeki vazifeler de padişaha bilgi olarak sunulan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak mülazımlıkla ilgili bilgiler verilerek bu konuda padişahın nelere dikkat etmesi gerektiği bildirilmektedir.

On ikinci mesele Kırım hanları, donanma ve teşrifat merasimi ile ilgilidir. Kırım hanları ve bunların soyuna dair tespitlerini padişaha aktaran Koçi bey, daha sonra Kırım'ın han atanması ve Kırım hanına karşı nasıl bir tutum içinde olunması gerektiğinden bahseder.⁴⁷² Daha sonra kapudan paşa ve emri altındaki bey, beylerbeyi, kadirga ve askerlerden bahseden Koçi Bey, bu hususta padişaha çeşitli bilgiler vererek devletin deniz kuvvetleri hakkında padişahı bilgilendirmeye çalışmaktadır.⁴⁷³ Padişahın el öpme merasiminde ne yapması ve ne yapmaması gerektiği gibi hususlar, bunun yanında namaza çıkıldığında ne gibi durumların hasıl olacağı, bu durumlara karşı padişahın nasıl karşılık vermesi gerektiği gibi meseleler de eserde anlatılmaktadır. Padişahın huzuruna çıkılması ve huzurda karşılıklı olarak nelerin yapılacağı teşrifat kuralları olarak bilinmekte ve burada Koçi Bey bu hususta padişaha bilgi vermektedir. Bu mesele ele alınırken, daha önce de bahsedildiği gibi padişaha bilmediğini öğrenmek için sorması, meşveret etmesi

⁴⁶⁸ a.g.e., s. 133

⁴⁶⁹ a. yer

⁴⁷⁰ a. yer

⁴⁷¹ a.g.e., s. 134

⁴⁷² a.g.e., s. 135-136

⁴⁷³ a.g.e., s. 136

gerektiği gibi hususlar tekrardan hatırlatılmaktadır. Son olarak Tatar hanları ve kullara yönelik birtakım bilgiler verilerek bu mesele bitirilmiştir.

On üçüncü mesele muhafaza, sâlyane, mukataa ve diğer şeylerle ilgilidir. Bu bölümde birçok husus hakkında âdeti sözlük gibi açıklamalarda bulunmaktadır. Bir husus dile getirilip açıklaması öz bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu hususlar; muhafaza, sâlyane, muhasebe, mukataa, bevvab, ümera, kılıç zeameti, icmalli, kılıç tımarı, zeamet, has, avarız, haraçtır. Bahsedilen konular hakkında çeşitli bilgiler verildikten sonra haraççı ve avarızcılara padişahın neleri tembih etmesi gerektiği ve bu konudaki tavsiyeler bulunmaktadır. Bunlar haricinde kazaskerlere kadı ataması hususunda padişahın ne tembih etmesi gerektiği, yeniçeri ağasına padişahın hangi tembihlerde bulunması gerektiği gibi bilgiler de eserde yerini almaktadır. Bu bölümde en son Eflak ve Boğdan'ın durumu ve voyvodalar hakkında kısaca bilgi verilerek mesele sonlandırılmıştır.

On dördüncü mesele narh, kiler-i âmire, Mısır zahiresi, gemiler, leventler, saray mutfağı ve sağlıkla ilgilidir. Öncelikle narhın ne olduğu hakkında bilgi veren Koçi Bey, daha sonra padişahın bu konuda ne yapabileceğini beyan eder.⁴⁷⁴ Ölçü birimleri olan kile, okka ve dirhem hakkında da bilgiler bu bölümde anlatılmıştır. Daha sonra firKate ve kalyonlara dair bilgiler belirtilmektedir. Mısır'dan gelen erzak ve zahire hakkında da kısa bir bilgi verilmektedir. Eserde, Cinni denen kafir bir reisten, cezayir gemilerinden ve bunların leventlerinden, matbah-ı âmireden ve mutfakta görevli kişilerden behsedilerek bunlar hakkında bilgiler verilmektedir.⁴⁷⁵ Ayrıca padişaha gönderilen okunmuş ekmekten de bahseden Koçi Bey, son olarak padişahın sıhhati için ilaçların yanında gezinti gibi birtakım şeyler de önermektedir.⁴⁷⁶ Bilinmektedir ki Sultan 1. İbrahim akli olarak sorunları olan ve bazı inanaçlara sahip biridir. Bu sebepten dolayı da Koçi Bey padişaha uygun bir şekilde hitap etmekte ve kelime seçimlerine dikkat etmektedir.

On beşinci mesele şehremini, eminler ve harçlar, defterdarlar, ruznamçeciler ve muhasebecilerle ilgilidir. İlk olarak şehremini hakkında belli bilgiler padişaha sunularak meseleye başlanılmıştır. Daha sonra mutfak emini, tersane emini ve kâğıt emini hakkında padişaha bilgiler verilmektedir. Bu meseleden sonra ise harçlar ile ilgili temel birkaç bilgi

⁴⁷⁴ a.g.e., s. 141

⁴⁷⁵ a.g.e., s. 142

⁴⁷⁶ a. yer

eserde anlatılmaktadır. Baş defterdar ve ona bağı olan Rumeli defterdarı, Anadolu defterdarı ve Tuna defterdarı hakkında bilgi verilerek defterdarın altında bulunan nişancı, reis efendi, defter emini, büyük ruznamçeci, küçük ruznamçeci, baş muhasebeci, Anadolu muhasebecisi, haraç muhasebecisi, vakıflar muhasebecisi, baş mukataacı ve İstanbul mukataacısından da bahsedilmektedir. Emin ve mültezime de bu bölümde yer verilmiştir. Bunlarla ilgili çeşitli bilgiler verilerek padişahın bilgisine sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde sarayda bir yapı yapılmak istendiğinde nasıl ve ne şekilde bir yöntem izleneceği de padişahın bilgisine sunulmuştur.

On altıncı mesele sikke ile ilgilidir. Bu bölümde sikke hakkında detaylı bir bilgi bulunmaktadır. Devletin ekonomik durumunun düzelmesine de yarayacak birtakım tavsiyelerin yer aldığı bu meselede, gümüşün devlet tarafında kontrolü, darphanelerin çalışıp çalışmaması, ne şekilde çalışması gerektiği gibi hususlara dikkat çekilmiştir. Son olarak bu bölümde sikke ile ilgili, daha doğrusu devletin ekonomisinin kalkınması maksadı ile ilgili sikkenin durumuna dair padişahın bu konuda yetkili ve iş başındaki kişilere neleri tembih edip buyurması gerektiği konusunda padişaha bilgi verilmektedir.⁴⁷⁷

On yedinci mesele halkın şikayetlerinin nasıl dinlenmesi gerektiği ve vakıflarla ilgilidir. İlk olarak esir, kadın ve genel olarak sunulan arzuhal ve istekleri padişahın ne şekilde gerçekleştirip bu hususla nasıl ilgilenmesi gerektiğine dair bilgiler belirtilmektedir.⁴⁷⁸ Daha sonra ulufelerin dağıtımı ile ilgili birkaç bilgi ve padişahın bu konuda ne yapacağı Koçi Bey tarafından eserde belirtilmektedir.⁴⁷⁹ Son olarak padişahın Koçi Bey'e sorduğu ve vakıf meselesini ele alan soruya cevaben vakıflar ile ilgili bazı bilgiler padişaha sunulmaktadır.⁴⁸⁰

On sekizinci meselenin başlığı kitabı tez gönder şeklinde belirtilmiştir. Bu bölüm padişahın hazırlanan bu kitabı yakın zamanda istemesi üzerine Koçi Bey'in cevabıyla başlamaktadır. Dolayısıyla başlığın bu şekilde belirtilmesi Koçi Bey tarafından uygun görülmüştür. Fakat bu bölümde de çeşitli meseleler padişaha aktarılmaktadır. İlk olarak dürziler ile ilgili bilgiler bu bölümde yer almıştır. Daha sonra Cezayir ve Venedik ile

⁴⁷⁷ a.g.e., s. 148

⁴⁷⁸ a.g.e., s. 149

⁴⁷⁹ a. yer

⁴⁸⁰ a.g.e., s. 150

yapılan antlaşmanın sonuçlarının yerine gelip gelmediği hususunda padişahın vezir-i azama soru sorması tavsiye edilmiştir.⁴⁸¹ Bu da bir devlet meselesi olarak eserde yerini almıştır. Bir önceki meselede olduğu gibi bu meselede de padişahın vakıflarla ilgili sorduğu soruya cevap verilmeye çalışılmış, daha doğrusu cevap tamamlanmaya çalışılmıştır. Vakıf meselelerinin nasıl yürüdüğü, neler yapıldığı ve yaptıkları işlere göre vakıf çeşitleri bu bölümde belirtilen bir diğer husustur.⁴⁸² Son olarak Haremeyn-i Şerifeyn'in tayınları ve hatunlara verilen ulufelerle ilgili bilgiler padişaha sunulmaktadır.

Son mesele olan on dokuzuncu meselede ise elçilerin kabul şekilleri hakkında bilgi verilmektedir. Öncelikle gelen elçilerin ne şekilde karşılanacağı ve padişahın ne yapacağı konusunda bilgiler belirtilmektedir. Daha sonra arzuhal ve şikayetlerin dinlenmesi ile ilgili neler yapılacağı, bu arz ve şikayetler sonucunda ne gibi bir yol izleneceği bildirilmektedir. Burada belirtilen meseleler daha çok reyanın zulüm görmesi hususunda şikayetlere binaen dile getirilmişlerdir. Bundan sonra mir-i alem kulundan bahsedilerek bu hususta padişaha bilgi verilmekte ve sonrasında reayaya durumları ile ilgili sorunun padişah tarafından ne şekilde sorulup karşılığında ne gibi tedbirler alınacağı yine kadı ve beylerbeyi üzerinden zulüm hususunda verilen bir örnek ile ele alınmaktadır.⁴⁸³ Adalet ve sır tutma hususundan da burada önemle bahsedilmektedir. Son olarak da padişaha sadaka vermesi ve şeyhlere ikramda bulunması öğütlenerek hem bölüm hem de bu eser sonlandırılmaktadır.

Buradan genel olarak anlaşılmaktadır ki padişahın devletle ilgili eksik bilgisi giderilmeye çalışılmış, daha çok bilgi verilmek maksatlı olsa da devletin durumunu düzeltme yolunda neler yapılacağı gibi bilgilerin eserin içine saklandığı söylenebilir. Eser âdeta bir öğretmenin öğrencisine ders vermesi gibi bir misyonu yerine getirmektedir.

3.2.3. Koçibey Risaleleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Sultan 4. Murat Arapça ve Farsça bildiği için, ona sunulan risale ağır bir dille yazılmış, ciddi bir tahsil görmeyen Sultan 1. İbrahim'e sunulan risale ise sade bir dille yazılmıştır.⁴⁸⁴ Sultan 4. Murat'a sunulan risalede genel olarak geçmişin idealize edilmiş durumundan bahsedilmiş, sonra kendi dönemine ait bozulma ve değişimden bahsedilmiş,

⁴⁸¹ a.g.e., s. 151

⁴⁸² a.g.e., s. 152

⁴⁸³ a.g.e., s. 154

⁴⁸⁴ Cora, a.g.m., s. 222

son olarak da bozulma ve fesadın engellenip giderilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Sultan 1. İbrahim'e sunulan risalede ise Osmanlı Devlet örgütü ve işleyişi hakkında bilgi verilmiştir. Fakat burada klasik işleyiş padişaha bildirilirken dönemin bozulmalarına da alttan alta bir çözüm fikrinin Koçi Bey tarafından önerilmekte olduğu söylenebilir.

Eseri önemli kılan bir husus olarak, eserde bahsedilen sorunların günümüzde de kısmen devam etmesi karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁵ Genel olarak bir tahlil yapacak olursak, Koçi Bey tımar ve zeamet sisteminin içinde bulunduğu durumu ele almaktadır. Kapıkulu askerleri ve tımarlı sipahilerle ilgili de önemli tespitlere yer verilmektedir. Ayrıca devşirme sistemindeki bozulmadan da bahsedilmektedir. İlmiye sınıfından ve bu sınıfta ehliyetsizliğin varlığından da yakınılmaktadır. Rüşvet ve kayırma konularından önemle bahsedilip üzerinde durulmaktadır. Keyfi ve haksız yere yapılan aziller de olumsuz sonuçların sebepleri arasında gösterilmektedir. Bunun sonucunda bir istikrarsızlığın söz konusu olduğu sonucuna varılabilir. Vezir-i azam konusuna da hassasiyetle değinen Koçi Bey, bu vazifenin özel ve önemli bir vazife olduğunu belirtmektedir. Dönemdeki şöhret ve lüks düşkünlüğü de önemle bahsedilen diğer bir husus olmuştur. Kanun-ı kadime dönüşü bir çözüm olarak gören Koçi Bey bunu eserinde dile getirmiş, tımar ve zeamete büyük önem vererek ulufelilerin sayısının azaltılmasını da çözüm önerisine eklemiştir.

Koçi Bey'in eserinde bahsettiği konular ve hadiseler başka kaynaklardan alıntı şeklinde olmayıp daha çok yaşanmışlık üzerinden bu fikirlerin ele alındığı söylenebilir.⁴⁸⁶ Akün'ün belirttiğine göre "Aradaki benzer ve müşterek nokta ve unsurlara mukabil Koçi Bey'in bu ortaklaşa muhtevaya tasarruf kabiliyeti, bahis konusu ettiği hususları aynı yoldaki ve aynı dairedeki eserlere nisbetle daha vurgulayıcı, çok daha çarpıcı ve dinamik bir ifadeye büründürüşü, daha derli toplu, sağlam planlı kompozisyonu, sergilediği tahlilci, tenkitçi zihniyet, muhatabı hükümdar karşısında gösterdiği cesur ve açık sözlü tutumu ile, yazdıklarını ortada mevcut başka eserlerden daha farklı ve tesirli kıldığı gibi ona hepsinden daha fazla kabul görüp aranan bir eser olma vasfını kazandırmıştır."⁴⁸⁷

Sultan 1. İbrahim'e yazılan risalede zaman zaman padişahın sorularının araya girmesi ve risalenin bitirilmesi için acele edilmesi bu risalenin ilk risaleye nazaran daha

⁴⁸⁵ a.g.m., s. 223

⁴⁸⁶ Akün, a.g.m., s. 146

⁴⁸⁷ a. yer

parçalı ve dağınık bir şekilde konuların ele alınmasına sebep olduğu tespiti yapılabilir. İlk risale daha düzenli ve sistematik olarak derlenmiş gibi gözükmektedir. İkinci risalede idari ve sosyal problemler yerine daha çok bazı müesseseler bazında devletin işleyişi ve saray teşrifatı konuları ele alınmıştır.⁴⁸⁸ Yine aynı risalede işlenen konular, bu risalenin siyasetnâme veya nasihatnâme örneği olmasından çok, onu bir diplomatika el kitabı olma özelliğine sürüklemiştir.⁴⁸⁹ Bu risalelerin ortak ve farklı özelliklerinin bulunduğundan daha önce bahsedilmişti. Akün'ün belirttiği üzere “Her iki risâle de tahta yeni çıkmış, henüz tecrübe sahibi olmayan bir hükümdara yol gösterici olmak gibi müşterek bir gayeye yönelik olmakla beraber, mahiyet ve muhtevaca birbirlerinden çok farklıdır. Bu farkı yaratan da her şeyden önce ve doğrudan doğruya, muhatapları olan iki hükümdar arasındaki çok belirgin kültür seviyesi ve karakter farkıdır. Bundan dolayı ikinci risâle, birinci risâleden ele aldığı konu ve meselelerden başlayıp dili ve ifadesine varıncaya kadar ayrılmaktadır.”⁴⁹⁰ İki risalenin ortak noktalarından biri de öğretici bir mahiyete sahip olmalarıdır.⁴⁹¹

“*Koçibey Risaleleri*”nin 17. yüzyıl ıslahatnâmeleri arasında önemli bir yere sahip olmasının nedeni, risalelerde bulunan nizam-ı devlet hakkındaki görüş ve tenkitler ile önerilen çarelerden kaynaklanmaktadır.⁴⁹² Koçi Bey'in diğer bazı ıslahatnâmecilerden farklılaşmasında etkili olan görüşü, padişahın yakın çevresinin yönetime karışmasına karşı çıkması ve sadrazama yönelik sözlü saldırı ve yetki kısıtlamasına karşı eleştirilerde bulunmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁹³ İlk risale ayrıca bir rapor olma niteliği de taşımaktadır. Osmanlı'daki ilk rapor olma özelliğine sahip bu eser, bu açıdan da önem arz etmektedir.⁴⁹⁴ Risalelere dair önemli diğer bir husus ise Koçi Bey'in değerlendirme ve karşılaştırmalarında istatistiki ve sayısal değerleri kullanmış olmasıdır.⁴⁹⁵

Koçi Bey'in risalelerinden anlaşıldığı üzere, niceliksel üstünlükten çok niteliksel üstünlüğe önem verdiği görülmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca, Koçi Bey'in eserinde bilgiye vurgu yapması ve günümüzde dahi bunun önemini koruması risalelere ayrı bir önem

⁴⁸⁸ a.g.m., s. 147

⁴⁸⁹ a.g.m., s. 148

⁴⁹⁰ a.g.m., s. 147

⁴⁹¹ Danışman, a.g.e., s. 16

⁴⁹² Çolak, a.g.m., s. 343

⁴⁹³ Yılmaz, a.g.m., s. 318

⁴⁹⁴ Yılmaz Kurt, Koçi Bey Risalesi, 2.Baskı, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1998, s. 4

⁴⁹⁵ Akün, a.g.m., s. 145

⁴⁹⁶ Cora, a.g.m., s. 232

katmaktadır.⁴⁹⁷ Koçi Bey'in dine çok fazla atıfta bulunması da eserin diğer bir özelliğidir.⁴⁹⁸ Bunu eserin meşruiyet kazanıp dikkate alınması için yapmış olduğu düşünülebilir. Ayrıca Koçi Bey gelenekçi ve idari niteliği ağır basan bir ıslahatçı olmakla birlikte ıslahatların uygulanmasında cebir kullanımını zaruri görür.⁴⁹⁹

Batılı bir tarihçi olan Hammer, Koçi Bey hakkında bir tespitte bulunmaktadır. Roma'nın çöküşüne dair yazdığı eseri ile Montesquieu'yu Osmanlı'nın çöküşüne dair yazdığı eser olan Koçi Bey Risaleleri'nin sahibi ile karşılaştırarak Koçi Bey'i Türk Montesquieu'su olarak nitelendirir.⁵⁰⁰ Farklı zamanda yazılmaları ve farklı yerlerin kültürlerini yansıtmalarına rağmen Machiavelli'nin Hükümdar adlı eseriyle, Koçi Bey'in risalelerinden yola çıkılarak ikisinin sahip olduğu fikirlerin benzer niteliklerde olduğu belirtilebilir.⁵⁰¹

Son olarak belirtmek gerekir ki, risalelerde adalet, ehliyet ve liyakat üzerinde durulmakta, erkân-ı erbaa ve daire-i adliyyeden önemle bahsedilmekte, kanun-ı kadime ve şeriata riayet edilmesi sık sık vurgulanmaktadır. Fakat sadece iç değerlendirme yapıp Osmanlı Devleti bazında bir çözüm önerisi sunulmakta, dış etkenler ve dünya genelindeki durumlar ihmal edilmekte, Hasan Kafi gibi Avrupa'daki askeri değişikliklerden, silah teknolojisinden vb. gibi dışsal durumlardan bahsedilmemektedir.

3.3. DÜSTÛRU'L-AMEL Lİ ISLÂHİ'L-HALEL

Bu eserin içeriğinden bahsedilmeden evvel öncelikle müellifi hakkında temel bilgiler sunulmaya çalışılacak ardından eserin içeriği ve özelliklerine dair genel bilgilerden bahsedilerek bölüm bitirilecektir.

Kâtip Çelebi hakkındaki bilgiler kendi yazdığı otobiyografisinden detaylı bir şekilde öğrenilmektedir. Bunun yanında diğer bazı kaynaklar ile de hayatının tamamına dair bilgiler edinilmektedir.

⁴⁹⁷ a. yer

⁴⁹⁸ a.g.m., s. 234

⁴⁹⁹ Hacı Sarı, "Osmanlı Düşüncesinde İktisat Fikri: Layihalar ve Ahmet Cevdet Paşa Özelinde İnhatçı İktisat Düşüncesinin Evrimi", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.3 (2016), s. 77

⁵⁰⁰ Cora, a.g.m., s. 223

⁵⁰¹ a.g.m., s. 225

Kâtip Çelebi 1609-1657 yılları arasında yaşamıştır. İstanbul'da doğduğu bilinmektedir.⁵⁰² Gerçek ismi Abdullah oğlu Mustafa'dır.⁵⁰³ Müellif ulema tarafından Kâtip Çelebi olarak anılmaktayken, Divân-ı Hümayun mensupları tarafından da Hacı Halife/Hacı Kalfa olarak anılmaktadır.⁵⁰⁴ Bu şekilde anılmasının sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler, devlet teşkilatında kâtiplik görevinde bulunması ve hacca gitmesi ile ilişkilendirilmektedir.⁵⁰⁵

Kâtip Çelebi'nin telif ve tercüme olarak yirmiden fazla eserinin olduğu bilinmekle birlikte bunlar içinde en önemlileri tarih, coğrafya ve bibliyografya alanlarına ait eserlerdir.⁵⁰⁶ Bu eserlerden tek tek bahsedilmesi uzun süreceği ve konumuzu aşacağından dolayı yirmi eseri ismen belirtilerek bununla yetinilecektir. Bu eserler: “*Keşf-üz-Zünun an Esami-il-Kütüp vel-Fünun*”, “*Cihannüma*”, “*Tuhfet-ül Kibar fi Esrar-il Bihar*”, “*Takvim-üt-Tevarih*”, “*Fezleket-üt-Tevarih*”, “*Fezleke*”, “*Kanunname*”, “*Tarih-i Frengi Tercümesi*”, “*Tarih-i Kostantiniyye ve Kayasire*”, “*İrşad-ül-Hayafa ila Tarih-ul-Yunan ver-Rum*”, “*Süllem-ül-Vusul ila Tabakat-il Fuhul*”, “*İlham-ül-Mukaddes*”, “*Tuhfet-ül-Ahfat fil-Hikem ve'l-Emsal ve'l-Eş'ar*”, “*Dürrer-i Müntesira vel Gurur-i Münteşira*”, “*Beydavi Tefsiri Şerhi*”, “*Hüsn-ül-Hidaye*”, “*Resm-ür-Recm bis-Sim ve'l-Cim*”, “*Cami-ul-Mütun min Cüll-il-Fünun*”, “*Mizan-ül-Hak fi İhtiyar-il-Ehak*” ve “*Düstur-ül-Amel fi Islahil-Halal*” olarak bilinmektedir.⁵⁰⁷

Vuralın deyimiyle, Kâtip Çelebi, “Osmanlılarda rönesansın müjdecisi, çağrifyacı ve fikir adamı”⁵⁰⁸ olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalın ise, “Kâtip Çelebi, elli yıllık kısa ömründe klasik İslam medeniyetinin ve Osmanlı kültürünün bir hülasesini yapabilmiş engin görüşlü bir düşünür.”⁵⁰⁹ olarak müellif hakkındaki görüşlerini beyan etmekte ve önemini ortaya koymaktadır.

⁵⁰² Cuma Vural, Işık Doğu'dan Yükselir: Ünlü Türk ve Müslüman Bilim Adamları, 1.Baskı, Ankara: Panama Yayınları, t.y., s. 255

⁵⁰³ İbrahim Kalın, “Kâtip Çelebi ve Orta Yol Bulma Sanatı”, *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, S.1 (2015), s. 21

⁵⁰⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi ve Düstürü'l-Amel”, *İş Ahlakı Dergisi*, C.3, S.6 (2010), s. 109

⁵⁰⁵ İsmail Özçelik, “Kâtip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.9 (2017), s. 3

⁵⁰⁶ Vural, a.g.e., s. 255

⁵⁰⁷ a.g.e., s. 261-262

⁵⁰⁸ a.g.e., s. 255

⁵⁰⁹ Kalın, a.g.m., s. 21

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemi de göz önünde bulunduracak olursak “Osmanlı bunalım dönemi mütefekkeri”⁵¹⁰ olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Kâtip Çelebi hakkında bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise, eserleri ve fikri alt yapısının oluşumunda sadece Farsça ve Arapça eserlerin olmadığı, bunlar yanında batı dillerindeki eserleri de tercüme ettirerek onlardan da faydalandığı gerçeğidir.⁵¹¹ Bu açıdan Kâtip Çelebi tam bir Osmanlı entelektüeli olarak görülebilmektedir.

Müellif hakkında bu kısa beyan mukabilinde incelenmesi büyük önem arz eden eseri “*Düstûru'l-Amel Li Islâhi'l-Halel*”in kısaca içeriğinden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Fakat öncelikle bu eserin müellifin tarih felsefesi ve toplum görüşünü yansıttığı önemli bir eser olduğunu vurgulamak gerekir.⁵¹² Ayrıca eser yazıldıktan birkaç yıl sonra sunulmuştur. Bu sebepten dolayı da Kâtip Çelebi eserinin bölümlerini önsöz, üç bölüm ve sonuç olarak eserde belirtse de daha sonra yaptığı değişiklikler neticesinde bölümlerin sayısında değişim olduğu belirlenmektedir. Temelde önsöz, üç bölüm ve sonuçtan oluşan eser daha sonra sunulmadan evvel yapılan değişiklikler ile takdim, önsöz, üç bölüm, sonuç, sonucun sonucu ve uyarma ve müjdeleme şeklinde bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Bu farklılığın yukarıda da bahsedildiği üzere eserin tekrardan birkaç yıl sonra sunulması için gözden geçirilmesi neticesinde oluştuğu düşünülmektedir.

Eserin yazılış sebebini müellif yine eserde belirtmekle birlikte Özcan'ın aktarımıyla, “Kâtip Çelebi 1652-53 yılında zamanın padişahının isteği üzerine hazine ile ilgili sorunları ve çözümlerini konuşmak amacıyla yapılan bir toplantıya katılmış, hizmet ettiği, sayesinde rahat yaşadığı devlete hem yardım etmek hem de nimetlerine şükretmek amacıyla bir kitap yazmaya karar vermiştir.”⁵¹³

Kâtip Çelebi eserin başlangıcında, Osmanlı Devleti'nin belli bir noktaya gelmesi sebebiyle birtakım bozulmaların görüldüğü ve bazı farklılıkların da görülmeye başladığını belirtmektedir.⁵¹⁴ Buna binaen gerekli olanların yapılmasına yönelik bir çaba verilmesi gerektiği ve dert gelmeden önce tedbirin alınması yönünde bir şeylerin

⁵¹⁰ Kâtip Çelebi, Siyaset Nazariyesi: Düstûru'l-amel li Islâhi'l-halel, haz. Ensar Köse, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016, s. 7

⁵¹¹ a.g.e., s. 17

⁵¹² Vural, a.g.e., s. 257

⁵¹³ Almıla Gökçe Özcan, Kâtip Çelebi'nin Düstûru'l-Amel li-Islâhi'l-Halel ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesayihü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ Adlı Eserlerine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 102

⁵¹⁴ Çelebi, a.g.e., s. 105

yapılması gerektiği düşüncesine varıldığı söylenmektedir.⁵¹⁵ Daha sonra ise eserin yazılmaya başlamasındaki sebep belirtilmektedir. Bu eseri yazarken Kâtip Çelebi'nin umutsuz bir düşünceye sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü yazdıklarının önemsenmeyip uygulanmayacağı kanaatinde olduğu yazdığı eserden çıkarılabilmektedir. Fakat devlete karşı olan görevini ve manevi sorumluluğunu yerine getirmek maksadıyla bu eseri kaleme almıştır.

Müellif eserin önsözüne, devletin dönem itibariyle ne ifade ettiğini tanımlayarak ve toplum-birey etkileşim ve benzerliğinden bahsederek başlamaktadır.⁵¹⁶ Daha sonra insan ömründe büyüme, duraklama ve ihtiyarlama çağlarının olduğundan, bunun insandan insana değişse de genel seyrin bu olduğu noktasından bahsedilerek İbn Haldun'un tavrılar nazariyesine bir vurgu yapılmaktadır. Bu konuda devletin de büyüme, duraklama ve çöküş zamanlarının olduğundan bahsedilmektedir.⁵¹⁷ Bahsedilen bu dönemlerin gerek bireysel bazda gerek toplumsal bazda bir takım belirtilerinin olduğundan sözedilmektedir.⁵¹⁸

Kâtip Çelebi, devletin içinde bulunduğu bozulma dönemine binaen ve tavrılar nazariyesi bağlamında alınması gereken tedbirleri usulüne uygun ve içinde bulunulan duruma yönelik olmasının öneminden bahsetmekte ve bu konuda detaylı bilginin eserin hakkıyla okunulup anlaşılmasından sonraya bırakılması gerektiğini söyleyip, önsözü bu şekilde tamamlayarak birinci bölüme geçer.⁵¹⁹

Birinci bölüm yönetilenlerin durumunu konu edinmektedir. İlk olarak halkın önemine vurgu yapılarak daire-i adliyyeden bahseden müellif, toplumsal ve bireysel hayatın benzerliğine değinir.⁵²⁰ Daha sonra toplumun ve devletin durumunun belirleyici unsuru olarak sultana vurgu yapılır.⁵²¹ Toplumu ulema, asker, tüccar ve halk olarak dörtlü bir ayrıma tabi tutan müellif, bu bölüm içerisinde bunları organizmacı yaklaşımla vücuttaki bir takım öğelere benzeterek anlatır. Buradan hareketle, müellifin İbn Haldun'dan etkilendiği bir defa daha görülmektedir.

⁵¹⁵ a.g.e., s. 105-106

⁵¹⁶ a.g.e., s. 109

⁵¹⁷ a. yer

⁵¹⁸ a.g.e., s. 110

⁵¹⁹ a. yer

⁵²⁰ a.g.e., s. 111

⁵²¹ a.g.e., s. 112

Kâtip Çelebi ulemayı kalbe benzetir ve kalbin vücuda hayat vermesi için kan pompaladığı gibi ulemanın da toplumun refah ve huzuru için halka ilim ve bilgi paylaşımında bulunduğunu belirtir.⁵²² Asker balgama, tüccar safraya, halk da sevdaya benzetilerek bunların dördünün de birbiriyle olan ilişkisi ve dengesi ile devletin sıhhatinin sağlandığından bahsedilir.⁵²³ Dengenin bozulup bir unsurun nitelik ve nicelik olarak önem kazanıp ön plana geçmesi neticesinde devlette dengenin tekrardan sağlanması gerektiği önemle vurgulanmaktadır.⁵²⁴

Halkın sevda olduğunu, hazinenin dolması ve devletin ayakta durması için önemli bir yere sahip olduğunu söyleyen müellif, bu sebepten dolayı halkın korunması, adaletle yönetilmesi gibi önemli noktalardan bahseder.⁵²⁵ Eserin devamında Kanuni Sultan Süleyman döneminden bahsedilmekte, o dönemde halkın idaresinden, köylerin gereksizce boşaltılmasının önüne geçildiğinden fakat zamanla bu durumun değişip köylerin kontrolsüzce ve Celali isyanlarından dolayı boşaldığından bahsedilmektedir.⁵²⁶ Kâtip Çelebi, dönemi itibariyle köylerin harap bir durumda olduğunu belirtmektedir. Bu sonuca kendi seyahatleri esnasında yaptığı gözlemler sonucu ulaşmış olduğunu belirtir. Bu durumun sebeplerinin ise vergilerin çokluğu, ehliyetsiz kişilerin görev başında olması ve zulmün artmış olmasıyla açıklar.⁵²⁷

Durumu bu şekilde anlatan Kâtip Çelebi, daha sonra geçmişteki durumdan bahseder ve rüşvetin zararı üzerinde önemle durur.⁵²⁸ Rüşvetin, hazinenin durumunu da harap hale getirdiği belirtilmekte, zulüm ve adaletsizliğin önüne geçilmesi gerektiğinin önemle üzerinde durulmaktadır.⁵²⁹

İkinci bölüme geçildiğinde ise askerin durumundan bahsedildiği görülmektedir. daha önce de belirtildiği üzere askerin insan vücudundaki balgama benzediği ve balgamın azlığı ve çokluğunun bedene zarar vermesi gibi askerin de az veya çok olmasının devlete zarar getireceği vurgulanarak denge hususuna dikkat çekilmiştir.⁵³⁰ Duraklama dönemine

⁵²² a. yer

⁵²³ a. yer

⁵²⁴ a.g.e., s. 112-113

⁵²⁵ a.g.e., s. 113

⁵²⁶ a. yer

⁵²⁷ a.g.e., s. 114

⁵²⁸ a. yer

⁵²⁹ a.g.e., s. 115

⁵³⁰ a.g.e., s. 117

giren bir bünyede balgamın artmasının önüne geçilemeyeceğini belirten Kâtip Çelebi, devletin duraklama döneminde de asker sayısının artmasının önüne geçilemeyeceğini, birtakım düzenlemeler ile zaman zaman asker sayısının azaltılsa da daha sonra tekrardan arttığını ilgili örneklerle anlatmaya çalışmış ve bu konudaki çabaların beyhude olacağını belirtmiştir.⁵³¹ Asker sayısının fazla olmasını mahzurlu görmeyen Kâtip Çelebi, maaşların kanun-ı kadim ve güzel tedbirlerle azaltılabileceğinden bahseder.⁵³² Bu bölümde son olarak iş bilen kişiler ve tecrübe ile bu durumların mülahaza edilip üstesinden gelinebileceği belirtilmektedir.⁵³³

Üçüncü bölümde ise hazinenin durumuna dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümde ilk bahsedilen konu tavırlar nazariyesi bağlamında devletin organizmacı yaklaşımla insana benzetilmesi olmuştur. Sultan, vezir, şeyhülislam ve diğer görevliler insan bedenindeki bazı unsurlara benzetilerek yapılan işler, bedende gerçekleşen faaliyetlere kıyasla anlatılmaya çalışılmıştır.⁵³⁴ Bu şekilde, olması gereken ve ideal olan işleyiş dile getirilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde duraklama dönemi ve halk ile hazine arasındaki bağ ve durum anlatılmaya çalışılmıştır. Halkın zulme uğraması ve adaletsizliğin hazineye olumsuz etkisinden bahsedilmektedir.⁵³⁵

Daha sonra insanın ihtiyarlaması gibi devletin çöküşünün emareleri anlatılmıştır. Devletin çöküş döneminde lüks, israf, şan, şöhret gibi hususların arttığı dile getirilerek bunların hazineye olumsuz etkide bulunduğundan bahsedilmektedir.⁵³⁶ Hazinenin durumuna dair geçmişten çeşitli örnekler veren Kâtip Çelebi, bu durumun düzeltilmesinin çok zor hatta imkansız olduğunu belirtmekle birlikte bu durumun ancak zorla iş yaptırma gücüne sahip olanlarca durdurulabileceği ve devletin bir nebze de olsa bu şekilde nefes alabileceği konusunu dile getirmektedir.

Sonuç kısmında ise ilk olarak bozulma, tedbir, asker sayısının çokluğu ve hazine hakkında bilgiler bulunmaktadır. Çözüm noktasında, anlayış sahibi olmanın kilit bir rol oynadığı belirtilmektedir.⁵³⁷ Bunun belirtilmesinden sonra Kâtip Çelebi bozulmaya karşı

⁵³¹ a.g.e., s. 117-118

⁵³² a.g.e., s. 119

⁵³³ a. yer

⁵³⁴ a.g.e., s. 121

⁵³⁵ a. yer

⁵³⁶ a.g.e., s. 122

⁵³⁷ a.g.e., s. 125

birçok yol izlenebileceğini belirtmekte fakat bunların bazılarını imkan dahilinde görüp bazısını imkansız görmektedir.⁵³⁸

Tüm tedbirlerden önce devletin başında “sahib-i seyf” bir kişinin, yani halka Hak önünde boyun eğdirecek dirayetli birinin olmasının gerekliliği vurgulanır.⁵³⁹ Diğer bir unsur olarak padişah-ı mecaziden bahsedilip, Allah’a kulluk ile doğru işlerin yapılmasına ehemmiyet verilmesi gerektiği önemle vurgulanır.⁵⁴⁰ Bu sayede de birlik ve beraberlik sağlanıp, kötü işlerin def edileceği belirtilir.⁵⁴¹

Önemli olan diğer bir nokta olarak askerin devlete sadakatının gerekliliğinden ve bu sadık kesimin askerin bozulan kısmına çeki düzen vermesi gerektiği hususundan bahsedilir.⁵⁴² Bu sayede bozulan düzenin bir nebze de olsa önüne geçilebileceğinden bahsedilmektedir. Bu bölümde son olarak devleti yönetenlerin hak üzere birleşip, harcamaları azaltmak için askeri yani ordunun gücünü kullanmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir.⁵⁴³ Bu hususların gerçekleştirilmesini zor bir iş olarak belirten Kâtip Çelebi, dirayetli bir kılıç sahibinin gerekliliğinden bir kez daha burada bahsetmektedir.⁵⁴⁴

Sonucun sonucu bölümünde hazinenin azlığı, askerin fazlalığı, giderlerin çokluğu ve halkın güçsüzlüğü sorunlarının giderilmesine yönelik nelerin yapılabileceği konularına değinilmektedir. Bu hususta ilk olarak bir yıllık gelirin tamamının herhangi bir şekilde tahsil edilmesi gerektiği ve bu temin edilen gelirin de en doğru şekilde kullanılması gerektiği dile getirilir.⁵⁴⁵

İkinci olarak askerin fazlalığının tasarruf ve bu hususta alınacak güzel tedbirler ile giderilebileceğinden bahsedilir.⁵⁴⁶

Üçüncü olarak israf ve giderlerin çokluğu ele alınarak, israfı azaltmaya yönelik tedbirlerin alınması, ehliyet sahibi ve Allah korkusu olan, şeriata uygun davranan

⁵³⁸ a. yer

⁵³⁹ a. yer

⁵⁴⁰ a.g.e., s. 125-126

⁵⁴¹ a.g.e., s. 126

⁵⁴² a. yer

⁵⁴³ a. yer

⁵⁴⁴ a. yer

⁵⁴⁵ a.g.e., s. 127

⁵⁴⁶ a. yer

insanların iş başına getirilerek bu gibi sorunların önlenmeye çalışılması tavsiye edilmektedir.⁵⁴⁷

Son olarak, halkın kuvvetlenmesi için vergilerin bazısının hafifletilip bazısının kaldırılması gerektiğinden, ehliyetli ve işten anlayan görevlilerin uzun süre görevde tutulması gerektiğinden ve zulmün engellenmesi gerektiğinden bahsedilir.⁵⁴⁸

Daha önce de bahsedildiği üzere son bölüm olarak uyarma ve müjdeleme bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde, geçmişte de birçok sorunun devlette sarsılmaya sebep olduğu ve bunların, alınan güzel tebirlere giderildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁴⁹ Kâtip Çelebi bazı etkiler sebebiyle ümitsizliğe sevk olunmaması gerektiğini, devletin bekası için çaba gösterilmesini söylemektedir.⁵⁵⁰ Devamında ise, padişahın vekillerinin ittifak edip din ve devlete hizmet için ellerinden geleni yapmaları gerektiği, şeriatı kılavuz olarak kullanmaları gerektiği, zulüm ve haksızlığın terkedilip şer'i ve akli kanunlar gereği tedbir alınması gerektiği ve zulmün terkedilip kanun ile düzene kavuşulacağından bahseder.⁵⁵¹

Eserin içeriğinden de genel olarak bahsedilmiş bulunmaktadır. Bu temel bilgiler dahilinde eserle ilgili değerlendirmelerde bulunulacak olursa hem dönem hem bu tür eserlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi için yararı olan bir iş yapılmış olacağı düşünülebilir. Ayrıca bu ve daha önce bahsedilen iki eser ile üçüncü bölümün konusu olan Hâbnâme adlı eserin değerlendirilmesi de kolaylaşacak, ayrıca konunun bütünlüğü ve çeşitli kaynaklar eşliğinde yapılan değerlendirme neticesinde bir güvenilirliğin sağlanacağı söylenebilir.

Öncelikli olarak bu eserle ilgili söylenmesi gereken şey, eserin ve müellifin İbn Haldun'dan etkilenmiş olmasıdır. Bu konuda detaylı bilgi vermeden önce konu bütünlüğünün dağılmaması açısından diğer bilgilerin de verilip daha sonra İbn Haldun etkilerine daha detaylı değinmek yerinde olacaktır. Fakat konumuzla ilgisinin anlaşılması açısından Veysî'nin de Kâtip Çelebi gibi İbn Haldun'un içtimai nazariyelerini ve umran görüşünü savunduğunun belirtilmesi gerekir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ a.g.e., s. 127-128

⁵⁴⁸ a.g.e., s. 128

⁵⁴⁹ a.g.e., s. 129

⁵⁵⁰ a. yer

⁵⁵¹ a.g.e., s. 129-130

⁵⁵² Yılmaz, a.g.m., s. 318

Yazılan eser neticesinde Kâtip Çelebi'nin farklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak Kâtip Çelebi'nin, devlet denetimine dair belirttiği fikirler yanında toplumun manevi tarafını ıslah etmeye yönelik gayreti, fikir ve zihniyet değişimi yapma hususundaki kararlı tutumu görülmektedir.⁵⁵³ Dolayısıyla Kâtip Çelebi, toplumdaki birlikteliğin ve gönüldaşlığın sağlanması ile içinde bulunulan duruma bir çözüm getirilebileceği fikrindedir.⁵⁵⁴ Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, Kâtip Çelebi'nin de Koçi Bey gibi tımar sisteminin önemine vurgu yapmasıdır. Ayrıca Koçi Bey'in erkan-ı erbaaya yaptığı vurgu ve sosyal sınıfların dengesinin bozulmasının köylerin boşalmasına etki ettiği görüşü Kâtip Çelebi'de de yer almakta ve aynı fikirlere sahip oldukları görülmektedir.⁵⁵⁵

Kâtip Çelebi'nin eserinde kullandığı bazı kavramlar vardır. Bunlar ihtilal, infirah inhitat gibi çeşitli kavramlardır. İhtilal kavramı, genel olarak toplumsal bozulmayı ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁶ İnfitah kavramı ise, insan bedeniyle özdeşleştirilen devlet işleyişini ve bu işleyişteki bozulmayı ifade etmek için kullanılmıştır.⁵⁵⁷ İnhitat kavramı Osmanlı'nın son dönemleri için kullanılan ve İbn Haldun'un siyaset nazariyesiyle yakından ilişkisi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca inhitat, idari, mali ve ahlaki boyutlarıyla ele alınmakta ve eserde bunlara çözüm üretilmeye çalışılmaktadır.⁵⁵⁸ Kısacası inhitat kavramı Osmanlı'nın içinde bulunduğu gerileme ve çöküşü, bozulmayı ifade etmek için kullanılan bir kavram olarak düşünülebilir.

Adalet kavramı da 17. yüzyıl siyasetnâmelerinin önemli bir kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Koçi Bey ve Kâtip Çelebi için de önemli olan bu kavramlar, bu devlet adamlarının eserlerinde karşımıza çıkmakta ve bu hususun üzerinde önemle durulmaktadır.⁵⁵⁹ Önemli kavramlardan diğerleri de erkân-ı erbaa, daire-i adliyye ve kanun-ı kadim gibi kavramlardır. Kâtip Çelebi içinde bulunulan bozulmanın

⁵⁵³ Çolak, a.g.m., s. 343

⁵⁵⁴ Yılmaz, a.g.m., s. 327

⁵⁵⁵ a.g.m., s. 317

⁵⁵⁶ Hasan Ocak, "Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlaki Açısından Kâtip Çelebi'de Ulema ve Ümeranın Yeri", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, S.1 (2015), s. 90

⁵⁵⁷ a. yer

⁵⁵⁸ Coşkun Yılmaz, "Siyasetnâmeler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı: Toplum*, (ed.) Güler Eren, C. 4, 1.Baskı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 77

⁵⁵⁹ İnalçık, a.g.e., s. XV

sebeplerinden biri olarak özellikle kanun-ı kadimin terkedilip yerine yeni kanunların yapılıp kullanılmasını belirtmektedir.⁵⁶⁰

İncelenen eserden varılan sonuçlardan birisi, zulmün sebebi olarak gösterilen düzen bozukluğunun, vergi ve tarımdaki bozuklukların sebebi olarak ehliyetsizliğin öne çıkmasıdır. Eserde vurgu yapılan ahlaki çözümlenin, içinde bulunulan bozulma durumuna etkisinin çok büyük olduğu görülmektedir. Bunun yanında siyasetnâmelerde genel olarak ahlaki çözümlenin önemle üzerinde durulmakta, bütün sebeplerin sebebi ve bütün neticelerin neticesi olarak algılandığı görülmektedir.⁵⁶¹ Genelde 17. yüzyıl siyasetnâmeleri mahiyet olarak idari ve gelenekçi, metod olarak da idari ve inzibati bir yapıya sahiptir.⁵⁶² İncelenen eserlere bakıldığında bunun yansıması görülmektedir. Kâtip Çelebi'nin eseri de bu özelliklere sahip bir eser olarak görülebilir.

Kâtip Çelebi, İbn Haldun'un tavrılar nazariyesini daha yumuşak bir üslup ile alıp kullanarak determinist bir tavır takınmıştır. Fakat müellif eserde her ne kadar karamsar ve determinist olsa da yine de umutlu bir şekilde meselelerin üstesinden gelme çabasıdır.⁵⁶³ Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise müellifin tarih anlayışının özellikle tavrılar nazariyesi ve determinizm bağlamında İbn Haldun'dan küçük nüanslar ile ayrılıyor olmasıdır.⁵⁶⁴ Ayrıca müellif meselelere değinirken ve bunlara çözüm önerirken pragmatist bir kişi olarak belirir.⁵⁶⁵

Kalıcı bir çözümün imkansız olduğunu belirten müellif zaman içerisinde uygun tedbirler ile durumun geçici olarak çözümlenebileceğinden bahseder. Kısacası müellif eserde devrin acil problemlerine pratik çözümler bulmak amacıyla çaba sarfetmiştir.⁵⁶⁶ Her ne kadar pratik amaçlar için kaleme alınmış olsa da eser, teorik ve felsefi bir alt yapıya sahiptir.⁵⁶⁷

Orman'a göre, "*Düstûru'l-Amel*", ufak hacmine rağmen hem şekil hem de muhteva itibarıyla dikkat çekici bir eser olup, meselelerin ele alınış şekli, metodolojisi,

⁵⁶⁰ Ocak, a.g.m., s. 98

⁵⁶¹ Sarı, a.g.m., s. 80

⁵⁶² Öz, a.g.e., s. 121

⁵⁶³ Sarı, a.g.m., s. 78

⁵⁶⁴ Çelebi, a.g.e., s. 27

⁵⁶⁵ a.g.e., s. 11-12

⁵⁶⁶ a.g.e., s. 45

⁵⁶⁷ a.g.e., s. 62

sistematığı ve kapsamlı bir teoriye dayalı analitik ve tarihi yaklaşımıyla çağımıza uygun bir çalışmayı andırmaktadır.⁵⁶⁸

Kâtip Çelebi'nin yaşadığı dönemin tartışmalar içinde olan, kargaşanın hakim olduğu bir dönem olduğu söylenebilir. Fakat Kâtip Çelebi bu kavgalardan uzak durarak toplum ve devletin huzuru için çabalamıştır.⁵⁶⁹ Ayrıca müellif, bilim ve tarih ilminin Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için önemli olduğunu düşünmektedir.⁵⁷⁰

Gökyay'a göre, “ Kâtip Çelebi, yeni fikirler veya yenilikler peşinde olan bir düşünür olmaktan çok yaşadığı dönemde veya daha önce ortaya çıkarak Osmanlı devlet ve toplum düzenini sıkıntıya sokan meselelerle uğraşmış, bu meselelere çözümler getirmeye çalışmıştır. Onun düşüncesinin en önemli özelliği yaşadığı hayatın ve devletin önemini kavrayarak kendi toplumunu ciddiye almasıdır.”⁵⁷¹ Bununla bağlantılı olarak Erdem: “ Gerek metod olarak kullandığı anoloji gerekse de sorunların özünü bizzat şehirleri, köyleri gezerek yerinde tesbit etmiş olması nedeniyle Çelebi'nin sunduğu önerilerin oldukça gerçekçi ve uygulanabilir olduğunu söylemek mümkündür.”⁵⁷² demektedir. Bu bağlamda Kâtip Çelebi'nin kendi devlet ve toplumunun önemini kavramasındaki etken olarak bizzat ülkeyi gezmiş ve şahsi tecrübeler edinmiş olması önemli bir yere sahiptir denilebilir.

Bu eserde Kâtip Çelebi, dönemin genel bakış açısı olan klasik İslam siyasi düşüncesinin yanı sıra İbn Haldun'un görüşleriyle örtüşen bir siyaset teorisini benimsemiştir.⁵⁷³ Bunun yanında bu eserde, İbn Haldun'cu bakışla birlikte insan ve toplum arasında bir anoloji kurulmaktadır.⁵⁷⁴ İbn Haldun'un Kâtip Çelebi üzerinde özellikle organizmacı toplum düşüncesi açısından etkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda İbn Haldun'un bu görüşünden kısaca bahsetmek gerekmektedir.

⁵⁶⁸ Sabri Orman, “Kâtip Çelebi'de Sosyo-Ekonomik Düşünce” Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, s. 54

⁵⁶⁹ İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri, s. 133

⁵⁷⁰ a.g.e., s. 137

⁵⁷¹ Gökyay, a.g.m., s. 113

⁵⁷² Mehmet Ali Erdem, Osmanlı Düzeninde Reform Arayışları ve Kâtip Çelebi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 65

⁵⁷³ Cem Doğan, “16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetnâme ve Ahlâknâmelerinde İbn Haldûnizm: Kınalızâde Ali Efendi, Kâtip Çelebi ve Na'îmâ Örnekleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27 (2013), s. 208

⁵⁷⁴ Ocak, a.g.m., s. 88

İbn Haldun'un siyaset nazariyesi kısaca, organizmacı yaklaşımdan hareketle devletin de bir insan gibi olduğu varsayımına dayanarak etkiler görüldüğü ve devletin gerileme/çöküş dönemindeki durumunun öncelikle zihni sonra maddi bozulma, gerileme ve dağılma süreçlerinden geçtiği şeklinde izah edilebilir.⁵⁷⁵ Bunun yanında İbn Haldun medeniyetlerin çöküşüne dair teorisinde dış unsurlardan ziyade iç unsurlara dikkat çekmiştir.⁵⁷⁶ İbn Haldun'a göre, devletin çöküşüne mani olmak maksadıyla yapılanlar neticesinde kısa vadede çözüme ulaşılsa da uzun vadede bu faaliyetler sonuçsuz kalacaktır.⁵⁷⁷ Kâtip Çelebi ise bazı ufak ayrımlar ile İbn Haldun'dan farklı bir düşünceye sahiptir. Bu bağlamda Kâtip Çelebi, devlete organizmacı bakışla bakmakta ve gelişme, duraklama ve gerileme evrelerinin kişiden kişiye süre olarak değişebildiği gibi devletten devlete de bu sürelerin değişebileceğini belirtmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Sarı, a.g.m., s. 74

⁵⁷⁶ a. yer

⁵⁷⁷ Ahmet Arslan, İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, 2.Baskı, İstanbul: Vadi Yayınları, 2002, s. 136

⁵⁷⁸ Öz, a.g.e., s. 99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂBNÂME’NİN YÖNETİM VE SİYASET AÇISINDAN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Eser 17. yüzyıl siyasetnâme literatürünün ıslahatnâme türü bir ürünü olarak dönemin başlarında telif edilmiştir. Dönemin meselelerini anlamamız açısından ve bu literatürün ürünlerinden biri olarak üzerine fazla çalışılmamış olan bu eserin yönetim ve siyaset alanlarında ele alınmasının ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Bu eser ele alınmadan önce dönemin diğer eserlerinden çeşitli incelemeler yapılmak suretiyle ve dönem padişahı olan Sultan 1. Ahmed’in yayınladığı Adaletnâme’nin de ele alınmasıyla eserin içeriğinin dönemin diğer kaynakları ile karşılaştırılması ve güvenilirlik derecesinin üst düzeyde olması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserin en doğru şekilde değerlendirilebilmesi için dönemle ilgili tarih kaynaklarının da incelenip bunlardan bahsedildiğini hatırlatmak gerekir. Yapılan bu çalışmanın doğruluk ve güvenilirliği açısından bu bölümde incelenecek olan eser ve müellifi hakkında çeşitli bilgilerin yine bu bölümde ele alınmasının doğru olacağı düşünülmüştür.

Bu bölümde öncelikle eserin müellifinden bahsedilecek, ardından eser hakkında genel birtakım bilgiler sunulmaya çalışılacaktır. Son olarak eserin detaylı bir incelemesi yapılarak, eserin üzerinde durduğu meseleler bağlamında kullanılan kavramlar ve çözümde odak noktaya yerleştirilen unsurlar ele alınmaya çalışılacaktır.

1. ESERİN MÜELLİFİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu başlık altında Veysî’nin hayatına ve eserlerine değinilecektir.

Veysî 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında hayatını sürdürmüştür. Hicri 969-1037 (Miladi 1561-1628) yılları arasında yaşamıştır. 1561 yılında Aydın’ın Alaşehir isimli yerleşim yerinde doğmuştur.⁵⁷⁹ Asıl adı Üveys bin Mehmed olan Veysî, babası

⁵⁷⁹ Mustafa Altun, Hâb-nâme-i Veysî, 1.Baskı, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011, s. 12

Kadı Mehmed Efendi gibi Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde kadılık görevlerinde bulunmuştur.⁵⁸⁰

Mısır'da Benî Harâm, Ferre ve Reşîd kadılıklarında bulunduğu bilinmektedir.⁵⁸¹ Vezir Şerif Mehmed Paşa'nın Mısır valiliği sırasında divan katipliği görevine getirilen Veysî, devamında sırasıyla; Akhisar ve Tire kazalarında kadılık; Aydın Saruhan'da mal müfettişliği; Siroz ve Rodosçuk kazalarında kadılık görevine atandı fakat Rodosçuk kazasında göreve başlamadı; Vezir Ali Paşa'nın Macaristan seferinde ordu kadılığı; Priştine'de bir görev; Tırhala'da kadılık; Eğriboz ve İnebahtı kazalarında denetleme ve vergi tahsildarlığı ve yedi kez de Üsküp kadılığı görevine getirilmiştir.⁵⁸² Kısaca belirtmek gerekirse Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde çeşitli şer'i görevlerde bulunmuştur.⁵⁸³

Eğitim hayatına doğduğu yerde başlayan Veysî, ilerleyen zamanlarda İstanbul'a gidip eğitim hayatına burada devam etmiştir.⁵⁸⁴

Hoca, Veysî'nin ölüm tarihi olarak 15 Ağustos 1628 tarihini vermekte⁵⁸⁵, Altun ise bu tarihi 14 Ağustos 1628 olarak belirtmektedir.⁵⁸⁶ Yine Hoca, Veysî'nin 68 yaşında Üsküp'te hayata gözlerini yumduğunu ve kabrinin de Üsküp'ün Kumova caddesinde olduğunu belirtmekte⁵⁸⁷, fakat Altun ise Mehmed Süreyya'nın 1996 yılına ait Sicill-i Osmanî adlı çalışmasından Kabrinin İstanbul'un Üsküdar ilçesinde olduğunu aktarmaktadır.⁵⁸⁸

Veysî'nin eserlerine bakılacak olursa, bilinen 11 eseri bulunmaktadır. Bunlar:

- **“Dürretü't-Tâc fi Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc”**: Veysî'nin Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı, Mekke ve Medine olarak ikili bir ayrımla konuyu ele aldığı, *“Siyer-i Veysî”* adıyla bilinen ve Türkçe olarak yazılmış ilk siyer kitabı olma özelliğine

⁵⁸⁰ Fadıl Hoca, *Veysî Divânı Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 4

⁵⁸¹ Bayram Ali Kaya, “Veysî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C.43, s. 76

⁵⁸² Altun, a.g.e., s. 12-13

⁵⁸³ Hoca, a.g.e., s. 5

⁵⁸⁴ a.g.e., s. 4

⁵⁸⁵ a.g.e., s. 5

⁵⁸⁶ Altun, a.g.e., s. 13

⁵⁸⁷ Hoca, a.g.e., s. 5

⁵⁸⁸ Altun, a.g.e., s. 13

sahip eseridir.⁵⁸⁹ Bu eser Veysî tarafından tamamlanamamış olmakla birlikte “Gazve-i Bedir” kısmına kadar yazılabılmıştır.⁵⁹⁰

- “**Merace’l-Bahreyn**”: Bu eser Necmeddin Firuzâbâdî’nin Ebî Nasr İsmail İbn Hammâd el-Cevherî’ye olan itirazlarına karşılık yazılan bir eserdir.⁵⁹¹
- “**Düstûru’l-Amel**”: İslam inancının beş temeline yönelik kaleme alınan eserde kelime-i şhadetin bu temellerin en önemlisi olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁹² Bu eser “**Şehâdet-nâme**” adıyla da bilinmektedir.⁵⁹³
- “**Fütûh-i Mısır**”: Mısır’ı fetheden Amr ibn Âs’ın yaşadıklarını aktarıp geri kalanı tamamlanamamış fakat Mısır fetihlerini anlatmak için kaleme alınan bir eserdir.⁵⁹⁴
- “**Divân**”: Çeşitli tarzda edebi bir içerikten oluşan bir eserdir. İçeriğinde iki na‘t, yirmi yedi kaside, iki terkibibend, bir terciibend, bir tesdîs, beş tahmîs, altmış altı gazel, yirmi beş beyit ve yedi kıta bulunmaktadır.⁵⁹⁵
- “**Münşeât**”: Eser müellifin yazışmaları neticesinde oluşmuş bir derleme niteliğindedir.⁵⁹⁶ Ayrıca Veysî’nin hayatına, yaşadığı döneme ve yakın dostlarına ilişkin bilgiler de eserin içinde yer almaktadır.⁵⁹⁷
- “**Gurretü’l-Asr fî Tefsîri Sûreti’n-Nasr**”: Asr suresinin tefsirinden oluşan bir eserdir.⁵⁹⁸
- “**Hediyetü’l-Muhlisîn ve Tezkiretü’l-Muhsinîn**”: Akâid ve ahlaka dair bilgileri içeren bir eserdir.⁵⁹⁹
- “**Tevbe-nâme**”: Zeyniye tarikatının piri Zeynüddîn Hâfî’nin hikmet ve sözlerini içeren bir eserdir.⁶⁰⁰
- “**Hicviyye**”: Otuz iki beyitlik bu Farsça manzumenin son beyti Türkçe’dir.⁶⁰¹

⁵⁸⁹ a. yer

⁵⁹⁰ Hoca, a.g.e., s. 5

⁵⁹¹ Altun, a.g.e., s. 13

⁵⁹² Saadet Şensoy, Veysi (Üveys b. Muhammed el-Alaşehri) ve Eseri “Merace’l-Bahreyn”in Tahkiki, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 27

⁵⁹³ Altun, a.g.e., s. 13

⁵⁹⁴ Kaya, a.g.m., s. 77

⁵⁹⁵ a. yer

⁵⁹⁶ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, 1.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, s. 387

⁵⁹⁷ Kaya, a.g.m., s. 77

⁵⁹⁸ Altun, a.g.e., s. 13

⁵⁹⁹ a. yer

⁶⁰⁰ a.g.e., s. 14

⁶⁰¹ Kaya, a.g.m., s. 77

- **“Hâbnâme”**: “*Vâkıanâme*” ve “*Rü’yânâme*” adlarıyla da anılan bu eser zamanının tipik bir nesir örneği olup Sultan 1. Ahmed ile Büyük İskender’in rüyada karşılıklı konuşmalarına dayanır.⁶⁰²

Bunlar haricinde “*Kaside*” adıyla bilinen bir eseri daha olduğu söylenmektedir.⁶⁰³

Veysî edebiyat alanındaki ününü nesir türü eserleri ile sağlamış olmakla birlikte şiiirleri de dönemi itibariyle oldukça üst düzey ve yetkindir.⁶⁰⁴ Hicve yönelik bir yapıya sahip olan Veysî bu tür eserleri başta olmak üzere şiir ve “*Hâbnâme*” gibi eserlerinde dönemin toplumsal sorunlarını ve aksaklıklarını önemle ele almış, bu hususta devletteki ileri gelenleri ikaz etmiştir.⁶⁰⁵ Buradan anlaşılmaktadır ki Veysî hiciv ve eleştiri alanındaki profesyonelliğinin haricinde haksızlığa karşı çıkan bir kişiliğe de sahiptir.⁶⁰⁶ Ayrıca yabancı kaynaklardan Veysî ve eserleri ile ilgili bir araştırma yapıldığında müellifin eserlerinden en çok üzerinde durulan eserler “*Hâbnâme*” ve “*İstanbul Kasidesi*” olarak belirlenmektedir.⁶⁰⁷

2. ESERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE YAPISI

Burada “*Hâbnâme*” adlı esere yönelik konu, içerik, edebi yönü gibi özelliklerini yansıtabilecek temel bilgilerden bahsedilecektir. Eserin anlaşılması ve sağlıklı bir tahlilinin yapılabilmesi için elzem olan bu inceleme, mevzumuz olan “*Hâbnâme*”deki meselelerin tesbiti için de gerekli görülmektedir.

Veysî’nin “*Hâbnâme*”yi 1608 yılında yazıp, Sultan 1. Ahmed’e sunmuş olduğu bilinmektedir.

2.1. ESERİN KONUSU VE İÇERİĞİ

Eserde Osmanlı Devleti’nden ve hanedan mensuplarından övgüyle söz edilmekte ve dönemin padişahı teselli edilmeye çalışılmaktadır. Müellif yapmak istediği uyarı ve ikazları Hz. Zülkarneyn’in dilinden Sultan’a ulaştırmıştır. Eser, besmele ile başlayıp Allah’a hamd ve sena ile devam etmekte ve daha sonra Hz. Muhammed’e övgüler içermektedir. Ardından İskender, Merih, Cemşid ve Erdeşir gibi devlet sahibi olanlar ile

⁶⁰² a.g.m., s. 76

⁶⁰³ Altun, a.g.e., s. 14

⁶⁰⁴ Kaya, a.g.m., s. 76

⁶⁰⁵ a. yer

⁶⁰⁶ a. yer

⁶⁰⁷ Hoca, a.g.m., s. 12

Sultan 1. Ahmed'i kıyaslayarak, onun maharet ve yüceliği belirtilmektedir. Veysî, eserinin devamında padişahı görme isteğini belirterek ona devletinde yaşananları aktarıp izah etmeyi arzuladığını söylemektedir. İşlerin perişan bir hal aldığı ve zulmün arttığını, bunlar için önerilerde bulunmak istediğini söyler.

Bu istek neticesinde dertlenirken uyuyakaldığını belirten Veysî rüyasında Hz. Zülkarneyn'in liderlik ettiği bir toplantıda kendini bulur ve Hz. Zülkarneyn'in sağ ve sol taraflarında Sultan 1. Ahmed'e kadar Osmanlı tahtına oturmuş sultanların, hizmetçilerin vs. olduğunu belirterek kendisini de bir hizmetçi tasavvurunda rüyasına yansıtır. Sultan 1. Ahmed bu ortama tüm çevresi ve kullarıyla iştirak eder ve Sultan ile Hz. Zülkarneyn arasında uzun bir konuşma gerçekleşir.

Bu konuşma esnasında Hz. Zülkarneyn, âlemin, dünyanın var olduğundan beri tam anlamda bir düzene kavuşmadığını vurgular. Eserin büyük çoğunluğunu Hz. Zülkarneyn'in İslam tarihinden verdiği örnekler oluşturur. Sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed peygamberlerden örnekler verilerek, Hulefâ-yı Râşidîn dediğimiz dört büyük halifeden (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) örnekler verilir. Daha sonra Hz. Hüseyin ve Kerbela vakasından bahsedilerek Muaviye, Haccac-ı Zalim, 1. Osman, Abbasi veziri Alkâmî, Harzem Şahı Mehmed Han ve Memlük sultanı Kayıtbay dönemi olaylarından söz edilir.

Eserin sonunda "Kıssadan Hisse" şeklinde isimlendirilen bir bölüm bulunmakta ve bu bölümde Hz. Zülkarneyn ile Sultan 1. Ahmed'in konuşmaları yer almaktadır. Hz. Zülkarneyn, her dönem ve zamanda çeşitli bozuklukların var olduğunu belirtmektedir. Eserde: "Bu sayfalarda yazılmış olan vakalar ve felâketler her yüzyılda reyanın fesatlık niyetinden meydana gelmiştir. Padişahların bu konuda sorumluluğu yoktur."⁶⁰⁸ şeklinde yapılan açıklama ile sorunların temel kaynağı belirtilerek gerekli tedbirin alınması Hz. Zülkarneyn tarafından Sultan'a iletilmiştir. Son olarak Sultan bunların tafsilatlı bir şekilde kaydedilmesini talep etmiş, Hz. Zülkarneyn de bu görevi Veysî'ye tevdi etmiştir.

Eserin içeriğine bakılarak muhtasar bir İslam tarihi niteliği taşıdığı sonucuna varılabilmektedir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ Altun, a.g.e., s. 104

⁶⁰⁹ a.g.e., s. 15

2.2. ESERİN EDEBİ ÖZELLİKLERİ

Eserin 17. yüzyılda Sultan 1. Ahmed'e sunulan bir ıslahatnâme olduğundan bahsedilerek daha önce bu konuda detaylı bir şekilde konu işlenmiştir. Fakat bunun yanında eserin bir rüyanâme olduğu da belirtilmiştir. Bu konuda rüya ile ilgili gerekli açıklamalar konuyu dağıtacağından sadece eserin bağlı olduğu siyasi rüya literatüründen kısaca bahsedilmeye çalışılacaktır.

Bu konuda Özgül şunları ifade etmektedir: “Doğu edebiyatlarının “vâkı-nâme” yahut “hâb-nâme” adını verdiği rûyâ metinleri ile bazen bir milletin kaderini değiştirecek kadar önem kazanan tarihî düşler –bir bakıma- hâlin planlanması, geleceğin tahayyülü ve ideallerin belirlenmesi için yapılan taslaklar gibidir.”⁶¹⁰. Bu bağlamda Veysî'nin eseri olan “*Hâbnâme*”nin de müellifce ideal olanı yansıtacağı ve gerekli tedbirler ve dikkat edilmesi gereken hususları da eserin bünyesinde barındıracağı düşünülmektedir. Bu eserde siyasi ve yönetsel bir içeriğin olmasından dolayı idealize edilen husus devlet siyaseti ve yönetimi alanıyla ilişkilidir denilebilir.

Genelde dini-tasavvufi yapıya sahip olan vâkıa-nâmeler nadiren de olsa siyasi içerikte olabilmektedir ve bunlardan en meşhurları Veysî'nin “*Hâbnâme*”si ve Haşmet'in “*Hâb-nâme*”sidir.⁶¹¹ Burada incelenen *Hâbnâme*, Veysî'ye ait olan siyasi karakterli bir *Hâbnâme*'dir. Konunun içeriğinin de incelenmesi neticesinde bu eserin Sultan 1. Ahmed'e teselli niteliğinde yazılmış olduğu belirlenmektedir.⁶¹²

Yapılan incelemeler sonucunda bu tarz rüyaların üç kategoride toplandığı belirlenmiştir. Bunlar:⁶¹³

- 1- Teselli rüyaları,
- 2- Tenkid rüyaları,

3- Ütopik rüyalar şeklinde belirtilebilir. Fakat bu çalışmada inceleme konusu olan Veysî ve Haşmet'in *Hâbnâmeleri* bu kategorilerden teselli rüyaları kategorisine yerleştirilmektedir. Bu gibi eserlerde devletin içinde bulunduğu inhitat dönemine ve vakalarına üzülen padişahların teselli edilmesi söz konusudur.⁶¹⁴ Ayrıca klasik edebiyatta

⁶¹⁰ M. Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasî Rûyâlar*, 1.Baskı, Ankara: Hece Yayınları, 2004, s. I

⁶¹¹ a.g.e., s. 12-13

⁶¹² a.g.e., s. 13

⁶¹³ a.g.e., s. 19

⁶¹⁴ a.g.e., s. 14

bu tür ürünlerin içerisinde siyasetin yer alması da inhitat dönemi olarak adlandırılan döneme denk gelmektedir.⁶¹⁵

Son olarak Osmanlı'da siyasi rüya olarak adlandırılan literatür ürünlerinin içeriğinin zaman içinde farklılaştığının belirtilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde bir dönemsel ayırım yapılabileceği görülmektedir. Çünkü Tanzimat'a kadar olan siyasi rüya türü eserlerin içeriği "devletin, rejimin ve sultanın tarafını tutan "legal" bir politik muhteva"⁶¹⁶ ile şekillenmiş olmasına rağmen Tanzimat'tan sonra aydın ve yazarlar devletin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak sultanı görmeye başlamışlar ve bu konudaki ümitlerini yitirerek daha yenilikçi ve muhalif bir muhteva çerçevesinde ürünler vermişlerdir.⁶¹⁷

Veysî'nin daha çok süslü nesir tarzı eserler verdiği görülmektedir. Fakat Hâbnâme müellifin siyer ve münşeatinde göre daha sadedir.⁶¹⁸ Buna rağmen eser edebi açıdan incelendiğinde Farsça ve Arapça muhtevası bakımından yoğunlukta olduğu görülmektedir. Eserin içerisinde cümleler uzun ve birbirine bağlı bir şekilde oldukça zorlayıcı bir yapıya sahiptir. Eserde "Veyâhûd" ile birbirine bağlanan hikayelerin sonunda kullanılan "oldukda mı 'âlem ma'mûr u âbâdân idi, döndükde mi 'âlem ma'mûr u âbâdân idi, turdukda mı 'âlem ma'mûr u âbâdân idi" şeklindeki bitişler ile eserin şiirsel bir anlatıma kavuşturulması sağlanmıştır.⁶¹⁹

Son olarak peygamber ve halifelerden bahsedildiği için onlarla ilgili ayet ve Arapça söz kalıplarının da kullanıldığı görülmektedir.⁶²⁰

Eserin yazma nüshalarına kısaca değinilecek olursa, Türkiye de dahil olmak üzere Dünya'nın çeşitli yerlerinde bu esere rastlandığı söylenebilir. Bunlardan 61 tanesi Hâbnâme, 34 tanesi Vakıa-nâme adı altında olmak üzere toplamda 95 adet yazma nüshanın tesbit edildiği bilinmektedir.⁶²¹ Esere olan bu ilginin daha çok Veysî'nin edebi yönünün yani sanat gücünün etki ettiği düşünülmektedir.⁶²²

⁶¹⁵ a.g.e., s. 13

⁶¹⁶ a. yer

⁶¹⁷ a. yer

⁶¹⁸ Kaya, a.g.m., s. 77

⁶¹⁹ Altun, a.g.e., s. 15

⁶²⁰ a. yer

⁶²¹ a.g.e., s. 16

⁶²² a. yer

3. HÂBNÂME’NİN DETAYLI İNCELEMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Burada eser siyaset ve yönetim açılarından ele alınıp detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle eserde anlatılanlar belirlenen kriterler çerçevesinde ele alınacak, ardından eser ve müellifi değerlendirmeye tabi tutularak tespitlerde bulunulacaktır. Bunlar yapılırken Mustafa Altun’un yaptığı çalışmadan faydalanılacaktır. Altun çalışmasını yaparken Mısır Bulak basımını temel almış, bunun yanında başka nüshalarla da karşılaştırarak eserin edisyon-kritiğini yapmış ve günümüz Türkçesine de uygun hale getirip eseri edebi bir şekilde inceleyen çalışmasını ortaya koymuştur. Bu çalışmada metnin belirtilen nüshasının bir kopyası, latinizesi ve günümüz türkçesine çevirisi bir arada yer almaktadır.

Eser, besmele, Allah’a hamd ve sena ile başlayarak Hz. Muhammed’e övgüler içermektedir. Ardından İskender, Merih, Cemşid ve Erdeşir gibi devlet sahibi olanlar ile Sultan 1. Ahmed kıyaslanarak, Sultan’ın maharet ve yüceliği belirtilmektedir.

Veysî, eserin devamında padişahı görmek istediğini belirterek ona devletinde yaşananları aktarıp izah etmeyi arzuladığını söylemektedir. Müellif burada “İhmâlkâr bir surette hitap ederek perişan hâller olgunlaştı, eşkiyanın zulmü haddini aştı, diyeydim. Kötü zannımca memleketi düzeltme önlemleriyle ilgili birçok öncül sözleri arz edeydim...”⁶²³ şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Bu düşünceler ile meşgul olup dertlenerek yalnızlıktan dem vuran Veysî, birden kendini yüce bir tahtın olduğu ve hizmetçilerin bulunduğu bir yerde bulur. Hizmetçiler arasına katılan Veysî, tahtın olduğu yere doğru gider ve en yüksekte bulunan tahtta İskender-i Zülkarneyn’in⁶²⁴ oturduğunu ve onun işaretiyle bir kenardaki çimenlerin üstüne oturduğunu belirtir. Ardından o döneme kadar gelip geçmiş tüm Osmanlı padişahlarının tahtın sağ ve sol kenarlarında parlayan bir yıldız gibi dizili olduklarını söylemektedir. Sultan 1. Ahmed’in, yanında kullarıyla bu yere teşrif ettiğini belirten Veysî, eserinde birçok betimleme kullanıp olayın hikayeleştirilmesinde ve rüya olduğu konusunda aslında ipuçları vermektedir.

⁶²³ a.g.e., s. 81-82

⁶²⁴ Eserde İskender-i Zülkarneyn, Hz. Zülkarneyn ve Hz. İskender olarak geçen isimlerin aynı kişiye yönelik kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca İslam dünyasında zamanla peygamber veya Allah’ın yücelttiği bir kul olarak karşımıza çıkan Hz. Zülkarneyn ve Makedon Kralı Büyük İskender’in aynı kişi olduğu veya kaynaştırılarak bazı İslam kaynaklı metinlerde bu şekilde kullanıldığı görülmektedir. Müellif tarafından bu eserde de bahsedilen bu iki kişinin aslında aynı kişi olduğu görüşüne dayanıldığı tesbit edilmektedir. (bkz. İsmail Ünver, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, C. 22, s. 557-559)

Sultanın attan inişini “Furûd-âmed ez-asb şâh-ı cihân / Mesihâ, bezîr-âmed ez-âsmân”⁶²⁵ dizeleriyle Hz. İsa’nın gökten inişine benzeten Veysî, onun Hz. Zülkarneyn’in karşısında bir tahta oturup sohbet etmeye başladıklarını “Bazan, Hz. Zülkarneyn, benzeri olmayan üslûplu dilini kımıldatır, âlemin padişahı itaatle kulak verirler, bazan padişahımız inci dökken dudağından şeker saçar, Hz. İskender de o kelimelerin nebatından damaklarını tatlandırırlandı.”⁶²⁶ ifadeleriyle dile getirmektedir. Hz. Zülkarneyn’in adalet, merhamet ve insafın iyiliği; eziyet ve sapkınlığın kötü sonuçlarını “Şu halde âdalet padişahlara doğruluk sermayesidir. Merhamet ve insaf, reayanın toplanmasına vesiledir. Eziyet ve sapkınlık ise berayanın dağılma sebebidir, denildiğinde...”⁶²⁷ şeklinde belirtmesine müteakip sultanın hüzünlendiğini dile getiren Veysî, eserinde “...yüksek makamlar ve askerî rütbeler pek çok ehliyetsiz ve müsrife verilerek yeryüzünde baştan başa kıyametler koştular. Her yıl askerinin gidip gelme vergisinden reaya ile asker arasında fesat çıkaran büyük düşmanlık girdi.”⁶²⁸ diye belirterek Sultan 1. Ahmed’in şikâyet mahiyetinde ehliyetsizlik, müsriflik, vergilerin seferler dolayısıyla fazlalığından kaynaklı asker-reaya çatışmasının meydana çıktığını ve Celali isyanlarının baş gösterdiğini söylemektedir. Bu gibi ülke meselelerinin nasıl hallolunacağı konusunda sultan, ümitsizlik içine düştüğünü dile getirir. Âlemin bu gibi bozulmalara uğramadığı bir dönemde hükümdarlığın kendine gelmiş olmasını dilediğini ve böylece hiçbir sorunun ortaya çıkmamasında başarılı olacağını söyleyen Sultan 1. Ahmed, düzenin bozukluğunun ileri düzeyde olduğunu ve çaresiz kaldığını belirterek üzüntüsünü dile getirmeye çalışmıştır.

Bu diyalogdan sonra Hz. Zülkarneyn, âlemin, dünyanın var olduğundan beri tam anlamda bir düzene kavuşmadığını söyler ve devamında Hz. Âdem’den başlayarak daha önce de belirtildiği gibi İslam tarihinden çeşitli örnekler anlatmaya başlar.

Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın dünyaya ayrı ayrı ve dünyanın uzak yerlerine gönderildiğinde ve buluştuklarında dahi yeryüzünün bayındır olmadığı başlangıçta bahis konusu yapılmıştır. Buradan, birbirine ihtiyaç duyanların ve ihtiyaç duyulan şeylerin, birbirinden uzak ve erişiminin zor olmasından, buluştukları veya bir arada

⁶²⁵ Altun, a.g.e., s. 82 (Cihan padişahı attan indi. / Hz. İsa gökten aşağı indi.)

⁶²⁶ a. yer

⁶²⁷ a.g.e., s. 83

⁶²⁸ a. yer

bulduklarında dahi istenilen düzenin dünyada yakalanamadığından söz edilerek hayatın genel zorluklarından bahsedildiği düşünülmektedir.

Daha sonra Hâbnâme’de Hâbil ve Kâbil ile ilgili şunlar anlatılmıştır: “Yeryüzünün dört tarafını, Allah’ın nimetlerini zenginleştirdiği iklimleri uçsuz bucaksız bolluk tazeliği bulmuşken, Kâbil, kardeşi Hâbil’i cürüm hançeriyle öldürüp,... Âdemoğullarının ortasına düşen ayrılık ateşi, hepsini ikiye bölüp,... nice yüz bin insanın kanından yeryüzünün geniş sahrası bozguncuların leğenine döndüğü zaman mı dünya bayındır idi?”⁶²⁹. Buradan anlaşılıyor ki eserde, Kâbil ve Hâbil arasındaki sürtüşmenin ve insanlar arasında yaşanan ayrılığın sözü edilerek bolluk ve bereketin hüküm sürdüğü dünyada, hırs ve ihtiraslar yüzünden insanların birbirlerine düştüğü ve nice savaşların çıkıp nice kanların döküldüğünden bahsedilerek dünyada İslami bakış açısı ve literatüre dayanılarak ilk insanların yaşadığı dönemde bile bozgunculuk ve huzursuzluğun olduğu belirtilmekte, yaşanan olumsuzlukların temelleri o döneme kadar dayandırılmaktadır. Devamında Hz. Âdem’in bu hadiseler dolayısıyla üzülmüş huzursuz olduğundan ve bu değersiz dünyada bunların yaşanmasıyla daha da kötü bir hâl alan durumdan dert yanması “Tagayyere-tibilâdu ve men ‘aleyhâ / Ve vechü’l-ardı mu‘barun kabîhun / Tagayyere küllü zî-ta‘min velevnin / Ve kalle beşâsetü’ l-vechi’l-melîhi / Fevâ esefâ ‘alâ Hâbili ibney / Katîlun kad tedemmenehû’d-darîhu”⁶³⁰ dizeleriyle anlatılır.

Hz. Şit ile devam eden hikayeler kuşağında, peygamberliğin ve dolayısıyla iktidarın⁶³¹ geçtiği kişi olan Hz. Şit’in Hz. Âdem döneminde çıkan bu kardeş kavgası sonucunda oluşan ayrılığın bitmesi için uğraştığı, fakat bu uğraş sonucu dökülen kanın dünyayı kasvetli bir yer yapmış olması ile dünyanın bayındır hale dönmediği: “... Kâbil oğullarından nice yüz bin kâfir âsi, yoldan çıkma bayrağının gölgesine toplanıp Hz. Şit mazlum Hâbil’in devrini istemesiyle iki yüz yıl savaş ve katliam fırını aralarına kıvılcım

⁶²⁹ a.g.e., s. 84

⁶³⁰ a.g.e., s. 85 (Ülkeler ve üzerinde olan her şey değişti. / Dünyanın yüzü pis ve toz içinde kaldı. / Her şeyin tadı ve rengi değişti. / O tatlı yüzündeki gülümseme azaldı. / Yazık oldu Hâbil’e. / Öldürüldü ve kabir onu kendisine çekti.)

⁶³¹ Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında peygamberlerin bir kısmının devlet başkanı olduğunu ya da iyi bir devletin kurulmasında başrolde olduğu görülmektedir. Bunun yanında Hz. İsa gibi var olan devleti destekler nitelikte tavır takınan peygamberlerde bulunmaktadır. (bkz. Uğur, a.g.e., s. 11) Ayrıca bu konuda Lewis İslam literatürüne göre peygamber olan Hz. Davud’un dini otorite olmasının yanında siyasi otoriteyi de temsil eden bir yönetici olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir. (bkz. Lewis, a.g.e., s. 70)

saçıp,... yeryüzünü insan vücudundaki kırmızı kandan lâle bahçesiyle bir renk ettiklerinde mi dünya bayındır idi?”⁶³² şeklinde anlatılır.

Hz. Nuh döneminde de halkın kutsal öğretiye değil de putperestliğe yönelmesi sonucu ahlaksızlık olarak tabir edilen ve zulme yol açan davranışların ortaya çıktığı anlatılarak, sonunda bu davranışlar neticesinde ilahi ve küresel bir cezalandırmanın olduğundan bahsedilerek, sadece Hz. Nuh ve ona inananların ve onun nasihatlerini tutanların kurtulduğu “...âlem halkı doğudan batıya kadar putperest olup, Hz Nuh’u yalanlamak için kötülük olsun diye işledikleri fesatlıklar ve imansızlıklarla dokuz yüz elli yıl âlem meydanından rahatlığın gölgeliği gidip, sonunda kavmin akılsızlıklarının eziyetinden Hz. Nuh insanlıktan ümidini kesip “rabbi lâ tezer ‘ale’l-ardı mine’l-kâfirene deyyarâ”⁶³³ sözünü mucizevî bir biçimde dile getirdiğinde Allah’ın helâk etme denizi köpürmeye başlayıp, O’nun intikam kuvvetinin hiddeti kurtuluş gemisine binenlerden başka, dünya üzerinde bir tane bile canlı bırakmayıp...”⁶³⁴ sözleriyle anlatılmaktadır. Burada yöneticiye itaatin ne denli önemli bir yer teşkil ettiği fakat bozgunculuk çıkartanların da her zaman yeryüzünde var olduğu anlatılmakta ve bunun bitmesi için uğraşılsa dahi dökülen kanın yine huzursuzluğa sebep olduğundan bahsedilmektedir. Genel olarak bu kıssada zulmün, ilahi emirlere uymamak ve ahlaksızlıkla ilişkilendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Buna bağlı olarak adalet kavramının zulmün karşıtı olarak ele alındığı düşünülürse, bu eserde adalet, ilahi emirlere uymak ve ahlaklı davranmak olarak da anlaşılabilir. Aynı kıssada yöneticilerin suçsuz ve günahsız olarak gösterildiği ve suçun bozgunculuk çıkartan asi halka (reayaya) ait olduğu sonucuna da varılabilir.

Hz. Hud ve kavminin ne denli iri, güçlü ve kuvvetli olduğundan söz eden Hz. Zülkarneyn, bu özelliklerini diğer kavimler üzerinde bir zorbalık ve vahşet aracı olarak kullandıklarından örnek verir ve bunun dünyadaki düzeni bozduğu şu şekilde anlatılır: “Hz. Hud peygamberlik hilafetini şereflendirmekle yükseldiği zaman,... diğer yaratılmışlardan üstün olan Âd kavminin ... birer semtte zorbalıkla dilediğini yapan aşağılık günahkâr(ra) dönüşüp, kendini var eden kâinatın yaratıcısını unutmuşlardı.”⁶³⁵. Yine Hz. Salih döneminde yaşanan bir itaatsizlik ve taşkınlık ile kavmin helakı anlatılır

⁶³² Altun, a.g.e., s. 85

⁶³³ Ey Rabbim! İnkâr eden kâfirlerden hiç birini yeryüzünde bırakma. (bkz. el-Nuh, 71/26)

⁶³⁴ Altun, a.g.e., s. 85

⁶³⁵ a.g.e., s. 86

ve reaya denilen halkın yani yönetilenlerin, itaat edilmesi gereken peygambere itaatsizlikleri sonucunda başlarına musibetlerin geldiğinden bahsedilir. Önemle üzerinde durulan itaat kavramı bu eserde dikkat çeken bir olgudur. Reayanın oluşturduğu ve birbirlerine karşı olan zalimliğin ve itaatsizliğin dünya düzenine yaptığı olumsuz etki siyaset ve yönetim nazarıyla bu eserde, bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca burada Celali zorbalığına da atıf yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak bu kıssadan, elinde güç ve kudret bulunduranların zulüm ve eziyete meylettığı gibi bir sonuç çıkarılabilir. Burada kastedilenin gerek reaya gerek diğer sınıflara mensup olanlar arasında güç sahibi olanların bahsedilen duruma düşmemesi için ikazda bulunulduğu gibi bir sonuca varılabilir.

Hz. İbrahim ve Nemrud arasındaki olaydan bahsedilirken de dikkat çekilmek istenen nokta, Nemrud'un bir yönetici olarak halkına yaptığı zulümdür. Bunu da kendi rüyası sonucunda rüya yorumcularının söylediklerinden yola çıkarak ve Nemrud'un iktidarını korumak için halkına yaptığı bir zulüm olarak aktaran yazar, sonunda bu hükümdarın döneminde de âlemin bayındır olmadığından bahsetmektedir. Hâbnâme'de bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: "Hz. İbrahim ana rahminin içinde otururken,... Hz. Halilullâh'ın peygamberliğinin ortaya çıkış sadası kâinata velvele salmaya başladı. ... Nemrud nice korkunç olaylar görüp rüya tabircilerine sorup soruşturdukça... dinsiz lânetli baş korkusuna düşüp... halkın günahsız bebeklerine kılıç sıyırdığında... mı âlem bayındır idi?"⁶³⁶.

Hz. Musa ve Firavun arasında geçen ve Firavun'un iktidarının sonunu getireceği söylenen bir rüya yorumu ile başlayan bölümde, Firavun'un halkına yaptığı zulümden söz edilir. Nemrud gibi iktidar hırsına düşen Firavun'un, iktidarını devam ettirebilmek ümidiyle halkı üzerinde bir zulüm ve işkence uyguladığı belirtilmiştir. Fakat öncesinde eserde bahsedilen ve Firavun'un zevk, sefa ve zenginlik içinde halkını köleleştirip yaşamasının da bir yönetim hatası olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu olaylar neticesinde yaşanan katliam ve dökülen kanların çokluğundan da bahsedilerek devlet idaresinin ve halkın memnuniyetinin sağlanamadığından söz edilmektedir. Yine bu dönemlerde ve anlatılanlarda da âlemin bayındır olmadığı belirtilerek hikayeler sonlandırılmıştır.

⁶³⁶ a.g.e., s. 88

Hız. İbrahim ve Hız. Musa ile ilgili anlatılan kıssalarda Nemrud ve Firavun anlatılmakta olup, bu figürler üzerinden iktidar hırsı yüzünden zalimleşen bir yönetici tasavvuru ortaya konmaya çalışıldığı düşünülebilir. Böylece iktidar hırsı ve zulüm arasında bir bağ kurulmaya çalışıldığı da çıkarılabilir. Ayrıca Firavunun anlatıldığı kıssada yöneticinin lüks, eğlence ve zenginlik neticesinde gaflete düştüğü ve devletinden habersiz bir hale geldiği gibi bir sonuca da varılabilir.

Eserde sıra İsrailoğullarına geldiğinde, onların, zorba, gururlu, inatçı olduklarından, kendilerine gönderilen Hız. Şayâ'ya itaat etmediklerinden şu şekilde söz edilir: "İsrailoğullarının zorbaları çok malın güç ve kuvveti ile gurur külahının köşesini gökyüzünün tavanına ulaştırıp inat şarabından sarhoş olmakla zamanın peygamberi Şayâ'ya itaat kemendini övünç kemendinin süsü etmediklerinden başka sürekli ahlâksızlık ve kötülüğün ayrılma bayrağı oldukları için..."⁶³⁷. Bu özellikleri neticesinde İsrailoğulları'nın, Buhtunnasr isimli bir zalim yöneticinin zulmüne muhatap kaldıkları anlatılır. Bununla birlikte eserde, sakındıkları mal ve mülkleri de Buhtunnasr'ın eline geçmiş ve Buhtunnasr'ın Yahudileri katletmesi şeklinde sonlanan bir hikaye bulunmaktadır. Bu iki ayrı anlatının devamında Yahudilerin onlara Allah tarafından gönderilen iki peygamberi (Hız. Yahya ve Hız. Şayâ) katlettikleri "o dik başlı Yahudi azgınlar topluluğu, sapkınlık bayrağının altında toplanıp masum Hız. Yahya ile mazlum Hız. Şayâ(yı) öldürmeye çalışmaları üzerine, intikam sahibi Hız. Kakhâr iki kez Buhtunnasr'ın kan döken kılıcını Yahudi yurduna gönderip ilkinde Beytümukaddese'de değil âlemin eteğinin çevresinde Yahudi ismi bırakacak kişi koymayıp..."⁶³⁸ ifadeleriyle vurgulanmaktadır. Ayrıca, peygamberlerin yeryüzünde seçilmiş insanlar olduklarını ve Allah'tan vahiy aldıklarını düşünürsek, bu durumda onlara, Allah'ın yeryüzündeki halifeleri dememiz yanlış olmayacaktır. Bu varsayımdan yola çıkılarak da başlarına gelenlerin, Allah'ın güç ve iktidarının bir yansıması olarak gösterilen peygamberlere itaat edilmediği için olduğu söylenmektedir. Daha önce Kâtip Çelebi'nin ele alınan eserinde dönem sorunlarına yönelik çözüm önerileri içerisindeki gerçek iktidar-mecazi iktidar söylemlerinden yola çıkarsak, burada da gerçek iktidar sahibinin Allah olduğunun bilinmesi fakat onun yeryüzündeki seçmiş olduğu iktidar sahibi olan padişaha itaatın de bu bağlamda önemli olduğu sonucuna varılabilir.

⁶³⁷ a.g.e., s. 90

⁶³⁸ a.g.e., s. 91

Eserde İsrailoğullarına yönelik kıssalar anlatılırken, bu kavmin (halkın/grubun) şımarıklık ve ilahi emirlere itaatsizliğinden bahsedilerek bozgunculuk çıkartan reayaya atf yapıldığı düşünülebilir ve bunlar arasında bir bağ kurulmaya çalışılarak itaat etmeyen ve bozgunculuk çıkartan reayaya kafir nitelimesinde bulunulduğu da söylenebilir. Bu gibi bir durumun ortaya çıkması sonucunda zalim yöneticilerin gelmesi ve zulmün artması eserde doğal bir sonuç olarak beyan edilmiştir şeklinde bir çıkarımda da bulunulabilir.

Yahudilere gönderildiği ifade edilen diğer bir peygamber olarak Hz. İsa'nın da Yahudiler tarafından onlara gönderildiği belirtilen daha önceki birçok peygamberi katlettikleri gibi onun da katlini istemeleri ve isyan etmeleri neticesinde oluşan huzursuz ortamdan bahseden müellif, bu olay sonucu ortaya çıkan katliamlar ile âlemin yine bir düzensizlik ile devam ettiğini ve Yahudi kavminin hatalarına devam ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Ūşyû isimli bir Yahudi'nin bozguncuların önde gidenlerinden olduğu ve Hz. İsa göğe yükseltilip Ūşyû'nun ona benzetilip çarmıha gerildiğinden "...İsrailoğulları inatçıları inkârları yüzünden fitne ve fesat harmanını yakmaya başlayıp giderek konuşma konuşmayı doğurmakla gerçekleşmesi mümkün olmayan kötülüğün batıl düşünceleri üzerine Ruhullah'ı öldürmeye çalıştıkları için intikamı şiddetli Hz. Cabbâr Ruhullah'ı Yahudinin saldırma tehlikesinden kurtarıp gökyüzünün altın tavanının en üstüne yükseltti. Kıskanç kudurmuşların önde gidenlerinden Ūşyû adlı kâfiri Hz. İsa'nın yüzü gibi göstermekle o bedbaht öldürülmeye lâyık olan adamı merhametsiz cellatlara kabul ettirip idam sehbasının kenarına götürdüler." ⁶³⁹ şeklinde söz edilmektedir. Burada da taşkınlık yapanların sonunda cezalarını çekecekleri anlatılmaya çalışılmıştır. Fakat olan yine masum inananlara/insanlara olmuş ve onlar da arada katledilmişlerdir. Bu kıssada bozgunculuk çıkartanların zulme sebebiyet verdiği ve bunun sonucu olarak kendilerinin de er ya da geç bu zulme maruz kalacakları anlatımlardan varılabilecek bir sonuç olabilir. Bu sonuç neticesinde bozguncu kavmin yok olacağı sonucuna dahi varılabilir.

Peygamberler bahsinde son olarak Hz. Muhammed bulunmaktadır. Fakat Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında beş yüz yıllık bir süreden bahsedilmekte ve bu süre boyunca dünya üzerinde düzenin kaybolup ilahi emir ve kuralların terk edilerek, halka ve insanlara

⁶³⁹ a. yer

zulmedildiği, zalim hükümdarların hüküm sürdüğü şu şekilde anlatılmaktadır: “Mucize nefesli Mesih’in zamanından ta âlem hocasının sözü iki cihanın seyyidi gelinceye kadar, beş yüz yıl cahiliye günlerinde ki, karışıklık zamanı idi, ne bir şeriat sahibi peygamber ne bir adaletli padişah vardı.”⁶⁴⁰. Hz. Muhammed’in bir İslam peygamberi olarak ortaya çıkmasıyla bile Müslümanların kafir kabilelere karşı verdiği mücadeleler sonucunda âlemin bayındır olmadığı belirtilmiştir. Öncelikle şeriatın ilahi kaynaklı kurallar şeklinde yorumlanabileceği söylenebilir. Buradan yola çıkılarak Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasındaki beş yüz yıl boyunca süre gelen kanunsuzluk ve adaletsizliğin sonuçlarından bahsedilerek, bunların yokluğu neticesinde zulüm ve bozgunculuk çıkabileceği şeklinde bir sonuca varılabilir.

İslami literatüre göre son peygamber olduğu belirtilen Hz. Muhammed’den sonra, onun yerine liderliği ve müslümanların yöneticisi olma görevini üstlenen sahabiler olmuştur. Bunlardan ilk dört tanesi olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin olduğu dönem Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Eserde de sırasıyla bu dönem içinde gerçekleşen hadiselerden ve Hz. Hüseyin ve Kerbela vakası dediğimiz olaydan bahsedilmektedir.

Hz. Ebubekir’in halife olduğu dönemde yalancı peygamberler ortaya çıkmıştır. Bu mesele Hâbnâme’de şu şekilde anlatılmaktadır: “...Hilafet makamı hazreti Sıddık-ı Ekber cenabına ulaştığında görünüşte İslâm sarığı ile başını yükselten Arapların eşek huylularının hepsi birden mürtet olup... Müseylemetü’l-Kezzab ve Esvedü’l-Ansî ve Tuleyhâtü’l-Esedî adlı zalim eşkiya ile Seccâh adlı bir yalancı kadın peygamberlik davası güdüp her birinin sapkınlık bayrağının altına... toplanıp...”⁶⁴¹. Bunların halk içinde fikri ve fiili ayrılıkların çıkması noktasında bir tehdit niteliği taşımakta olduğu düşünülebilir. Bu sebeple o dönem müslümanların lideri konumunda olan Hz. Ebubekir büyük çaba harcamış ve halk arasında çıkması muhtemel olan ayrılık ve bunun sonucunda oluşabilecek huzursuzluğu engellemeye çalışmıştır. Eserin bu bölümünde de bunlar anlatılarak, oluşan çatışmalar sonucunda dökülen kandan bahsedilmektedir. Sonuç olarak, o dönemin de birtakım zorluklar ve karışıklıklar içerdiği anlatılmaktadır denebilir. Buradan yola çıkılarak aslında Sultan 1. Ahmed sonrasında taht kavgalarının ortaya çıkması gibi geleceğe yönelik bir sorunun sinyallerinin bulunduğu sonucuna varılabilir.

⁶⁴⁰ a. yer

⁶⁴¹ a.g.e., s. 92

İktidar ve güç kavgalarının her dönemde var olduğunun belirtilmesi, eserin yazılmasından hemen sonra ortaya çıkan iktidar kavgalarını da özetler nitelikte bir ifadedir denilebilir. Ayrıca burada Celali zorbalığına da bir gönderme bulunduğu düşünülmektedir.

Eserin devamında ikinci halife olan Hz. Ömer'e karşı düzenlenen suikast neticesinde müslümanların lidersiz kaldıkları ve Hz. Ömer tarafından tayin edilen altı kişinin yeni halifeyi belirleme süreci ve bu süreçte üç günlük iktidar boşluğunda çeşitli sorunların ortaya çıktığı anlatılmaktadır. “*Hâbnâme*”de bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: “... Mugayre bin Şu'be'nin Ebû Lü'lü demekle bilinen Fîrûz adlı bir kölesi,... Ömer bin Hattab hazretlerinin kinsiz sinesine dört yerde güçlü zehir bulaşmış yara açtı... Hz. Fârûk hilâfet kuşanma gerdanlığına ashabın en büyüklerinden hilafet makamına lâayık altı kimsenin titiz boynuna astı. Şûrada karar verilip de hilâfete biri oturuncaya kadar üç gün yeryüzü, sözü dinlenen halifenin hakkı için imamsız kaldığında mı âlem bayındır idi?”⁶⁴².

Hz. Osman'ın üçüncü halife seçilmesi ile ona karşı düşmanlık besleyenlerin birleşip onun canına kastetmesi ve yöneticiye itaatsizliğin beraberinde karmaşayı da getirdiği, bahsedilen hikayeden anlaşılabilir. Son halife olarak Hz. Ali'ye yapılan eziyet ve zulümden bahsedilerek bu dönem itibarıyla İslam ülkesi içinde baş gösteren iktidar kavgası anlatılmaya başlanmaktadır denilebilir. Bu çekişme ile ortalığın kan gölüne döndüğünü dile getiren müellif, âlemin bu dönemde de nizamının olmadığından söz etmektedir. “*Hâbnâme*”de Hz. Ali dönemindeki bu kargaşa şu şekilde anlatılmaktadır: “Hilâfet... Aliyyü'l-Murtaza ile süslendiğinden kısa bir an rahat yüzü görmeyip kimi zaman Cemel gününde karşılıklı öldürme kimi zaman Nehtivân'da Haricilerle kimi zaman Sıffin'de Hz. Muaviye ile karşılaşp bu ciğer yakan vuruşmada yalnız Hz. Muhammed'in ashabından elli bine yakın muhacirin yiğitleri ve ensarın savaşçılarından şehadet pınarından helâk kezzâbının suyuna yürüyüp İslâm ülkekerinden emniyetin gölgesi bütünüyle kalktı...”⁶⁴³.

Devamında, müslümanların elinde olan Mısır'ın yine müslümanlar tarafından Muaviye'nin emriyle kuşatılıp, yapılan savaş neticesinde çok kan dökülüp, hem şehrin müslüman yöneticisi ve peygamberin ashabı olan kişiler hem de Şii liderlerin öldürülmesiyle sonuçlanan bir hadiseden de şu şekilde bahsedilmektedir: “Muaviye

⁶⁴² a.g.e., s. 93

⁶⁴³ a.g.e., s. 94

saltanat bayrağını kaldırma arzusuna düşüp ... Mısır eyaletini Amrû bin Âsâ'ya ocaklık verdiğiğinde onlar da çekirge sürüsü gibi askerler ile Mısır şehrini kuşatıp o anda Mısır hakimi olan Muhammedî'yi, ... kahretme kemendiyle avlayıp ... Mısır Kinâne'sinde cihat okunun hedefi olan Allah resulünün ashabı ve dahası din-i mübinin en büyüklerinden yiğit olan Şiilerin ne kadar lideri varsa katledip..."⁶⁴⁴.

Hulefâ-yı Râşidîn olarak adlandırılan döneme eser bazında genel olarak bakacak olursak, iktidar mücadelelerinin yaşandığının (halife olma mücadeleleri ve yalancı peygamberlik iddiası ile kitlelere hükmetme çabası) anlatıldığı düşünülebilir. Bunun yanında, eserde anlatılmak istenen diğer şeyin yönetimde oluşacak boşluğun sorunlara yol açacağı olduğu sanılmaktadır. Bu boşluk durumu Osmanlı tarihi içerisinde Sultan 1. Ahmed öncesi dönemde kısmen yaşanmış olup daha sonraki dönemlerde de yine kısmen yaşandığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu anlatılanların da Osmanlı Devleti'nin hem geçmiş hem de olması muhtemel görülen sorunlarına dikkat çekmeye yönelik bir hüviyete sahip olduğu düşünülebilir.

Muaviye'nin oğlu olan Yezid'in hilafet iddiası neticesinde meydana gelen ve Kerbela Vakası olarak anılan, Hz. Hüseyin'in ve askerlerinin şehid edildiği olay neticesinde de ortalığın kan gölüne döndüğü, zulmün ve şiddetin arttığı, eserde bahsedilen konular arasındadır. Bu konudan bahsedilmesinin hemen ardından ise konuyla bağlantılı olarak Osmanlı'nın durumundan "...adalet tahtına oturanların bahçesi olan Osmanlı ailesi padişahlarının devletlerinde sadece kararları doğrulukla alan seyitlerin değil yeşil tülbent ile emirlik makamına geçen emirler gibi davranan kişilerin üstüne el kaldıran bir ademoğlu da öldürülür."⁶⁴⁵ ifadeleriyle bahsedilmektedir.

Kerbela vakasının aktarılmasından sonra bazı diğer örnek olaylar ve yöneticilerin dönemlerinde vuku bulan hadiselerin anlatılmasıyla eser devam etmektedir. Buradan sonrasını topluca siyasi ve yönetsel olayların aktarılması ile tahlil etmek daha yerinde olacaktır.

Eserde Emevi yöneticiler içerisinde Ömer bin Abdü'l-azîz ve Muaviye haricindeki yöneticilerin kötülük, zulüm, iyilikten uzaklaşma ve fesatlık çıkartmak gibi özellikler üzere yönetimde oldukları ifade edilmektedir. Bu şekilde, halkın birliği ve

⁶⁴⁴ a. yer

⁶⁴⁵ a.g.e., s. 95

güvenini sağlamak yerine halk arasında ayrılıkları çoğalttıkları ve güven ortamının sarsılmasına neden oldukları metinden anlaşılabilir. Ayrıca burada “...nice yıllar İslâm ehli cuma ve cemaatten kesildiğinde mi âlem bayındır idi?”⁶⁴⁶ şeklinde bir ifade geçmekte, bu ifadeden de birlik ve beraberliğin olmadığı zamanlarda bozulma, fesad, zulüm gibi kötülüklerin olduğu şeklinde bir sonuca ulaşılabilmektedir. Ayrıca bahsedilen birlik ve beraberliğin olmayışının sebebi olarak da zalim ve yoldan çıkmış yöneticiler gösterilmektedir.

Yezid’in eli kanlı, eşkiya, zalim ve gaddar askerlerinin Medine şehrini kana bulayıp yaptıkları yıkım ve zulüm ile Medine kadınlarına karşı yapılan edepsiz ve iffetsizce muamele neticesinde, Yezid’in, askerlerini bu yaptıkları üzerine ödüllendirmesi anlatılarak bu yapılanların âlemde bir yıkım olduğu dile getirilmiştir.

Yine Emevi idarecilerinden Velid bin Yezid bin Abdülmelik tarafından gerçekleştirilen ve halkın kutsallarına yönelik yapılan hadsiz fiiller konu edilmekte ve idareciliğin nasıl olmaması gerektiği ve zulüm bu olay üzerinden örneklendirilmektedir. Bu olaydan “*Hâbnâme*”de şu şekilde bahsedilmektedir: “Velid bin Yezîd bin Abdülmelik’in bir gün eğlence ve şenlikte çengi ve ney ezgileri esnasında kulağına ezan-ı şerif sesi girip meclisin tatlı kadın şarkıcısına,... hem cünup hem de sarhoş bir zamanın fahişesine imamlık yaptırdı. Cariye de her rekatta bir tür görünüşte sureler okuyup selam verdiğiğinde tekrar mihrap kenarında bir daha cima ederek dinle alaylı edici kahkahasını işaret meclisinin daimi şarkısı kılan zındık meşrepli melik zamanında mı âlem bayındır idi?”⁶⁴⁷.

Zulümüyle ön plana çıkmış Emevi hükümdarı Haccac da eserde yerini almış ve Mekke şehrine ve halkına karşı yaptığı zulümler anlatılmıştır. “*Hâbnâme*”de bu saygısızlıklar ve zulüm şu şekilde dile getirilmiştir: “... Haccac, Allah’ın kullarına ümitsizlik şiddetiyle bulaşmış geberesice bir gaddar olmakla doğuda Haveran’dan batıda Kayrevan’a gelinceye kadar yeryüzünü zulüm karanlığı kaplamıştı.”⁶⁴⁸. Mekke halkının idareci olarak gördükleri kişi ise Haccac’ın Mekke’yi kuşatıp şehre girmesiyle yakalanıp çarımha gerilmiş ve iki yıl kadar orada asılı bırakılmıştır. Bu hikaye sonrasında Haccac’ın Mekke ve Kabe’ye karşı yaptığı saygısızca tavırlar dile getirilerek, Haccac’ın tam tersine,

⁶⁴⁶ a. yer

⁶⁴⁷ a.g.e., s. 96

⁶⁴⁸ a.g.e., s. 97

Osmanlı hanedanının Kabe ve Mekke'ye büyük bir saygı ile yaklaştığı anlatımı metin içinde yerini almıştır. Bu anlatıyı da metinde şu şekilde görmekteyiz: “Adalet ve insafi süsleyen padişahlarımız Osmanlı ailesinin şanı yüksek sultanlarının şerefli zamanlarında Kabetullah'a taş atılmak değil Beytullah'dır diyerek saygı ve hürmetle mahalle mescitleri önünden bile büyük davullarla geçilmez.”⁶⁴⁹.

Emevi idarecilerinden sonra Abbasi Devleti ve yöneticilerinin anlatımıyla devam eden metinde, halk içindeki âlim kişilere karşı yapılan işkencelerden söz edilmiştir. Bu tutum “*Hâbnâme*”de şöyle anlatılmaktadır: “... Ahmed bin Hambelî hazretlerini halife Me'mûn hapsedmek için götürüp münazara meclisinde karar verilmeden Me'mûn... ölüp Mu'tasım hilâfetine tahtı zamanında Allah'ın izniyle işler kolaylaştığında adı geçen imamları münazara alanına getirip “Kelamullah yaratılmış mıdır yoksa öncül müdür?” diye sorduğunda o da cevabında, Allah'ın ilmi yaratılmış ise kelamı da yaratılmıştır, dediğinde zebani meşrepli cellatlar... o şanı yüce imamı aklını yitirinceye kadar yılan boylu kırbaçla vurarak işkencenin türlüüne başladığında...”⁶⁵⁰. Bu ifadelerden yola çıkarak denilebilir ki, halkın önem verdiği hatta yönetim ve siyaset için akıl hocalığı yapan âlimlere karşı yapılan zulüm ve işkence, aslında devlete yapılan bir ihanettir. Hatta devletten öte, dünya ve insanlık için bir düzensizlik alameti olarak görülmektedir. Bu sırada, bir Osmanlı uygulaması ile âlimlere karşı nasıl bir yaklaşım olması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak alime ve ilme önem verilmesinin önem ve gerekliliği çıkarımında bulunulabilir.

Osmanlı'da Müslüman tebaanın yanı sıra Yahudi ve Hristiyan halka karşı uygulanan hukukun da şer'i hukuk olduğundan bahsedilerek, Osmanlı ve uyguladığı İslam hukuku kurallarının ne denli adilane olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, gerçekleştirilen yargılama, hukuki süreç ve cezai işlemin Osmanlı bürokrasisinin bir gereği olarak belgeler eşliğinde onay ve kayda tabi tutularak uygulandığı örnek verilmiştir. Bu uygulama süreci ile ilgili *Hâbnâme*'de şunlar geçmektedir: “... padişahlarımız Âl-i Osman'ın yıkılma anlarına kadar kendi zamanlarında (sadece) Hz. Muhammed'in şeriatına karşı vaaza başlayan Müslüman halktan (birinin) katli (için) değil (aynı zamanda) Yahudi ve Hristiyan ... gayrimüslimin şeriata göre katli gerekse İslâm kadılarından biri karar verdiğinde yazdığı bir şeriat belgesini kazasker ... şeriata

⁶⁴⁹ a. yer

⁶⁵⁰ a.g.e., s. 98

uygundur, diyerek sultanlık tahtının huzuruna arz edip sureti resmi yazı defterine kaydedip belgenin aslını arşivledikten sonra resmi yazı sureti güvenliği sağlanmayınca ... kişinin öldürülmesi için çalışmak imkansızdır.”⁶⁵¹. Burada ayrıca devletin hukuk ve bürokrasi çerçevesinde adilane ve hakkaniyetli yönetiminin önemi de vurgulanmaktadır denilebilir.

Abbasi Devleti hanedanlarından örneklerle devam eden eserde, Abbasi halifelerinden Ebû Ca'ferüdevânekî'ye, âlim bir zat olan İmam-ı Azam Ebu Hanîfe, öğüt ve tavsiye vermektedir. Hikayenin devamında halifenin kendi fikri ve hükmüyle Ebu Hanîfe'nin verdiği öğüt ve tavsiyelerin birbirleriyle ters düşmesi sebebiyle, halifenin Ebu Hanîfe Hazretleri'ne yaptığı zulüm “Abbasi halifelerinden Ebû Ca'ferüdevânekî'ye imamımız (bu) dünya(nın) imamı Ebû Hanîfe hazretlerinin ettiği din ve dünya öğüdünden gönlü incinip imamın yanında kaza taklidi imkânsızken kazanın kabulünü önerdi. (Bu öneriyi Ebû Hanîfe) reddedince ... uzun süren bir hapisle cezalandırılmasını buyurup ... imam hazretlerini hapisanede ... cennet ravzasına yürüyene kadar salıvermeyen dinsiz zalimin...”⁶⁵² şeklinde anlatılmaktadır. Burada yöneticinin hukuksuz tutumunun ve hukuka karşı gelişinin devletin seyrini olumsuz yönde etkilediği anlatılmak istenmiş olabilir. Çünkü Ebu Hanîfe bir İslam hukukçusu ve mezhep kurucusu niteliğinde yetkin bir kişidir ve halifeye verdiği tavsiye ve öğütlerde doğal olarak hukuki açıdan belli bir anlam ifade etmekte olup, halifenin bu söylenenlere karşı tutumu onun hukuk karşıtı olduğunu açıkça göstermektedir. Buna karşı Osmanlı Devleti'nde ise âlimlere saygının öneminden, İmam-ı Azam'a uyan o dönem âlimlerine karşı yapılan hakaret ve karşı gelişin dahi idam ile cezalandırıldığından bahsedilmekte ve Osmanlı Devleti ve hanedanının ilim ve âlime gösterdiği önem vurgulanarak yüceltici bir üslup kullanılmıştır. Osmanlı'nın bu tutumu da şu şekilde “*Hâbnâme*”de yerini almıştır: “... Osmanlı hükümdarları, şerefli zamanlarında İmam-ı Azam mezhebini canlandıran âmil âlimlerinin değil İmam-ı Azam'ın tacıdır diyerek sarığını kabartarak gezen ilim yoluna dahil olanlardan birine karşı söyleyen bir insanı âlimlere hakaret ettin diyerek katletme makamına getirirler.”⁶⁵³.

⁶⁵¹ a. yer

⁶⁵² a.g.e., s. 98-99

⁶⁵³ a.g.e., s. 99

Abbasi halifelerinden Mu'tasım'ın zalim, nankör ve fesat çıkarmaya can atan akılsız veziri Mü'eyyidü'l-dinü'l-Alkamî'nin, Abbasi halifesi ve devleti ile Hülâgu Han'ın arasını açıp bir savaşa sebebiyet vermesi ekseninde, vezirin kendi devletine karşı yaptığı usulsüzlük ve savurganlık ile açgözlülüğü anlatılmıştır. Bu bağlamda, uzun bir anlatı ile vezirin halifeyi ve devleti kendi hırs ve aç gözlülüğü neticesinde esir edip devletin zarar görmesine neden olduğu anlatılmaya çalışılmıştır denilebilir. Sonunda ise eserde, bu hain vezirin her daim ve herkese karşı ihanet içinde olacağına dair bir kanaate varılır ve hem hizmetinde bulunduğu Abbasi hanedan üyeleri hem de iş birliği yaptığı Hülâgu Han tarafından çeşitli hakarete maruz kaldığı "... Alkamî ... Bağdat hükümetine yarlık istendiğinden İlhanı (Hülâgu Han) divan toplayıp o kötü huylu haine seslenerek dedi ki: Sen ataların bu hanedanın ihsanıyla beslenip ve sınırsız bir nimet önüne getirilmişken ve bizimle eski bir tanışıklığın yokken halifenin babadan kalmış mülklerini deniz gibi çöşkun askerimizin ayaklar altına aldırıp bu kadar yüz bin kere benim gibi bir imansız elinden böyle idamın şiddetiyle katlettiren senin gibi hainden ne hayır umulur. Eğer sana önceden söz verilmemiş olsaydı, senin sözünü yerine getirmeni, kılıcın diline havale ederdim, dediğinde divanda olan Tatar ve Moğol hepsi birer birer ibn Alkamî'nin yüzüne tükürüp türlü azarlama ve hakareten sonra cümlenin şefaatiyle Bağdat subaşısına ases olsun, eğer tiksindirirse katledilsin diyerek yarlık verelip aseslik unvanıyla rütbe verilip ömrünü süsledikten sonra helak mezarında yok oldu."⁶⁵⁴ şeklinde anlatılmaktadır.

Fâtîmi halifelerinden olan Hakim-i bi'emrullâh'ın halka karşı yaptığı edepsiz muamelenin "Fâtîmiye halifeleri adıyla bilinen Übeydoğullarından Hakim-i bi'emrullâh dedikleri kalbi bozuk zalim hakimimin ... katran ve ziftten yapılmış minare şeklinde azâları büyük bir Arabı vardı. ... Her bakkâlın terazisi eksik çıkarsa, büyük ceza verirdi, yani o dertliyi kendi gözünün önünde herkesin huzurunda meydana yatırıp Allah korusun, o uzun ve iri vücutlu ifrit simalı lanetli Araba livata ettirirdi."⁶⁵⁵ ifadeleriyle anlatıldığı hikaye sonrasında Cengiz Han'ın kılıcının ulaştığı yerlerdeki zulüm ve edepsizlikler anlatılmıştır. Tatarların yaptığı zulüm ve canilikler müellif tarafından dehşetli bir anlatımla ifade edildikten sonra ise, yapılan bu davranışların dünya ve idare düzeni açısından olumsuz sonuçları olduğu belirtilerek, bu gibi davranışların yönetim ve siyaseten hatalı olduğu vurgusu yapıldığı sonucu çıkarılabilir.

⁶⁵⁴ a.g.e., s. 101-102

⁶⁵⁵ a.g.e., s. 102

Hikayeler faslının sonuncusu olarak Mısır'da hüküm sürmüş bir idareci olan Melikünnaşr Muhammed'in, hükmü altındaki topraklarda ve hatta daha ötelerde yaşayan genç kızların iffet, namus ve canlarına kastetmesi anlatılmakta, bu zalimane ve sapkın tavrın âlemi bayındır olmayan bir yere sürüklediği dile getirilmektedir.

Eserin sonunda "Kıssadan Hisse" şeklinde isimlendirilen bir bölüm bulunmakta ve bu bölümde Hz. Zülkarneyn ile Sultan 1. Ahmed'in konuşmaları yer almaktadır. Hz. Zülkarneyn, her dönem ve zamanda çeşitli bozuklukların var olduğunu belirtmektedir. Ve eserde: "Bu sayfalarda yazılmış olan vakalar ve felâketler her yüzyılda reyanın fesatlık niyetinden meydana gelmiştir. Padişahların bu konuda sorumluluğu yoktur."⁶⁵⁶ şeklinde yapılan açıklama ile sorunların temel kaynağı belirtilerek gerekli tedbirin Osmanlı devleti kadılığına getirilecek olanların liyakatli kişiler olmasına dikkat edilmesi ve şeriata büyük önem verilmesi ile alınacağı kaydedilmektedir. Ayrıca adalete de büyük bir önemle değinilmekte olduğu görülebilir. Hz. Zülkarneyn'in bu uyarıları sonrasında söz alan Sultan 1. Ahmed, şükranlarını sunarak içinde bir ferahlama olduğunu belirtir ve bu anlatılanların tek tek tafsilatlı bir şekilde ve her bir sorunun ayrı ayrı detaylı olarak anlatılmasını talep ettiğinde, Hz. Zülkarneyn Veysi'ye bakarak bu görevi ona verdiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda böyle bir eser ortaya çıkmış ve Sultan 1. Ahmed'e sunulmuştur.

Buraya kadar eserin içeriği yönetim ve siyaset açılarından detaylı bir şekilde ele alınıp aktarılmaya çalışılmıştır. Eserle ilgili genel kanaat ve meselelere yönelik bir inceleme yapılacak olursa, bu incelemede yazar bağlamında esere kısa bir bakış, esere etki eden unsurlar ve eserde vurgulanan durumlar, eserde ele alınan meselelerin maddeler halinde sunulması, çözüm önerisi olarak sunulanlar vb. gibi hususlar hakkında tespitler yapılması gerekmektedir.

Öncelikle müellifin ilmiye sınıfına mensubiyeti ve genel görev yoğunluğunun kadılık olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da eserin İslami öğelerinin yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi eser adeta İslam tarihi olarak da görülebilmektedir. Ayrıca eserin bu özellikleri, içinde bulunan dönem itibariyle olan bir etkinin de sonucudur. Fakat bu eserde müellif diğer bazı eserlerden farklı olarak tarihi

⁶⁵⁶ a.g.e., s. 104

bir bakış sergilemiştir. Akhisari, Koçi Bey ve Kâtip Çelebi'nin de eserleri ele alındığından “*Hâbnâme*”nin bu özelliği, diğerlerinden farklı bir yerinin olmasını sağlamaktadır.

Müellifin bir devlet görevlisi olmasının etkisinin eserdeki diğer bir yansıması da kendi meslek grubunu ele alan bir çözüm önerisinin ağırlıkta olmasıdır. Bu konu ileride daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Eserin yazılış tarzı da birçok siyasetnâme örneğinden farklı bir yapıya sahiptir. Bu yönden de bir siyasetnâme olan “*Hâbnâme*”nin aynı tür eserler yanında farklılaşmasının sağlandığı söylenebilir. Bu hususta sonuç kısmında detaylı bir açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

Esere genel olarak bakıldığında hatalı tutumlar ve yapılması siyaset ve yönetim açısından mahsurlu durumlar dile getirilip arkasından bu gibi durumların nasıl engelleneceğine yönelik bir öneri sunulmuştur. Bahsedilen hatalı tutum ve mahsurlu durumlar ise eserde Hz. Zülkarneyn vasıtasıyla ve hikayeler aracılığıyla padişaha iletmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, eserin genelinde anlatılanlar ile Osmanlı Devleti'nden verilen örneklerin kıyaslanması neticesinde Osmanlı Devleti'nin ve yöneticilerinin eserde önemle ve övgüyle yer aldığı gibi bir sonuç çıkarılabilir.

Ayrıca eserde dönem padişahına bir teselli verme amacı olduğu düşünülmekte, gerçekleşen olayların da fazlasıyla dehşet verici ve zalimane bir şekilde yansıtılmış ve padişahın dönemi itibariyle gerçekleşen bozukluk emarelerinin hafifletilmiş olduğu şeklinde bir sonuca varılabilir. Bu sayede padişahın mutluluğu ve idaredeki performansının olumlu düşüncelerle gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır denilebilir. Bir nevi dönem sorunlarının geçmiş hadiseler ile hafifletilmeye çalışılıp padişaha psikolojik destek sağlanarak çözümdeki başarının oranı arttırılmaya çalışılmıştır da denilebilir.

Eserde hikayeler aracılığı ile sunulan meseleleri maddeler halinde ele almak mümkündür. Bunlara bakacak olursak:

1- Hırs, ihtiras, çekememezlik vb. gibi durumlar sebebiyle halkın kendi arasında sürtüşmesi neticesinde oluşan kutuplaşmalar ve halk arasında ortaya çıkan ayrılıkların yönetim ve siyaset açısından oluşturduğu sıkıntılı ortam, (Bunun haricinde devlet görevlileri arasındaki aynı durumun da sonuçları çok farklı olmayacak hatta devlete daha büyük bir zarar verecektir.)

2- Bu ayrılıkların sebep olduğu savaş, çatışma ve buna benzer huzursuzluk oluşturan olayların ortaya çıkmasıyla kan dökülmesi,

3- Bu gibi huzursuzluk oluşturan durumların iyileştirilmesi ve giderilmesi maksadıyla yapılan fiil ve davranışların (huzursuzluk çıkartanların bertaraf edilmesi vb.) da tam olarak sorunların çözümleri için yetmediği,

4- Devlet düzeni içerisinde iktidar tarafından konulan ve uygulanmaya çalışılan hukukun yok sayılıp, başka bir hukuk oluşturulmaya ve değer verme bağlamında değersiz olana yönelmenin karmaşaya sebep olması,

5- Güçlülerin güçsüzler üzerinde kurmak istediği tahakküm neticesinde oluşan huzursuzluk ve yönetimin buna karşı tedbir alması gerekliliği, (zulme karşı adaletli olunması)

6- Yöneticinin emir ve idaresine karşı itaatsizliğin yönetimde sorunlara sebep olduğu,

7- İktidar hırsı neticesinde yöneticilerin halka zulmetmesi ve hükümdarlar arasında ortaya çıkan fakat halkın ve ülkenin durumunu da etkileyen çekişmelerin düzensizlik ve huzursuzluğa sebep olması,

8- Yöneticilerin, halkın huzuru ve refahını göz ardı ederek bolluk içinde yaşaması ve ülke hazinesini savurganca kullanmasının oluşturduğu sorunlar,

9- İyi yöneticilere karşı itaatsizliğin neticesinde kötü, zalim ve gaddar yöneticilerin gelebileceği ihtimalinin olduğu ve bunun neticesinde gelen zalim yöneticinin halka tahakkümde bulunabileceği,

10- Yönetim ve siyaset açısından ülke içerisinde çıkan ya da çıkabilecek olan çok başlılığın ülke yönetimi ve siyasetine zararlı olacağı,

11- Yönetimde meydana gelebilecek iktidar boşluğunun devlete olan veya olabilecek zararları,

12- Yöneticilerin halk arasında ikilik çıkartmaya veya ayrışmaya sebep olacak tutum ve davranışlarının devlet yönetiminde düzensizliğe sebep olabileceği,

13- Yöneticilerin emri altında bulunan kurum, kişi veya unsurların, yöneticiler tarafından kötü amaçlarla ya da kötü bir şekilde kullanılmasının sakıncalar doğurabileceği,

14- Halkın inanç, gelenek, örf ve âdetleri gibi önem verdiği manevi unsurlara karşı, yöneticilerin yaptığı saygısızlığın, devletin temel unsurlarından biri olan halkın huzurunu bozması ve bunun da devlet yönetiminde başarısızlığa yol açması,

15- Yöneticilerin, bilimsel ve ilmi çalışmalarda bulunan alimlere karşı takındığı kötü tutum ve onları önemsememe gibi bir durum neticesinde devletin olumsuz etkilenmesi,

16- Hukukun herkese eşit şekilde uygulanması gerektiği ve bunların kayıt altına alınmasının önemi, (hukukun keyfi kullanımının önlenmesi)

17- Yöneticilerin kendi tutumlarının hukuka uygun olmayışının sorunlara ve huzursuzluklara yol açacağı,

18- Yöneticilerin, emri altında bulunanlara ve danışmanlarına önem göstermesi, bu konuda doğru seçimlerde bulunması ve onlara karşı tutumlarının önemli olduğu veya nasıl olması gerektiğinin devletin huzuru ve iyiliği için önem arz etmesi, kötü vezir ve danışmanların devletin zarar görmesine yol açacağı,

19- Yöneticilerin nefsanî duygularına yönelik hareket etmesi ve zalimane tavır neticesinde ülke yönetiminin zaafa uğraması, yönetimin kötüye gitmesi veya yönetilen kesimde huzursuzluğa yol açmasına sebep olacağı, şeklinde bu maddeleri görebiliriz. Burada geleneksel devlet ve yönetim anlayışı doğrultusunda, başka siyasetnâme tarzı eserlerde de ele alınan bazı meselelere rastlandığı görülmektedir. Bu maddeler neticesinde dikkat edilmesi gereken meseleler ve bunların sebepleri ortaya konarak, ülkenin kargaşaya nasıl sürüklendiği veya nasıl sürüklenebileceği tasvir edilmiş, yöneticiye âdeta üstü örtülü bir şekilde tavsiyelerde bulunulmuştur denilebilir.

Eserde çözüm önerisi niteliğinde dikkat edilmesi gereken hususlar dönem siyasetnâmelerindeki gibi geleneksel olarak karşılaşılan önerilerle benzerlik göstermektedir denilebilir. Bu bağlamda “*Hâbnâme*”ye baktığımızda eserin daha başlarında adaletin önemi Hz. Zülkarneyn’in “Şu halde âdalet padişahlara doğruluk sermayesidir. Merhamet ve insaf, reyanın toplanmasına vesiledir. Eziyet ve sapkınlık ise

berayanın dağılma sebebidir,...”⁶⁵⁷ şeklindeki ifadesiyle eserde yerini almaktadır. Burada padişahın adaletli olmasının yanında halka karşı merhamet ve insafı bir şekilde davranmasının da iyi bir sonuç getireceği, eziyet ve sapkınlığın ise halk arasında olumsuz sonuçlar göstereceği ve bunların da devleti aynı doğrultuda etkileyeceği vurgulanmaya çalışılmıştır şeklinde bir sonuca varılabilir.

Anlatılan meselelerin kaynağında reayanın olduğu “Bu sayfalarda yazılmış olan vakalar ve felâketler her yüzyılda reayanın fesatlık niyetinden meydana gelmiştir. Padişahların bu konuda sorumluluğu yoktur.”⁶⁵⁸ şeklinde vurgulanarak, “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. (innallâhe lâ yugayyiru mâ bi kavmin hattâ yugayyirû mâ bi enfusihim)”⁶⁵⁹ ayetiyle bu konuda dinin temel kaynağı olan Kur’an’dan da bir delil getirilmeye çalışılmıştır.

Eserde padişahın yapması gereken bir öneri olarak liyakate de değinilmiş, “... hemen âlemin padişahı dergâhında emirlerin önemi budur ki daima resullerin seyyidi şeriatinin sağlam ipine sımsıkı yapışıp uygunu (işe) yetenekli olana yönelip özellikle şeriat seccadesine hizmete atanacak kadıların şeriatla hüküm verenler olmakla liyâkatını yoklayıp görevlendirirseniz, diye devletin vekillerine ferman etmektir.”⁶⁶⁰ ifadeleriyle padişahın, kadıları atamakla yükümlü olan vekillerine, kadıların liyakatini ve ehil kadıların göreve getirilmesi için ikazda bulunması ve bu konuya dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.

Ayrıca eserde önemle vurgulanan şeriate uygunluk meselesi de eserde “Osmanlı ailesinin yüce sultanlarının her emirde yazılan maddeyi sekiz kere şeriate uygun olup olmadığını (anlamak için) denetlemesi, kanunlarıdır. Mademki Osmanlı devlet dairesinin kapısı temeli şeriata uymak üzerine kurulmuştur; Allah’ın izniyle, kıyamete kadar felâketler baş göstermez.”⁶⁶¹ ifadeleriyle vurgulanarak bir öneri bağlamında sunulmaya çalışılmıştır.

Devletin yönetiminde ve siyasetinde ne şekilde bir tutum sergilenmesi ve nelere dikkat edilmesi gerektiği üç ana terimle ifade edildiğinde: adalet, ehliyet/liyakat ve şer’e

⁶⁵⁷ a.g.e., s. 83

⁶⁵⁸ a.g.e., s. 104

⁶⁵⁹ el-Ra’d, 13/11

⁶⁶⁰ Altun, a.g.e., s. 104

⁶⁶¹ a. yer

uygunluk karşımıza çıkmaktadır. Bu temel nasihatlerin eserde önemle üzerinde durulmasının sebeplerinden biri olarak müellifin dahil olduğu sosyal sınıfın ve kadı olmasının etkisi görülmektedir.

Müellifin de kadı olması hasebiyle eserde özellikle kadı atamalarının liyakatle gerçekleştirilmesi ve bu göreve getirilenlerin ehliyetli kişiler olması üzerinden liyakat meselesi ele alınmıştır. Kadıların, görev yaptığı yerlerde hem idari/mülki hem de hukuki/dini otoriteyi temsil etmeleri neticesinde yerinin önemli olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak görülebilir. Bu bağlamda, yasaların uygulanması ve ülke idaresinde en önemli yerlerden birinin hukuk ve yönetim birlikteliğinde, iyi ve liyakatli bir yönetimle sağlanacağı açıkça belirtilmektedir denebilir.

Çalışmada “*Hâbnâme*” haricinde ele alınan diğer üç eserden sadece bir tanesi bir kadı tarafından kaleme alınmıştır. Müellifleri açısından eserlere bakılırsa Veysî ve Hasan Kâfi arasında bu açıdan bir benzerlik görülebilir fakat tarzları ve ele aldıkları konular büyük oranda farklı gibi gözükmektedir. Örneğin Hasan Kâfi bozukluğun sebebini, adaletin tam olarak uygulanamaması, danışma ve istişarenin gerçekleştirilmemesi, askeri kargaşa ve savaş araç-gereçlerinin kullanılmasındaki ihmal olarak görürken, Veysî'nin ise bozulmanın sebebi olarak reyanın bozgunculuk ve fesat çıkartan yapısını öne sürdüğü belirtilebilir. Bunu da islam tarihinden örneklerle açıklamaya çalıştığı söylenebilir ve her dönemde bu durumun yaşandığını belirterek birtakım şeylerle bunların azaltılabileceğini ve önlenmeye çalışılabileceğini dile getirdiği söylenebilir.

Ayrıca Hasan Kâfi bozulmanın sebepleri olarak rüşvet ve kadınlara meyletmeyi de eserinde belirtmekte, Veysî'nin ise eserinde bu konulara hiç değinmediği görülebilir.

Hasan Kâfi'nin eseriyle “*Hâbnâme*” arasındaki ortak bahislere bakılacak olursa, iki eserde de adalet, liyakat, ehliyet, şeriata uygunluk, padişahın ona yakın olan kişilere dikkat etmesi gerektiği gibi konuların olduğu belirtilebilir. Fakat sorunların çözümü noktasında Hasan Kâfi'nin Batı'nın askeri teknolojisi ve teçhizat kullanımına da vurgu yaptığı görülmekte, Veysî ise İslam ve Osmanlı çerçevesinde konuya yaklaştığından daha çok iç dinamiklere değinmiştir denilebilir. Bu da iki eser arasındaki bir fark olarak ortaya konulabilir.

Hasan Kâfi'nin eseri ile “*Hâbnâme*” arasındaki benzer konulardan biri olarak değerli insanlara gerekli önemin verilmesi gerektiği söylemi de gösterilebilir. Bunun

yanında Hasan Kâfi'nin manevi unsurlara ve duaya önem verdiği hususundan daha önce bahsedilmişti. Bu konuda Veysî ile ayrılmakta oldukları söylenebilir. Çünkü “*Hâbnâme*”de mistik manevi unsurların bulunmadığı, sadece İslam kural, kaide ve şeriata uygunluk hususlarından bahsedildiği tespiti yapılabilir.

İki müellifin de eserlerini kendi istekleriyle, herhangi bir talep olmaksızın yazdığı da ortak bir nokta olarak belirtilebilir.

“*Koçibey Risaleleri*” ile “*Hâbnâme*” arasında bir kıyaslama yapılacak olursa müelliflerinin mensup oldukları sınıfların farklı olduğu tespitinde bulunulabilir. Bunun yanı sıra eserlerin yazılış şekillerinin de farklı olduğu söylenebilir. Ayrıca Koçi Bey Sultan 4. Murad'a yazdığı risalesini herhangi bir talep olmaksızın kendi isteğiyle yazmıştır ve “*Hâbnâme*”yle bu açıdan bir benzerlikleri bulunmaktadır denilebilir. Sultan 1. İbrahim'e yazılan risale ise daha önce de bahsedildiği üzere padişahın talebi üzerine yazılmıştır.

“*Hâbnâme*”de üstü kapalı bir şekilde Celali İsyanı konusundan bahsedilmiş olabileceği tespitinde bulunulmuştu. Koçi Bey ise risalelerinde bu durumdan açık bir şekilde bahsedip bu durumun endişe verici ve tekrar edebileceği hususuna değinmiştir denebilir. Bu açıdan, değinilen konularda ortaklıkların olduğu çıkarımında bulunulabileceği gibi eserler arasında üslup farkının olduğu da söylenebilir.

“*Koçibey Risaleleri*”nde daha çok Osmanlı Devleti'nin geçmiş dönemleri idealize edilirken “*Hâbnâme*”de ise yer yer Osmanlı uygulamalarından bahsedilir ve bu uygulamalardan övgüyle bahsedilir şeklinde bir ayrımın olduğu düşünülebilir. Bunun yanında “*Hâbnâme*”de genel olarak Osmanlı harici İslam devlet ve yöneticilerinden bahsedilmiş olması bu açıdan “*Koçibey Risaleleri*”yle belirgin bir farka sebep olmaktadır denebilir.

İki esere konuları açısından bakıldığında şeriata uygunluk, ulemaya saygı gösterilmesi gerektiği, israf ve lükse yönelmenin kötü sonuçlara yol açtığı, ehliyet, adalet, liyakat, İslam dinine yapılan atıflar konularında ötrüşme ve benzerliklerinin olduğu söylenebilir. Koçi Bey'in geçmiş padişahlara ve İslam ülkelerine kısmi bir atıfta bulunmuş olduğu tespit edilebilir. Bu noktada “*Hâbnâme*” ile sınırlı da olsa bir benzerliğin olduğu söylenebilir.

Koçi Bey bozulma ve fesad dönemi olarak adlandırdığı dönemin Kanuni Sultan Süleyman zamanında başladığını belirtmektedir. bu bağlamda “*Hâbnâme*” ile bir kıyaslama yapılacak olursa Veysî bozulmanın her dönemde var olduğunu belirtmektedir. şeklinde bir tespitte bulunulabilir. Bu konuda iki eserin birbirinden ayrıldığı kanaatine varılabilir.

Koçi Bey’in risalelerinde bahsettiği diğer bazı hususlar ise, kanun-ı kadimin önemi, rüşvetin bozulma sebeplerinden biri olduğu, sır tutmanın önemi, askeri meseleler gibi konulardır denilebilir. “*Hâbnâme*”de ise bu konulardan bahsedilmediği tespitinde bulunulabilir. Diğer bir farklılık ise Koçi Bey’in eserinde istatistiki ve sayısal verileri kullanmış olup, Veysî’nin bu şekilde bir kullanımının olmadığı şeklinde dile getirilebilir.

Koçi Bey’in eserinde Veysî gibi sorunları iç dinamikler ve bağlı bulunulan gelenekler ile çözmeye çalıştığından bahsedilebilir. Sultan 1. İbrahim’e yazılan risale ile “*Hâbnâme*” arasında ise risalelerin mektuplaşma şeklinde oluşması, daha çok içeriğinde Osmanlı teşkilat ve sistemine yönelik açıklayıcı bilgilerin yer alması gibi özelliklerinden dolayı büyük oranda farklılıkların olduğu söylenebilir.

Kâtip Çelebi’nin eseri ile “*Hâbnâme*” karşılaştırıldığında da ortaya birtakım benzerlik ve farklılıkların çıktığı söylenebilir. Eser kıyaslamaları hususunda son olarak bu karşılaştırmaya yer verilmeye çalışılacaktır.

Eserlere müellifleri açısından bakılacak olursa, Kâtip Çelebi’nin kalemiye sınıfına, Veysî’nin ise ilmiye sınıfına mensup olduğu ve bu konuda bir farklılığın olduğu söylenebilir. Bunun yanında eserlerin şeklen ve üslup olarak da birbirinden farklı olduğu tespiti yapılabilir.

Daha önce eserlerle ilgili verilen bilgiler sonucunda iki müellifin de İbn Haldun’dan etkilendiği söylenebilir. Ayrıca eserde yerini alan “Giderek söz cevherleri, padişahların âlemin kalbi olduğu bu yöne yayıldı. Eğer ki, kalbin halleri doğru olmayıp, itidal sınırından saparsa, her türlü durumda beden hastalığa yakalanır. Şu halde âdalet padişahlara doğruluk sermayesidir.”⁶⁶² ifadelerinden, Veysî’nin organizmacı bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Bununla da bağlantılı olarak, dönem itibariyle

⁶⁶² a.g.e., s. 82-83

değerlendirildiğinde Veysî'nin, Koçi Bey ve Kâtip Çelebi gibi İbn Haldun'un tarih, toplum ve toplumsal çöküşe ilişkin teorisinden etkilendiği tespiti yapılabilir.⁶⁶³

Eserler içerik olarak bir tahlile tabi tutulduğunda Celalilerden bahsedilmesi, adalet, ehliyet, liyakat, şeriata uygunluk konularına yapılan vurgular iki eserin ortak noktalarını göstermektedir denebilir. Bunun yanında Kâtip Çelebi'nin, eserini kaleme alma sebeplerinden biri olarak padişahın içini rahatlatmak ve ona cesaret vermek gösterilebilir tpsitinde bulunulmuştu. Bununla bağlantılı olarak Veysî'nin de eserini padişahı içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak ve üzüntüsünü azaltmak için kaleme aldığı düşünülürse, bu hususta da iki eser arasında ortak bir noktanın bulunduğu bahsedilebilir.

Kâtip Çelebi'nin eserinde Veysî'den farklı olarak daire-i adliyye, vergilerin çokluğu, erkan-ı erbaa, kanun-ı kadim, adaletsizliğin hazineye etkisi gibi konulardan bahsetmiş olduğu söylenebilir. Diğer bir ayrımın ise Kâtip Çelebi'nin eserinde toplumun manevi tarafının ıslah edilmeye yönelmesi ve fikir ve zihniyet değişiminin gerçekleştirilmeye çalışılması gerektiğinin belirtmesi olduğu söylenebilir.

Sultan 1. Ahmed'in adaletnâmesi ile “*Hâbnâme*” arasında da bir kıyaslama yapılabilir. Bu bağlamda ikisi arasındaki bağın tespit edilebilmesi için benzerliklerin tespiti yapılabilir. Adaletnâmenin 1609 yılına ait olduğu göz önünde bulundurulursa, “*Hâbnâme*”nin yazılmasından bir yıl sonra olduğu söylenebilir. Bu bağlamda “*Hâbnâme*”nin de adaletnâmeye etkisinin olduğu düşünülebilir. Adaletnâme’de özellikle kadı denilen görevlilere yönelik büyük bir kısım ayrılmış ve “*Hâbnâme*”de önemle vurgulanan hususlar Adaletnâme’ye de yansımıştır. Örnek vermek gerekirse, adaletnâmede kadı denen görevlilerin buldukları taşradaki reayaya yaptığı zulümden, haksız yere görevlerini ve kanunları aşan davranışından, rüşvet aldığından ve padişahın emrine karşı geldiğinden bahsedilip bunların usulünce düzeltilip düzenin tesis edilmesinin gerekliliğinden bahsedildiği söylenebilir. Bu konulardan (adalet, liyakat, ehliyet, şeriata uygunluk) genel hatlarıyla bahseden “*Hâbnâme*” ile adaletnâmenin bu açıdan ortak bir noktasının bulunduğu tespiti yapılabilir.

⁶⁶³ Ejder Okumuş, “Osmanlı'nın Olmazsa Olmaz Kitabı: Mukaddime”, Lacivert Dergisi, S. 35 (2017), s. 30

Sancak beyi ve beylerbeyi gibi görevlilerden ve onların yaptıkları ve yapması gereken davranışlardan da bahseden adaletnâme bu hususlarda “Hâbnâme”den ayrılmaktadır denebilir.

SONUÇ

Bu çalışma yapılırken geniş bir literatür taraması yapılmaya çalışılmış, ilgili bilgi ve belgelere ulaşılmaya çalışılmış, bunun sonucunda da bazı çıkarımlarda bulunulmaya gayret edilmiştir. Bu çıkarımlar neticesinde bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ekseninde “*Hâbnâme*” adlı eserin dönemi açısından önemi, diğer benzer eserler yanında bunlara benzerlik ve aradaki farklılıkların tespit edilmeye çalışılması gerekmektedir. “*Hâbnâme*”nin dönemi için önemli olduğu düşünülmekte, bu önem de sonuç kısmı olan bu bölümde ele alınmaya çalışılmaktadır. “*Hâbnâme*”nin ve yapılan bu çalışmanın önemi yer yer genel siyasetname literatürü ile kıyaslamalar yapılarak yer yer de ele alınan diğer eserlerle ve belgelerle karşılaştırılarak yapılmaya çalışılacaktır.

Eserin edebi olarak ele alınması sonucunda diğer siyasetnâme eserlerinden farklı bir yere sahip olduğu görülebilir. “*Hâbnâme*”nin siyasi rüya literatürüyle de ilgili olması bu farklılığı anlatır nitelikte görülebilir. Siyasetnâme literatürüne bakıldığında, “*Hâbnâme*” gibi rüya şeklinde ele alınan bir eser çok az rastlanan bir durum olarak görülebilir. Ayrıca teselli rüyası niteliğini taşıyan eserin, bu açıdan da “*Hâbnâme*”yi farklı bir noktaya koymamıza sebep olabilmektedir. Bunun yanında eserin bu şekilde yazılması hiciv ve eleştiri alanlarında uzman olduğu belirtilen Veysi’nin, diğer siyasetnâme yazarlarına nazaran eserini daha dolaylı bir anlatımla kaleme aldığını ve uyarı ve ikazlarını da daha üzeri kapalı ve ustaca yaptığı görüşünü uyandırabilir. Dolayısıyla, eserin bu şekilde ustaca kaleme alınarak oldukça dolaylı ve üstü kapalı bir anlatımla yazıldığı söylenebilir. Bu da diğer siyasetnâmelere ayırıcı bir özellik olarak “*Hâbnâme*”yi farklı bir yere konumlandırıyor şeklinde bir sonuca varılmasına sebep olabilir.

Veysi’nin neden eseri bu şekilde kaleme aldığı konusunda net bir açıklama olmadığı görülmekte fakat bunu çeşitli sebeplerden dolayı yapmış olabileceği düşünülebilir. Bu sebeplerden biri olarak padişahın mutlak güç ve otoritesinden çekinilmesi sonucunda bu tarzın tercih edildiği söylenebilir. Diğer bir sebep ise, müellifin

edebi bilgisinin üstünlüğünü ve bu konudaki yetkinliğini belli etmek veya kullanmak istemiş olabileceğidir. Ayrıca eserin daha dikkatli okunması için, ilgi çekmesi için ve uyarı ve ikazların daha fazla önemszenmesi için Hz. Zülkarneyn üzerinden dolaylı bir anlatıma gidilmesi tercih edilmiş de olabilir.

Eserin padişahın içini rahatlatmak maksadını gütmesi de bu eserin diğerlerinden farklılaşmasına sebep olan bir nokta olarak değerlendirilebilir. Ayrıca eserde reayayı ve onların fesatlık çıkartmasını ön planda tutan müellifin, padişahı bu konuda sorumsuz ve biraz da çaresiz bir konuma yerleştirdiği düşünülebilir. Bu hususta da eser diğer çağdaşı eserlerden ve literatürün diğer eserlerinden ayrılır nitelikte gibi gözükmektedir.

Eserde “Veyâhûd” ile birbirine bağlanan hikayelerin sonunda kullanılan “oldukda mı ‘âlem ma’ mûr u âbâdân idi, döndükde mi ‘âlem ma’ mûr u âbâdân idi, turdukda mı ‘âlem ma’ mûr u âbâdân idi” şeklindeki bitişler ile eserin şiirsel bir anlatıma kavuşturulmaya çalışıldığından daha önce bahsedilmişti. Bu açıdan bakıldığında sanat gücü yüksek bir eser olduğu söylenebilecek “*Hâbnâme*”nin, çalışmada ele alınan eserlerden ve literatüre ait diğer eserlerden de ayrıldığı belirtilebilir.

Esere genel olarak dolaylı anlatımlar bazında bakıldığında, yöneticilerde bulunması ve bulunmaması gereken özelliklerin, bunun yanında vezir ya da yöneticiye yakın olan kişilerin ne denli öneme sahip olduğunun anlatıldığı sonucuna da varılabilir. Eser bu açıdan değerlendirildiğinde klasik siyasetnâmelerle ortak noktalarının olduğu kanaatine varılabilir ve eserin teorik kısmı ortaya çıkarılabilir.

Eserle ilgili diğer bir özellik olarak muhtasar bir İslam tarihi niteliği taşıdığından bahsedilebilir. Nitekim bu dönemde Osmanlı’da yazılan eserlere bakıldığında genellikle sadece Osmanlı Devleti’nden bahsedildiği, diğer devletlerin ve Batı’nın üstünlüğünün göz ardı edildiği şeklinde bir sonuca varılabilir. “*Hâbnâme*”nin ise İslam devletlerinden ve tarihinden diğer siyasetnâmelere nazaran daha detaylı bir şekilde bahsettiği sonucuna varılabilir. Bunun neticesi olarak “*Hâbnâme*”nin gerek dönemi itibariyle gerek siyasetnâme literatürü içinde özel bir yere konumlanmasına neden olduğu söylenebilir. Eserin böyle bir hüviyete sahip olması Veysi’nin kadı olmasıyla da ilişkilendirilebilir. İslam tarihi niteliğinde ele alınan “*Hâbnâme*”nin bu özelliği, diğer siyasetnâmelerle kıyaslandığında, diğerlerinin daha çok konu ve meselelere yönelik eserler olmaları nedeniyle “*Hâbnâme*”nin farklı bir yere sahip olduğu düşüncesini uyandırabilmektedir.

“*Hâbnâme*”nin içerik ve konu açısından bakıldığında dönem siyasetnâmeleriyle bazı benzerlik ve farklılıklarının olduğu söylenebilir. Bu benzerlik ve farklılıkların tespitinin sonuç kısmı için önemli bir noktayı teşkil ettiği söylenebilir.

Islahatnâmelerin özelliklerinden daha önce bahsedilmiş ve bu tür eserlerin tenkidi ve reformcu düşüncelerle kaleme alındığı dile getirilmişti. Bu açıdan “*Hâbnâme*”nin dönemi itibariyle değerlendirildiğinde özellikle kadıların seçimi ve görevlendirilmesi hususunda reformist bir düşüncede olduğu ve her ne kadar padişahın içini ferahlatmak için yazıldığı bilinse de dolaylı yoldan tenkidin de yapıldığı söylenebilir.

“*Hâbnâme*”nin yöneten-yönetilen ilişkisi, yönetenin yapması gerekenler ve hem merkez hem de taşra teşkilatına yönelik içeriğe sahip olduğu görülebilmekte ve bu yönden de ıslahatnâme literatürünün bir ürünü olduğu tespitinde bulunulabilir.

İkinci bölümde ıslahatnâmelerin hangi konuları içerdiğinden bahsedilmişti. Bu bağlamda “*Hâbnâme*”ye bakıldığında padişah ve devlet adamlarının keyfi uygulamaları, kanunların kötü bir şekilde uygulanması, bürokratların kendi aralarındaki çekişmeler, hazinenin israfı, reyanın durumuna kayıtsız kalınması ve isyanlar gibi konularından dolayı olarak bahsedilip ortak bir nokta olarak eserde ele alındığından bahsedilebilir. Fakat bu ortak noktalar yanında yeniçeri ocağının bozulması, tımar ve zeamet sistemindeki bozulma, savaşlardaki yenilgiler gibi konuların ele alınmadı sonucuna varılabilir. Bu sebeple eserin dönem sorunlarından bir kısmını ele almadığı gibi bir sonuç da çıkarılabilir. Bunun Veysî’nin kadı olmasından dolayı ve daha çok eserini padişahı teselli etmek amacıyla kaleme almış olması nedeniyle olduğu söylenebilir.

Eserin padişahı teselli etme amacını güttüğü göz önünde bulundurulursa, diğer siyasetnâmeler de incelendiğinde, bu açıdan “*Hâbnâme*”nin diğer siyasetnâmelerden farklı bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Islahatnâmelere genel olarak bakıldığında erkân-ı erbaa, daire-i adliyye, kanun-ı kadim gibi kavramlara önemle vurgu yapıldığı görülebilir. “*Hâbnâme*”de ise bu kavramların açıkça kullanılmadığı söylenebilir. Bununla birlikte askeri, ekonomik vb. bazı alanlara yönelik herhangi bir konunun “*Hâbnâme*”de ele alınmadığı tespitinde bulunulabilir. Bu da “*Hâbnâme*”nin diğer ıslahatnâmelerden ayrıldığı bir nokta olarak görülebilir. Fakat “*Hâbnâme*”de önemle üzerinde durulan hususlar açısından esere bakıldığında ortak noktaların göze çarptığı belirtilebilir. Adalet, liyakat ve şer’ e uygunluk

olarak üç temel noktaya dikkat çekildiği düşünölen “*Hâbnâme*” ele alınan diğer eserlerle ve genel ıslahatnâme literatürü ile kıyaslandığında bu üç noktada ortaklıkların olduğu söylenebilir.

“*Hâbnâme*”nin siyasetnâme ve ıslahatnâme literatürü üzerinde genel bir değerdendirilmesi yapılmaya çalışıldı. Bununla birlikte özeldede eserlerle yapılan mukasese sonucunda da belli başlı değerdendirmeler yapılabilir. Son olarak da Sultan 1. Ahmed dönemne ait adaletname ile arasındaki bağa değinilmeye çalışılacaktır.

İncelenen siyasetnâmeler neticesinde varılan bir sonuç olarak, eserlerin müelliflerinin meslekleri doğrultusunda meseleler ele alınmış ve uygun çözüm önerileri dönemin şartlarına uygun bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır denebilir. Hülasa eserler bir uzman tarafından ilgili alana yönelik yazılan eserler olmuşlardır; kadılar daha çok hukuk ve dini alanlara yönelik, bürokratlar daha çok devletin işleyiş ve kurumlarına yönelik vb. eserler ortaya koymuşlardır taspidi yapılabilir.

Gerek Kâtip Çelebi gerek Veysî olsun eserlerinde geçmiş dönemlerde de sorunların yaşandığını belirterek kendi dönemlerine yönelik tedbirlerin ne şekilde alınacağını ve geçmişin dikkate değerdanlarını vurgulamaya çalışmışlardır denebilir.

Veysî ve Hasan Kâfi’nin bir Osmanlı kadısı olmasına bağlı olarak iki eserde de adalet, liyakat ve şeriata uygunluk konuları önemle bahsi geçen konulardır denebilir. Bunun haricinde iki eserde müellifin keyfi isteği üzerine kaleme alınmış eserlerdir tespitinde bulunulabilir. Ayrıca iki eser arasında yaklaşık on iki yıl kadar bir süre bulunmaktadır, fakat Hasan Kâfi eserinde Batı teknolojisine ve askeri teçhizatına değinip bunlardan önemle bahsetmekteyken, Veysi dış unsurları göz ardı eden ve geleneksel bir üslupla olaylara ve meselelere bakarak iç dinamikler ve İslami gelenekler çerçevesinde eserini kaleme almıştır ve çözüm önerisi sunmuştur şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.

“*Koçibey Risaleleri*”ne bakıldığında ise Sultan 1. İbrahim’e sunulan risalenin “*Hâbnâme*” ile çok fazla ortak yönünün bulunmamakta olduğu sonucuna varılabilir. Daha önce de bahsi geçtiği üzere bu risale padişahın isteği üzerine kaleme alınmış bir eserdir ve padişahın devlet yönetimindeki eksikliklerini giderme yönünde kaleme alınmıştır denebilir. Sultan 4. Murad’a sunulan risale ise müellifin keyfi isteği üzerine ortaya çıkmış bir eserdir ve Veysî’nin eseriyle bu yönden ortak bir noktaya sahip olduğu düşünölebilir. Ayrıca liyakat ve ehliyet (ilmiye mensuplarının ehliyetli olması hususu) meseleleri

önemle vurgulanmakta, Veysî'nin eseriyle bu açıdan da benzerlikleri olmaktadır şeklinde tespitte bulunulabilir.

Kâtip Çelebi'nin yazdığı eseri, Koçi Bey'in Sultan 4. Murad'a yazdığı risale, Hasan Kâfi'nin eseri ve Veysî'nin eseri gibi kendi isteğiyle değil padişahın isteğiyle yazdığı söylenebilir. Kâtip Çelebi'nin eserinde daha önce de bahsedildiği gibi gerek Koçi Bey gibi gerek Veysî gibi İbn Haldun'dan etkilerin görüldüğü belirtilebilir. Bunun haricinde adalete büyük bir önem verilmiş ve eser içinde birçok kez bahsedilmiştir. Kâtip Çelebi iş başına getirilecek olan kişilerde ise ehliyet, Allah korkusu ve şeriata uygun davranışlarının olması özelliklerine dikkat çekmiş, Veysî de eserinde bu konulara değinmiştir şeklinde bir tespit yapılabilir. Kâtip Çelebi genel olarak olumsuz düşüncelere sahip olsa da eserde gayret ve belirli meselelere önem verilmesi çerçevesinde olumlu bir sonucun ortaya çıkacağını belirtmektedir denebilir. Veysî de padişahın içini rahatlatmak maksatlı bir anlatım seçmiştir ve bu açıdan iki eser arasında bir bağ yakalanmaktadır denebilir. Son olarak, Kâtip Çelebi de Veysî gibi geçmişte çeşitli sorunların yaşandığı hususuna dikkat çekmekte ve bunu eserlerinde belirterek hem padişahın içini rahatlatmaya çalışmakta hem de meselelerin kökenine inerek çözüm için yapılması gerekenlerin neler olduğuna değinmektedir denebilir.

Hülasa ele alınan dört eserin de ortak noktası olarak bahsettiği konular (adalet, liyakat, ehliyet ve şeriata uygunluk) gösterilebilir. “*Hâbnâme*”de daha önce de değinildiği gibi dönemin gelenekselliği görülmekte ve devletin yaşadığı sorunlar içsel dinamiklerle ve geleneksel metodlarla çözülmeye çalışılmaktadır tespitinde bulunulabilir. “*Hâbnâme*”yi özel kılan ise üslubu, tarzı, muhtasar bir İslam tarihi niteliği taşıması, eseri yazma amacı olarak padişahı teselli etme düşüncesinin olması şeklinde belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig””, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.34, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2013, ss. 237-253.
- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 304-306.
- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2004, ss. 1-21.
- AKGÜNDÜZ Ahmed, Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, 1.Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.
- AKÜN Ömer Faruk, “Koçi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 143-148.
- ALTAY Ahmet, *Düstûrî'l-Mülk Vezîrî'l-Melik: Metin ve Değerlendirm*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- ALTAY Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.6/3, Ankara, 2011, ss. 1795-1809.
- ALTUN Mustafa, *Hâb-nâme-i Veysî*, 1.Baskı, İstanbul: MVT Yayıncılık, 2011.
- ARSLAN Ahmet, *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, 2.Baskı, İstanbul: Vadi Yayınları, 2002.
- ARSLAN Mahmut, “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler”, *Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1989, ss. 231-262.
- ARUŞİ Muhammed, “Hasan Kâfi Akhisârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 326-329.
- AVÇİN Mehmet, “Bir Siyasetnâme olarak Ahlâk-ı Muhsinî”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.7/2, Ankara, 2012, ss. 145-160.
- AYAR Talip, “Minkârîzâde Dede Efendi'nin Siyâset-nâmesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.37, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 123-143.
- AYVERDİ Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 4.Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999.
- BAYER Rıdvan, “Hasan Kâfi Akhisârî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili “Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.4, S.8, 2011, ss. 131-145.
- CANATAN Kadir, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.

- CORA İhsan, “Yönetim ve Organizasyon Bilimi Açısından Koçi Bey Risalelerinin Analizi: Tarihsel Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, 2016, ss. 221-244.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss. 341-343.
- ÇÂVÎŞ Abdülaziz, *İslâm ve Siyaset: Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi*, çev. Mehmet Âkif Ersoy, haz. İlknur Kirenci, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- ÇELEBİ Kâtip, *Siyaset Nazariyesi: Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel*, haz. Ensar Köse, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- ÇOLAK Orhan M., “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 2003, ss. 339-377.
- DANIŞMAN Zuhuri, *Koçi Bey Risaleleri*, haz. Seda Çakmakcioğlu, 1.Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008
- DEVELLİOĞLU Ferit, “Siyasetnâme”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneşal, 13.Baskı, Ankara:Aydın Kitabevi Yayınları, 1996, ss. 959.
- DOĞAN Cem, “16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasetnâme ve Ahlâknâmelerinde İbn Haldûnizm: Kınalızâde Ali Efendi, Kâtip Çelebi ve Na'îmâ Örnekleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 27, 2013, ss. 197-217.
- EL-AKHİSÂRÎ Hasan Kâfî, *Dünyanın Düzeni İçin Hikmetli Yollar: Osmanlı Yönetim Sanatı: Usûlü'l-Hikem Fî Nzâmi'l-Âlem*, haz. Kenan Ziya Taş, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011.
- EL-AMASÎ Abdüsselâm, *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ: Siyaset Ahlâkı*, haz. A. Mevhibe Coşar, 2.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.
- EMECEN Feridun, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Tarihine Yaklaşımlar Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler-Problemler-Teklifler*, ed. Ali Akyıldız, Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sinanoğlu, 1.Baskı, İstanbul: İsam Yayınları, 2007, ss. 21-36.
- ERDEM Mehmet Ali, *Osmanlı Düzeninde Reform Arayışları ve Kâtip Çelebi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- GAZZÂLÎ, *Nasîhâtü'l-mülûk: Devlet Başkanlarına Nasihatler*, çev. Osman Şekerci, 2.Baskı, İstanbul: Sinan Yayınevi, 1995.
- GÖKYAY Orhan Şaik, “Kâtip Çelebi ve Düstûru'l-Amel”, *İş Ahlakı Dergisi*, C.3, S.6, 2010, ss. 109-123.
- İBN ZAFER, *Sülvânü'l-Mutâ' fî Udvâni'l-Etbâ': Devletin Ölümsüzlük İksiri*, haz. Sadık Yazar, çev. Kara Halîlzâde Sa'îd Mehmed Efendi, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- İBRAHÎM bin Muhammed, *Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları: Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*, haz. Hayrullah Acar, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

- İNALCIK Halil, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, 3.Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III: Köprülüler Devri*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 57.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, 3.Baskı, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Hasan Kâfi El-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Âlem”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, ss. 239-278.
- KALIN İbrahim, “Kâtip Çelebi ve Orta Yol Bulma Sanatı”, *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, S.1, 2015, ss. 21-24.
- KAPLAN Yaşar, *Siyaset Bilinci*, 1.Baskı, İstanbul: Denge Yayınları, 1994.
- KAYA Bayram Ali, “Veysi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, ss. 76-77.
- KÖMÜRCÜOĞLU Mustafa, Şeyma KÖMÜRCÜOĞLU, “Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizamülmülk ve Siyasetname'si”, *İLEM Yıllık*, S.4, 2009, ss. 43-66.
- KURT Yılmaz, *Koçi Bey Risalesi*, 2.Baskı, Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1998.
- LEVEND Agâh Sırrı, “Siyasetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1963, ss. 167-194.
- LEWİS Bernard, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, 2.Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011.
- MACHIAVELLİ Niccolo, *Hükümdar: İl Principe*, haz. Patrick Dupouey, çev. H. Kemal Karabulut, 5.Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- MENEKŞE Ömer, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.5, S.3, Samsun, 2005, ss.193-211.
- NASR S. Hüseyin, *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, 1.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- OCAK Hasan, “Siyaset/Toplum Felsefesi/Ahlakı Açısından Kâtip Çelebi'de Ulema ve Ümeranın Yeri”, *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, S.1, 2015, ss. 83-100.
- OKUMUŞ Ejder, “Osmanlı'nın Olmazsa Olmaz Kitabı: Mukaddime”, *Lacivert Dergisi*, S. 35, 2017, ss. 28-30.

- ORMAN Sabri, “Kâtip Çelebi’de Sosyo-Ekonomik Düşünce”, *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007, ss. 41-56.
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.1, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 37-41.
- ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 4.Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012.
- ÖNDER Özgür, *Siyasetname Yönetimde Adalet ve Saadet: Bir Nasihatname Geleneği*, 2.Baskı, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2014.
- ÖZ Mehmet, *Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, 2.Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- ÖZCAN Almıla Gökçe, *Kâtip Çelebi’nin Düstûrî’l-Amel li-İslâhi’l-Halel ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Nesayihü’l-Vüzerâ Ve’l-Ümerâ Adlı Eserlerine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- ÖZÇELİK İsmail, “Kâtip Çelebi’nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.9, 2017, ss. 1-25.
- ÖZGÜL M. Kayahan, *Türk Edebiyatında Siyasî Rûyâlar*, 1.Baskı, Ankara: Hece Yayınları, 2004.
- ÖZKUL Osman, “Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, 2013, ss. 51-61.
- ÖZTÜRK Özkan, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, 1.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- PALA İskander, “Nasihatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 409-410.
- RONAN Colin, *Bilim Tarihi*, 4.Baskı, Ankara: Tübitak Yayınları, 2005.
- SARI Hacı, “Osmanlı Düşüncesinde İktisat Fikri: Layihalar ve Ahmet Cevdet Paşa Özelinde İnhibitör İktisat Düşüncesinin Evrimi”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.3, 2016, ss. 72-85.
- ŞAHİN Harun, “Nasihat-Nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.36, 2013, ss. 1-11.
- ŞENSOY Saadet, *Veysi (Üveys b. Muhammed el-Alaşehri) ve Eseri “Merace’l-Bahreyn”in Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi) Konuy: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- ŞENTÜRK Ahmet Atilla, Ahmet KARTAL, *Üniversiteler için Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 1.Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- TÜRK H. Bahadır, *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

- UĞUR Ahmet, *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, 1.Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001.
- ÜNVER İsmail, “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 557-559.
- VURAL Cuma, *Işık Doğu’dan Yükselir: Ünlü Türk ve Müslüman Bilim Adamları*, 1.Baskı, Ankara: Panama Yayınları, t.y.
- YENİDÜNYA Süheyla, “Sultana Nasihatler: İbrahim Refet Efendi ve Sultan II. Mahmud’a Öğütleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.33, İstanbul: KOCAV Yayıncılık, 2015, ss. 1-50.
- YILMAZ Coşkun, “Siyasetnâmeler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma”, *Osmanlı: Toplum*, ed. Güler Eren, C. 4, 1.Baskı, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 69-81.
- YILMAZ Coşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 2003, ss. 339-378.
- YILMAZ Coşkun, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 306-308.
- YILMAZ Mehmet Şakir, *Ahmed bin Hüsameddin Amâsî ve Eseri Kitâb-i Mirâtu’l-Mülûk*, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- ZA’İFÎ Pîr Mehmed, *Gülşen-i Mülûk: Hükümdarlar Bahçesi*, haz. Vedat Ali Tok, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- ZENCÂNÎ Ahmed b. Sa’d b. Mehdi, *Sultana Öğütler: Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyâsetnâme*, haz. H. Hüseyin Adalıoğlu, 1.Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Abdullah KARA
Tez Adı	17. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNİN TEMEL MESELELERİ: HÂBNÂME ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Türü	Yükles Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 14.03.2018

İmza : *Abdullah Kara*